

Міністерство освіти і науки України
Державний університет «Житомирська політехніка»

ЗАГУРСЬКА-АНТОНЮК В.Ф.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ

Навчальний посібник

Житомир

2023

УДК 33(075)
314

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Державного університету «Житомирська політехніка»
(протокол № 5 від 31 березня 2023 р.)*

Рецензенти:

Шевчук О.В. – доктор політичних наук, професор

Руденко О.М. – доктор наук з державного управління, професор

Сергєєв В.С. – доктор політичних наук, доцент

Загурська-Антонюк В.Ф.

314 Дослідження політики: навчальний посібник /
В.Ф. Загурська-Антонюк. Житомир: Державний
університет «Житомирська політехніка», 2023.
с. 364.

ISBN 978-966-683-632-1

Навчальний посібник містить усю необхідну для бакалаврів спеціальностей 052 «Політологія» та 281 «Публічне управління та адміністрування» інформацію для освоєння курсу з дослідження політики. Доцільність та актуальність навчального посібника пояснюється різноманітністю світоглядних, методологічних та практичних підходів у дослідженні такого складного явища суспільного життя, як політика. Посібник виражає авторську позицію у висвітленні багатьох явищ політичного життя суспільства: сутності політики як організаційно-управлінської діяльності, природи політичних явищ, необхідності знаряддя ефективної організаційно-управлінської діяльності суб'єктів політики, соціально-політичних перспектив розвитку сучасного світу.

УДК 33(075)

ISBN 978-966-683-632-1

© Загурська-Антонюк В.Ф., 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4-7
ТЕМА 1. ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ	8-39
ТЕМА 2. ОСНОВНІ ПАРАДИГМИ ТА МЕТОДОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	40-81
ТЕМА 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ СУБ'ЄКТІВ ПОЛІТИКИ	82-107
ТЕМА 4. ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ	108-127
ТЕМА 5. ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ	128-154
ТЕМА 6. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА	129-190
ТЕМА 7. ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА	191-237
ТЕМА 8. ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ	238-262
ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА	263-286
ДОДАТКИ	287-364
Додаток 1. Рекомендована література	287-317
Додаток 2. Глосарій основних термінів	318-346
Додаток 3. Короткий біографічний словник	347-364

ПЕРЕДМОВА

Часи, які нині переживає Україна та її народ, очевидно, є найскладнішими за всю її історію. Новітня українська революція (революція Гідності), окупація Криму сусідньою державою, яка протягом усіх років української незалежності позиціонувала себе дружньою, справжня війна в українському Донбасі з реальною участю російських збройних підрозділів та найманців, і, остаточно, повномасштабне вторгнення РФ на території України та окупація, стали для мільйонів українців настільки вражаючими і повчальними, що країна на очах «пробуджується» і «відкриває очі». Докорінно змінюється не лише уявлення, наприклад, про північного сусіда або про вибір України. Набуває нової якості уся політична культура громадян. Ми стаємо свідками справжнього народження української нації, без сумніву однієї з найважливіших, якщо не ключової умови побудови власної держави. В цьому контексті багатющого досвіду надає політична практика і реальна участь громадян у ній. Однак безумовним є і те, що в такі часи особливо актуалізується політична наука. Адже дослідження політики, як і будь-яка наука, що за своїм визначенням покликана проникати у сутність предметів, явищ, процесів та знаходити істину,

намагається розкрити природу політики як всепронизуючої, а тому надзвичайно важливої сфери життя людей і суспільства, соціальних механізмів її функціонування, взаємодії з усіма іншими сферами складної життєдіяльності суспільного організму. Саме цим політична наука є вельми корисною для різних прошарків громадянського суспільства, а особливо студентів – майбутніх фахівців і будівничих нашої країни. Звідси – і головне завдання запропонованого навчально-методичного посібника – допомогти студентам освоїти базові знання про політичне життя суспільства, які могли б стати основою формування їх громадянської та політичної культури.

Даний навчальний посібник присвячений навчальній дисципліні «Дослідження політики», яка є нормативною дисципліною циклу професійної підготовки бакалаврів спеціальностей 052 «Політологія» та 281 «Публічне управління та адміністрування». Він повністю відповідає програмі навчальної дисципліни «Дослідження політики».

Доцільність та актуальність навчального посібника пояснюється різноманітністю світоглядних, методологічних та практичних підходів у дослідженні такого складного явища суспільного життя, як політика.

Посібник виражає авторську позицію у висвітленні багатьох явищ політичного життя суспільства: сутності політики як організаційно-управлінської діяльності, природи політичних явищ, а тому необхідного знаряддя ефективної організаційно-управлінської діяльності суб'єктів політики, соціально-політичних перспектив розвитку сучасного світу та ін.

Навчальний посібник характеризується високим рівнем внутрішньої логіки, добре структурований і розкриває усі головні теми та проблеми дослідження політики як багатогранного явища.

Зважаючи на те, що бракує комплексного навчально-методичного забезпечення, тим більше, повноцінних посібників та підручників із «Дослідження політики», адже це є нова та практично-прикладна дисципліна для викладання на першому освітньому рівні «бакалавр». Тому даний навчальний посібник є актуальним і, безсумнівно, є інноваційним та має ряд достоїнств. По-перше, посібник має чітку навчально-методичну структуру, список основної та допоміжної літератури, глосарій основної термінології, короткий біографічний довідник. По-друге, навчально-методичний посібник розкриває доступно основний матеріал і надає чіткі методичні поради щодо

підготовки тем. По-третє, у посібнику дотримано дуже важливих принципів логічної єдності та взаємозв'язку між темами, які представлені за парадигмально-методологічною тематикою дослідження політики та дослідженням інституційних суб'єктів політики. По-четверте, даний посібник яскраво ілюструє методологію багатофакторності у поясненні багатьох політичних явищ, процесів, інститутів тощо.

Навчальний посібник адаптовано для доступного викладання для здобувачів першого бакалаврського освітнього рівня, водночас, характеризується високим методологічним і теоретично-пізнавальним рівнем, а також глибоким проникненням у сутність політичних явищ, процесів та інститутів. Навчальний посібник повністю відповідає програмі навчальної дисципліни «Дослідження політики».

ТЕМА 1. ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ

1. СУТНІСТЬ ПОЛІТИКИ ТА ПОЛІТИЧНОГО.
2. ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ.
3. ФУНКЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ.

Основні поняття і терміни:

дослідження політики, політика, влада, поділ влади, організаційно-управлінська діяльність, ефективне управління і організація суспільним процесами, влада, держава, суб'єкти політики, об'єкт дослідження політики, предмет дослідження політики, методи дослідження політики, функції дослідження політики.

Сутність політики та політичного

У сучасності одними з найпоширеніших понять у суспільно-комунікативному просторі є «політика» та «політичний». Адже політика є невід'ємною та центральною складовою суспільно-політичної системи. Проте політика за своєю природою надзвичайно різноманітна, оскільки дотична або узалежнююча щодо будь-якої сфери життя людей. Ця різнобічність

політичного і проявляється у процесі її осмислення – як на рівні свідомості, так і на рівні теоретичному.

У сучасній політичній науці існує безліч підходів до визначення сутності явища політичного. Так, наприклад, М. Вебер стверджував, що політика у звичайній інтерпретації означає всі види діяльності із самостійним керівництвом. У політиці відображаються корінні, життєві інтереси соціальних спільностей, класів. Відомий соціолог Макс Вебер писав, що «поняття політики має надзвичайно широкий сенс і охоплює всі види діяльності самостійного керівництва: говорять про валютну політику банків, про дисконтну політику імперського банку, про політику профспілки під час страйку; можна говорити про шкільну політику, політику міської або сільської общини, політику розумної дружини, яка прагне управляти своїм чоловіком» [82, с. 173-191]. Цілий ряд західних авторів настільки абсолютизують важливість політики для життя суспільства, що прямо ототожнюють її з усім різноманіттям соціальної активності людей.

Політика – цілеспрямована діяльність, пов'язана з прийняттям відповідальних рішень у галузі взаємовідносин між різними суспільними групами, державами й народами, пов'язана із боротьбою за здобуття

або утримання державної влади, як знаряддя регулювання і формування цих стосунків [84].

Сьогодні можна визначити кілька основних трактувань політики: «1) як відносини між класами з приводу влади (марксизм); 2) як панування через завоювання та використання влади; 3) як управління державою, впорядкування суспільного життя; 4) як системи принципів і норм регулювання життя суспільства загалом, соціальних груп та індивідуумів»[25].

Є і інші визначення цього дуже складного явища життя людей. Очевидно одне: політика є дуже багатозначним поняттям і навіть самостійною проблемою для політичної науки.

Спробуємо подивитися на політику під різними вимірами. Перший з них – *термінологічний*. Прообразом сучасних термінів «політика», «політичне» є «політія» або «політейя» – терміни, що виникли в давньогрецьких містах – державах і вживалися в дослідженнях Платона та Арістотеля. Сьогодні вони трактуються по-різному, але можна сказати, що в цілому стародавні мудреці позначали ними два взаємопов'язані явища тогочасного суспільного життя. По-перше, поліс як форма спільного життя давніх греків, яка давала можливість за рахунок певної організації

оптимізувати взаємовідносини всередині такої спільності. Це, як правило, проявлялось на рівні міст – держав. По-друге, держава як особливий орган управління суспільством і пов’язана з нею суспільна діяльність.

Тепер подивимось на це питання з іншого боку, а саме, під кутом зору походження політики, політичного як такого. У своїй праці «Держава» Платон відзначає, що однією з найсуттєвіших причин виникнення держави було ускладнення людських потреб і необхідність, у зв’язку з цим, суспільного поділу праці. У результаті цього, відносно самостійними стали матеріальна, духовна і організаційно-управлінська діяльність людей. Тепер кожна з них не могла здійснюватись усіма членами суспільства, як це було раніше. Постійний процес ускладнення людських потреб вимагав того, щоб як матеріальною, так і духовною, так і організаційно-управлінською діяльністю займалися окремі групи людей, які б це робили не випадково, а систематично, на професійній основі. Що стосується організаційно-управлінської діяльності, то для її здійснення в контексті вищезазначеного виокремилася група людей, яка мала, в першу чергу, організаторські здібності та відповідні повноваження. Вона, на думку Платона, здійснювала загальне керівництво суспільством в

тих самих межах, у яких це робилось колись цілим первісним колективом. Це означає, що та сума владних повноважень на управління суспільними процесами, яка колись належала усім членам суспільства в цілому, тепер перейшла до окремої групи людей. Відбувалася своєрідна концентрація влади, у вигляді монополізації організаційно-управлінської діяльності окремою частиною суспільства. З ходом історії, поступово відбувалася легітимація такої концентрації влади різними шляхами: завдяки створенню традиції, формуванню спеціальних законів, створенню специфічної фізичної сили (війська насамперед) для утримання влади. Кульмінацією цього процесу стало виникнення соціальної організації, спрямованої на реалізацію владного механізму спільного життя людей, яку Платон назвав державою. Таким чином, політика, політичне з самого початку є відображенням організаційно-управлінських та владних відносин в суспільстві, які інститууються, насамперед, в державі. Тому не випадково більшість дослідників політичного, розкриваючи його зміст, акцентують увагу при цьому на владі чи державі як ключовому його елементові. Так, Т. Парсонс підкреслював, що влада як узагальнений засіб мобілізації обов'язків сприяння колективному

функціонуванню грає таку саму роль в політичних системах, як гроші в економічних [147, с. 13-23].

Лассуел Г. вважав, що політику необхідно розуміти як певну діяльність, яка спрямована на поділ влади. Отже, політика, політичне — це явище суспільного життя, пов'язане з діяльністю, насамперед, держави як інституційного уособлення влади.

Тут потрібно зробити деяке уточнення. Може скластися враження, що дане розуміння політичного не відповідає логіці Платона про походження держави. Остання формується з необхідності ефективної організації і управління суспільством за умов суттєвого ускладнення людських потреб та пов'язаної з цим інтенсивної диференціації суспільної структури. Значить, кінцева суть і ціль політики знаходиться саме в питанні ефективності організаційно-управлінської діяльності. Разом з тим, потрібно мати на увазі, що основним засобом такої діяльності є влада. А вона як сильнодіючий стимул людської поведінки стає самодостатнім політичним явищем, замикаючи на собі діяльність суб'єктів політики. Таким чином, питання ефективності управління суспільством може набирати відносного характеру і адекватно вирішуватись лише при певних умовах.

Наприклад, тоді, коли є чіткі і жорсткі механізми контролю за діяльністю владних структур.

Згідно консенсусного підходу політика – це сфера об'єднання всіх членів суспільства, коли суспільні проблеми вирішуються ненасильницькими засобами через пошук компромісів, без переможців і переможених. Політика розуміється як діяльність, спрямована на досягнення громадянами згоди виключно мирними і ненасильницькими засобами. Конфліктний підхід розглядає політику як сферу боротьби, у якій перемагає найсильніший, як панування одних над іншими. Політика трактується як поле зіткнення інтересів соціальних груп та інститутів з приводу влади, з приводу контролю над механізмом розподілу суспільних благ. Провідна роль політики у вирішенні проблем сучасного суспільства підкреслювалася у роботах найвидатніших сучасних мислителів – Р. Арона, К. Поппера.

Як суспільне явище, політика дуже суперечлива. Це пояснюється тим, що вона досить складна у своїх проявах. Наприклад, політикою є і матеріальна політична діяльність, і духовна. Нерідко вони не тільки не відповідають одна одній, але й прямо взаємозаперечуються. Бо, скажімо, жодна політична

програма не може абсолютно точно спрогнозувати майбутній розвиток подій в країні, за кордоном. Крім того, у політиці діють найрізноманітніші класові, групові, національні, індивідуальні інтереси, взаємодію яких також важко передбачити далеко наперед.

Особливість політики проявляється і в тому, що вона включає, наприклад, продумані кроки, маневри, лавіювання. Політика нерідко вимагає від свого суб'єкта іти на компроміси, відступи, угоди для досягнення поставлених цілей. Вона передбачає також і вміння обійти небезпеку, відповісти натискові. Історія свідчить про те, що політична діяльність лідера держави чи іншого політичного інституту зумовлює цілий ряд його особистих якостей: мудрість, компетентність, знання психології народу, високу культуру спілкування з іншими, чесність, особисту мужність та інші. Разом з тим, діяльність політика нерідко пов'язана з такими його якостями, як хитрість, обман, загравання з народом, підлесливість тощо. Це зумовлено тими суспільними, зокрема, політичними умовами, в яких відбувається боротьба за владу.

Як одна із сфер суспільного життя, політика функціонує у взаємодії з іншими сферами. Наприклад, з економічною. Політика є концентрованим відображенням економіки, це

так. Вона не може бути гуманнішою, ніж економічна система. Однак, і економічний розвиток суспільства багато в чому залежить від характеру політичної влади. Якщо політика претендує на роль єдиного знавця законів суспільного розвитку, то страждає економіка – зрештою, це відображається на темпах її розвитку, рівні життя всього народу. Так бувало в історії не один раз, особливо, при пануванні в країні однієї ідеології, політичної сили, монопольної влади. Зв'язки політики та економіки двосторонні. Криза економічного розвитку, як правило, призводить до соціального невдоволення в суспільстві, до необхідності зміни носіїв політичної влади, а то і до зміни самого характеру, механізмів функціонування державної влади. Такі постійні колізії економіки та політики вимагають їх оптимальної взаємодії. Сучасні розвинені держави світу відпрацьовують цілу систему механізмів, яка дозволяє вчасно вирішувати назріваючі суперечності в суспільстві. Це і політична демократія, і свобода виробництва поряд з перерозподілом результатів виробництва за рахунок гнучкої податкової політики, й інше.

Політика, безумовно, пов'язана з правом. Здебільшого політична влада намагається оформити себе юридично. В

цьому випадку право виступає як продовження політичних процесів у суспільстві. Тому воно не може не відповідати в своїх основах сутності політичного режиму. Тиран при владі не може втілювати в життя свого народу справедливе, демократичне законодавство, бо це буде суперечити самій сутності його правління. Однак взаємозв'язок політики та права полягає також в тому, що перша “вагітна” другим. Особливо це стосується сучасних країн, які живуть принципами конституціоналізму, де панує правова держава. Політик, лідер не може вийти за межі того права, яке визначає його функції, не змінивши відповідної статті конституції.

Важливими внутрішніми факторами політичного є також мораль, соціальна структура суспільства, соціально-психологічні характеристики народу та інші. Серед зовнішніх особливе місце посідають географічні, геополітичні умови країни.

Як правило, в політичних процесах задіяна велика кількість учасників. Їх називають суб'єктами політики – носіями предметно-практичної діяльності та пізнання у сфері політичного. Насамперед, це держава та її гілки – законодавча, виконавча, судова. В більшості сучасних країн суб'єктами політичного виступають політичні партії,

громадські організації, масові політичні рухи. Суб'єктом політики може бути суспільство в цілому або його значна частина. Нерідко вагому роль у політичних процесах відіграють певні групи людей, окремі політичні лідери тощо. Для одних з них політична діяльність є професійною (діячі політичних, громадських організацій, вчені-політологи, незалежні експерти та ін.), для інших – лише тимчасово професійною (наприклад, для обраних до законодавчих, представницьких органів влади). Громадянське суспільство належить до такого суб'єкта політики, для якого політична діяльність не є професійною. Воно залучається до політичних процесів або відчужується від них завдяки певним обставинам. Логіка ж суспільно-політичних процесів в ХХІ столітті свідчить про те, що громадські організації все активніше включаються в організаційно-управлінську діяльність поряд з традиційними суб'єктами політичного життя.

Отже, *політика, політичне*, в цілому, в своїй сутності є поєднанням двох взаємопов'язаних і дуже важливих сторін життя суспільства. За своєю природою — це організаційно-управлінська діяльність людей щодо загального керівництва і організації суспільними процесами. З іншого боку, політика, політичне – це сфера

владних відносин у суспільстві, які неминуче актуалізуються в процесі такого керівництва та організації. Завдяки цьому політичне пронизує собою всі галузі життєдіяльності суспільного організму, виступаючи стрижневим елементом і найважливішим показником рівня упорядкованості, організованості суспільства в цілому. Разом з тим, політика у своєму розвинутому вигляді не є якоюсь аморфною діяльністю людей. Вона вирізняється як самостійна галузь суспільного життя, в рамках якої протягом століть сформувались певні відносини (політичні відносини), інститути (політичні інститути — держава з її складною структурою, політичні організації тощо), символіка та інше.

Предмет дослідження політики

Політичне знання і думка існують протягом не одного вже тисячоріччя, політична теорія, як наукова й академічна дисципліна, розвивається більш ніж сторіччя, а «Дослідження політики» є сучасною конкретно галузевою дисципліною для здобувачів політичних спеціальностей та спеціальності публічного управління.

За багато років розробки політичних ідей та концепцій накопичено значну теоретично-аналітичну базу. Процес становлення політичної науки та навчальних політологічних дисциплін у вітчизняному суспільствознавстві запізнився. У закордонному суспільствознавстві політична наука сьогодні посідає найважливіше місце, адже політичне знання раніше, ніж інші предмети, стало об'єктом інтересу мислителів минулого, але політична наука відстала у своєму конституюванні у порівнянні з іншими суспільними дисциплінами. Аж до другої половини XIX століття політологічне знання розвивалося у контексті інших суспільнознавчих наук, а саме: у першу чергу, у рамках філософії, також соціології, правознавства й історії.

Тому політика є об'єктом дослідження багатьох гуманітарних і суспільних дисциплін. Відповідно, виникає питання: у чому ж специфіка дослідження політики у порівнянні з іншими численними науковими дисциплінами, що вивчають політику? Для відповіді на це питання варто зазначити, що політика як об'єкт наукового аналізу вивчається не тільки власне політичною наукою, але і, принаймні, багатьма суспільствознавчими дисциплінами: філософією, соціологією, психологією,

антропологією, юриспруденцією, історією, культурологією і, нарешті, політичною економією. До того ж, кожна з них цікавить певний аспект взаємозв'язків політики з іншими сферами суспільного життя. Таким чином, у межах суспільствознавства на сьогоднішній день існує близько десятка базових соціальних і гуманітарних наук, що вивчають під різними кутами зору політичні об'єкти і феномени.

Дослідження політики – це актуальна спеціальна дисципліна, яка виникла у процесі розвитку науки про політику та ускладнення досліджень політичних явищ, інститутів, процесів, діяльності, де об'єктом дослідження виступає все те, що відноситься до прояву політичного.

Це сучасна, дуже диференційована система вивчення політики, політичного, що дозволяє наблизитися до конкретної характеристики самого поняття об'єкта наукового дослідження та його визначення у політичній теорії. Вирішення цього завдання слід розпочати з усвідомлення змісту двох вихідних понять: «об'єкт дослідження політики» та «предмет дослідження політики». У середовищі політологів прийнято вважати, що об'єктом дослідження політики є вся сукупність

якостей, зв'язків та відносин суспільного життя, які носять назву політичних. Іншими словами, об'єктом дослідження політики є політична сфера суспільного життя. На думку багатьох дослідників, політична сфера – це сфера державно-організаційних зв'язків, взаємодій та відносин. З такою думкою не менше дослідників не погоджується, вказуючи на те, що політичним є багато чого за межами держави у житті суспільства.

Тому можемо говорити про кілька основних зрізів об'єкта дослідження політики. Першим з них є діяльність суб'єктів політичного життя суспільства – мова іде про державу в цілому, її структурні елементи. Так, дослідження політики досліджує діяльність законодавчої влади (парламенту), виконавчої (уряду, президентських структур, у деяких країнах, монархічних інституцій), судової. У поле зору дослідження політики потрапляють і інші учасники політичного життя – політичні партії, громадські організації, політичні лідери тощо. Другим зрізом об'єкта дослідження політики є політичні відносини – відносини між суб'єктами політичного життя щодо організації та управління суспільними процесами, а також з приводу влади як найважливішого їх засобу. Сюди належать відносини між гілками державної влади

(законодавчою, виконавчою, судовою), між державою, з одного боку, та іншими учасниками політики — політичними партіями, громадськими організаціями, нерідко, засобами масової інформації. Дослідження політики вивчає також відносини між політичними партіями, державами. Об'єктом є також відносини між політичними структурами та громадянами.

Третім зрізом об'єкта дослідження політики є політичні ідеї, теорії, доктрини. Ця наука піддає аналізу, наприклад, ідею поділу влад, теорію консерватизму або лібералізму, обґрунтовує, зокрема, принципи побудови демократичного суспільства, головні процедури його функціонування тощо. У цілому, цей зріз об'єкта політології як науки включає духовні складові політичного життя суспільства.

Узагальнюючи сказане вище, слід вказати, що *універсальним, кінцевим, таким, що проявляється в будь-якому явищі політики об'єктом дослідження політики є не лише влада, а владні стосунки, політичні процеси та діяльність, тобто все, що забезпечує ефективне управління і організацію суспільних процесів.*

Звичайно, досліджується політика не тільки з метою описати її. До того ж, слід визнати, що уявлення про межі

та зміст предмета дослідження політики еволюціонували. Історично першими, ще в стародавні часи, сформувались уявлення про те, що предметом політичної науки є вивчення держави. Саме таке розуміння предмета визначило головні напрямки у дослідженні держави. Серед них одне з центральних місць належало проблемі найкращої форми державного влаштування. Ця обставина дозволила зрозуміти важливість питання про владу для політичного життя. У зв'язку з цим предмет політичної науки починають тлумачити як вивчення політичної влади, її сутності, структури, механізмів розподілу і здійснення її у державі, здатність влади забезпечити собі підтримку з боку більшості членів суспільства, контроль за політичною владою з боку суспільства. У середині XX століття відбувався процес самоствердження самої політичної науки – в цей період переважав «сумативний» підхід визначення предмета політичної науки, в основі якого лежав перелік основних сфер, які слід досліджувати. У цьому випадку ставилися під сумнів сама ідентичність і автономність існування політичної теорії, а предмет практично ототожнювався з об'єктом. Сьогодні, на нашу думку, вдалося досягти більш точного визначення предмета дослідження політики, яке вміщується у межі

аналітико-концептуального підходу. Відповідно, до таких тенденцій, виникла необхідність у введенні до навчальних планів спеціальностей 052 «Політологія» та 281 «Публічне управління та адміністрування» дисципліни «Дослідження політики» – політологія у вузькому значенні цього поняття, яка має як головний свій предмет пізнання іманентних, притаманних тільки політиці закономірностей владовідносин, тобто тривких тенденцій і зв'язків, які повторюються в сфері особливих людських відносин – взаємовідносинах між тими, хто має владу, та підвладними їм людьми, владою управляючих і впливом тих, якими управляють. У такому вузькому розумінні політична наука здійснює аналіз всіх вимірів політики (від державних інститутів до психології володарювання), і, як загальна теорія політики, акумулює та інтегрує наукові результати цього аналізу. Аналіз вказаних змін поглядів на предмет політичної теорії дозволяє стверджувати, що розвиток уявлень про нього відбувається разом із зміною політичних об'єктів та способів їх вивчення. У цілому, можна виділити три змінні фактори, від яких залежить еволюція поглядів на предмет дослідження політики:

- 1) суб'єкт, який пізнає та опирається на певні цінності, які обумовлені місцем, часом та традиціями;

- 2) об'єкт, політичне життя, яке змінюється;
- 3) засоби пізнання (методи та інструменти політичної науки).

У процесі вивчення дослідження політики одним із головних завдань є вивчення всієї суми підходів до визначення законів і багатьох їхніх трактувань, що запропоновані у різноманітних наукових дослідженнях. Окремо слід звернути увагу на розбіжності серед дослідників з приводу існування законів і закономірностей у політиці. У цілому, можна відзначити дві основні позиції з цього приводу: а) марксистська література виходить з принципів об'єктивності та детермінізму в політичній сфері, передбачаючи при цьому функціонування необхідних, тривких зв'язків (об'єктивних законів політичного розвитку), які формуються в межах теорії політики; б) інша частина вчених відстоюють протилежну тезу, відкидаючи наявність «об'єктивних законів політики» і саму можливість існування дослідження політики. При такому підході визнається лише існування деяких «генералізацій» у вигляді функціональних залежностей. Це означає, що заперечення пізнання механізмів політики, наявності зв'язків і залежностей у політичному світі знімає питання про політичну науку та її

предмет, вона перетворюється на купу вміло систематизованих фактів. Слід зауважити, що вітчизняне дослідження політики розвивається на наукових засадах, тобто вона визначає своїм головним завданням досягнення законів побудови та розвитку політичної сфери життя суспільства. Незважаючи на велику кількість відгалужень у політичній науці, найбільш комплексно і водночас конкретно політична сфера життя індивіда та суспільства розглядаються у дослідженні політики. Адже дослідження політики представляє політичну систему та суму суб'єктів політичного життя. Для формування загальної теорії політики велике значення має осмислення політичних ідей та концепцій.

У найрізноманітніших політичних подіях, процесах, в діяльності суб'єктів політичного життя вона намагається вирізнити найбільш суттєве, таке, що повторюється в своїх основних рисах, незалежно від того, де означені процеси відбуваються. У дослідженні політики розкриваються взаємозалежності певних політичних явищ, що складають зміст *предмета*.

Таким чином, *предметом дослідження політики є вивчення досліджених законів та закономірностей розвитку всього політичного у житті суспільства.*

Враховуючи те, що ключовим питанням політики є влада, варто відзначити, що дослідження політики є дисципліною, яка розглядає владу, основні закони і тенденції прояву владних відносин у суспільстві, але, одночасно, розглядаються закономірності та механізми ефективного управління та організації суспільними процесами, в цілому.

Перші елементи західноєвропейської політичної науки з'являються вже в часи стародавніх Греції та Риму у творах Платона, Арістотеля, Ціцерона. Саме їм належать глибокі за змістом висловлювання щодо сутності та функціонування держави, політики, державної влади. Вже тоді з'явилась одна з перших праць ("Держава" Платона), яку можна віднести в ряд політологічних. Варто сказати і про роботу Арістотеля "Політика". Так були закладені підвалини майбутньої науки. Потім в історії західноєвропейської політичної думки були такі імена, як А. Августин, Ф. Аквінський, М. Падуанський, Ж. Боден, Н. Макіавеллі, Дж. Локк, Т. Гоббс і багато інших. Однак процес виокремлення науки про політику як самостійної дисципліни, з власним понятійним апаратом і методологічним забезпеченням відбувався поряд з процесом формування основ громадянського суспільства в

XIX столітті. Саме тоді, наприклад, в Німеччині з'являється перша правова школа, яка ставила за спеціальну мету вивчення держави. В США остаточне оформлення політології як науки припадає на 80-і роки XIX століття, коли керівництво Колумбійського університету прийняло рішення про введення навчального курсу з політології. Тоді ж було вирішено і питання підготовки перших наукових кадрів з відповідної дисципліни. Незабаром політологія вводиться в інших вищих навчальних закладах США, а в наш час читається практично в усіх із них.

Вже з вищесказаного видно, що світ політики, політичного ніколи не перебуває в ізоляції від інших сфер суспільного життя. Навпаки, політичні процеси інтенсивно взаємопов'язані з життям усього суспільного організму. А політологія як теоретична рефлексія політичного, дуже тісно пов'язана з науками, які вивчають інші сфери функціонування суспільства. Так, нерозривний зв'язок її з історією, з якої політологія черпає конкретні факти політичного життя, порівнюючи, аналізуючи їх. Свої висновки політологія звіряє з філософією як загальною методологією суспільствознавчих дисциплін. Велику роль у політологічному дослідженні відіграє соціологія,

особливо конкретні соціологічні дослідження. Вони дозволяють політологу отримувати та аналізувати важливу емпіричну інформацію. Пояснюючи ті чи інші події політичного життя, особливо, на рівні поведінки малих соціальних груп або індивідів, політична наука звертається до психології. Нерідко можна знайти приклади взаємодотичності політологічної науки з біологією, медициною, фізикою та іншими науками.

Функції дослідження політики

Розпочинаючи розгляд даного питання, насамперед слід зазначити: політологічна наука, як і цілий ряд інших наук про людину та суспільство, належить до таких, які своїм змістом та висновками надзвичайно впливають на розвиток суспільних процесів. Аналізуючи і даючи оцінку тим чи іншим явищам політичного життя, політолог або управлінець здатний, наприклад, підсилити певні тенденції у розвитку громадської думки або, навпаки, їх загальмувати: може, як сприяти тим чи іншим зусиллям влади, так і протидіяти їм. У будь-які часи офіційні владні структури прагнули до того, щоб певною мірою контролювати політологічну науку, залучати її до реалізації своїх інтересів, а якщо це не вдавалося, то тоді вони обмежували її роль в політичному житті, адже науково-прикладні політологічні знання виконують ряд *корисних функцій у розвитку суспільства*.

Оскільки, дослідження політики як дисципліна виникла на основі класичної політичної науки, тому функції можна розподілити на дві групи: *загальнополітологічні та спеціальні функції дослідження політики*.

1. Загальнополітологічні функції

Насамперед, політологія виконує *функцію описову, пояснювальну, пізнавальну*. Завдання політичної науки полягає в тому, щоб адекватно, в теоретичній формі відтворювати зовнішній вигляд і внутрішню сутність того чи іншого політичного явища. Крім того, політологія прагне до його пояснення. Вона намагається знайти причини вказаного явища, фактори його зміни в певних умовах. Таким чином, ця наука дає певні знання про сутність та прояви політичного. В першу чергу це знання про те, що таке влада, як вона здобувається, за яких умов утримується або втрачається; які фактори впливають на цей процес та яким чином. Пізнавальна функція політології набуває особливої ваги в перехідні періоди життя суспільства. Це і зрозуміло: саме в цей час відбуваються докорінні зміни в усьому суспільному організмі, в тому числі в політичній сфері, особливо в політичній свідомості. І вони вимагають нових знань про політику.

Призначення політології полягає не лише в тому, щоб точно відображати політичне буття, а й в тому, щоб сприяти поступальному його розвитку. Як наука вона може це зробити двома основними шляхами: теоретично і практично. Сутність *теоретичної функції політології*

полягає в тому, щоб вичленити в історичному досвіді та сучасному політичному житті суспільства певні закономірності, “правила руху” політичного, тенденції його зміни тощо. Таким чином, ця наука створює оптимальні моделі політичного влаштування суспільства, окремих інститутів політичної системи, норм діяльності суб’єктів політики. Крім того, на основі розроблених моделей і виявлених тенденцій політичного розвитку суспільства, регіону, цивілізації в цілому політологія в змозі прогнозувати загальні тенденції розвитку вказаних соціумів.

Для пояснення звернемось до прикладу. Сучасна як західна, так і вітчизняна політична наука стверджують, що модернізація суспільства в XX столітті, незалежно від того, де б вона не здійснювалась, не обходилась без жорсткої, сильної, за сутністю своєю авторитарної влади. Це пов’язано, насамперед, з особливостями тих процесів, які характеризують будь-яку модернізацію суспільства. В її основі — перехід від одних політико-державницьких, духовно-світоглядних, соціально-економічних засад функціонування суспільного організму до інших, таких, яких вимагає час. А це завжди пов’язано з певною розбалансованістю, дезорганізацією всієї суспільної

системи, що призводить до тимчасового зниження цілого ряду важливих для суспільства показників його розвитку. В таких умовах сильна, жорстка, авторитарна політична влада потрібна як запобіжний механізм проти сповзання суспільства в стан гострих соціально-економічних і політичних конфліктів, громадянських потрясінь. Саме вона здатна в перехідних умовах виконувати роль своєрідного інтегратора суспільної системи. Сучасна політологічна наука сформулювала такий висновок, уважно вивчивши досвід побудови демократичного, правового, відкритого суспільства в багатьох країнах світу (США, Німеччина, Велика Британія, Південна Корея, Китай та ін.). На основі такого знання можна передбачити і розвиток сучасної України, яка лише стала на шлях глибоких перетворень. Це приклад *прогностичної функції політології*.

Звичайно, така роль політичної науки досить обмежена і на це є свої причини. В політиці поки що не виявлені закономірності, які діють так універсально, як, наприклад, закони фізичні. В суспільному житті в цілому, у політичному, зокрема, завжди є можливість вибору. Суспільна історія, як правило, несе в собі множину потенційних смислів. Незавершеність історичних процесів

залишає місце для різних альтернатив. Це тим більше притаманно соціально-політичній системі суспільства, в якій базову значущість мають людський вибір, потреби, інтереси, цілі людей. В реальному житті вони не просто співіснують, а перебувають в постійних суперечностях, конфліктах. І в цьому смислі взаємодіють і, так би мовити, взаємопроникають своїми інтересами, створюючи, таким чином, цілий набір потенційних напрямків соціально-політичного розвитку суспільства. Однак це не повинно вводити нас в оману відносно того, на що здатна політологія. При досить ретельному вивченні історії та сучасних політичних реалій вона в змозі позначити, як мінімум, контури майбутнього політичного розвитку. І чим воно (майбутнє) ближче, тим такі контури чіткіші. Більш ніж столітня історія розвитку цієї науки на Заході наочно ілюструє її прогностичні можливості.

Важлива *функція політології – прикладна, політико-практична*. Насамперед вона проявляється в намаганні політичної науки конструювати такі теоретичні моделі політичної діяльності і політичних структур суспільства, за яких це суспільство розвивалося б найоптимальнішим чином. Мова іде про те, що політологія в змозі моделювати, наприклад, не конфронтаційні, а діалогічні

форми політичної діяльності (на основі, скажімо, угод, блокувань, консенсусів тощо), які максимально враховували б інтереси всіх суб'єктів політики. Далі, політологія може “конструювати” також відповідні механізми функціонування політичних інститутів, які знову таки сприяли б оптимізації інтересів усіх частин суспільного організму. Мається на увазі, наприклад, моделювання механізмів формування та діяльності законодавчих органів, виконавчих, інших.

Близькою до практичної функції є *інструментальна функція* політології. Вона полягає в тому, що ця наука виробляє практичні поради суб'єктам політичного життя щодо прийняття рішень. Мабуть, найвідомішим прикладом тут може бути книга “Державець”, яку написав відомий італійський політичний філософ та державний діяч кінця XV – початку XVI століття Нікколо Макіавеллі.

2. Спеціальні функції дослідження політики.

Дослідження політики виконує ряд функцій в суспільстві науково-пізнавального та методологічного характеру. Серед найважливіших з них можна виділити:

1) *пізнавально-оцінюючу*, яка пов'язана з процесом проникнення у механізм та закономірності політичного життя, пояснення, оцінки різноманітних явищ і подій;

2) *інструментально-праксиологічну*, яка забезпечує використання наукових висновків в політичній практиці;

3) *виховно-соціалізаційну*, яка пов'язана з впливом політичного знання на механізм політичної соціалізації та реалізації особи;

4) *діагностичну*, яка покликана визначати відповідність політичних програм та курсів як тенденціям соціального прогресу, так і реальним можливостям, стану розвитку конкретного суспільства;

5) *політичної рефлексії*, яка слугує виробленню здатності раціонально-критично оцінювати політичні процеси, вільно самовизначатися в політичному житті;

6) *наукової експертизи* проектів законів та рішень, що приймаються владою, опозицією, іншими учасниками політичного життя. В багатьох країнах світу провідні (і не тільки) спеціалісти з політичної науки в числі інших залучаються до роботи різних експертних груп для аналізу певного державного документу чи його проекту на предмет відповідності до основних засад політичної системи даної країни, її конституційних норм, системи законодавства, реальних економічних, фінансових, правових можливостей. Це значно зменшує ризик

прийняття несправедливих рішень і врешті призводить до оптимальної моделі розвитку суспільства.

Питання місця дослідження політики у системі політичних наук пов'язане з наявним фактом її існування як продукту розвитку розрізнених політичних знань, а також з існуванням політологічних субдисциплін, які виконують свої функції у вивченні політичного життя. Дослідження політики тісно пов'язане з такими дисциплінами, як теоретична соціологія політики, політична філософія, політична культура, які зайняті розробкою загальнометодологічних підходів до вивчення політичного життя. Багато в чому вона спирається на емпіричний матеріал політичної історії, політичної статистики, емпіричної соціології та результати досліджень окремих сторін політичної сфери такими галузевими політичними субдисциплінами, як психологія політики, політична етнографія, антропологія та іншими. При цьому, слід розуміти, що у дослідженні політики існують свої внутрішні структурні складники – теорія політичної системи і процесів, концепції влади, формальних та неформальних інститутів політики, теорії міжнародних відносин і зовнішньої політики та ін.

Питання для самообдумування:

1. *Чим відрізняється дослідження політики від класичної політичної науки?*
2. *Що варто розуміти під об'єктом і предметом дослідження політики?*
3. *Чим обгрунтована специфіка предмета дослідження політики? Чим він відрізняється від предмета інших наук про суспільство?*
4. *Назвіть головні функції дослідження політики.*

ТЕМА 2. ОСНОВНІ ПАРАДИГМИ ТА МЕТОДОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. ПАРАДИГМИ ЯК ЛОГІЧНО-ТЕОРЕТИЧНІ МОДЕЛІ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ТЛУМАЧЕННЯ ПРИРОДИ І СУТНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ЯВИЩ.

2. ТИПОЛОГІЇ МЕТОДОЛОГІЙ У ДОСЛІДЖЕННІ ПОЛІТИКИ.

3. ОСНОВНІ ШКОЛИ ТА НАПРЯМИ У СУЧАСНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ ПОЛІТИКИ.

Основні поняття і терміни:

біхевіоризм, доктрина, марксизм, методологія, натуралізм, парадигма, патерналізм, раціоналізм, структурно-функціональний аналіз, школи та напрями дослідження політики

Парадигма як логічно-теоретична модель концептуального тлумачення природи і сутності політичних явищ.

Політична наука розвивалася протягом декількох століть у контексті синкретично-філософського знання, попри те, що самостійно, як наука, політологія почала функціонувати лише з кінця XIX століття. За сотні років становлення політичної науки склалось декілька усталених теоретичних конструктів – парадигм, Парадигми є своєрідною моделлю побудови і вирішення головних проблем: пізнання природи, сутності, змісту політики, її джерел, тенденцій розвитку, способів реалізації в державі та сучасному світі.

Поняття «парадигма» введено у науковий обіг у 20-х роках XX століття ученим Т. Куном – американським істориком науки і філософії [141].

Поняття «парадигма» є давньогрецького походження і означає: 1) приклад, зразок, строго наукова теорія; 2) вихідна концептуальна схема, модель постановки проблем і їх вирішення, методів дослідження.

На думку американського соціолога, засновника школи структурно-функціонального аналізу, Роберта Мертона, парадигми – це представлені у стислому вигляді тези і наукові припущення загального типу [170].

Учені вважають, що *фундаментальний характер політологічних парадигм полягає в тому, що відповідні*

запропоновані підходи до розуміння політики слугують концептуальним підґрунтям як для суто теоретичних, так і практичних досліджень для вирішення конкретних прикладних проблем.

Існують різні типологізації наукових парадигм, серед яких виокремлюють політичні парадигми, основні з яких типологізовано проф. Ф. М. Рудичем. Основою для типологізації стала *традиційна парадигма*, яка сформувалася на перетині XIX – XX ст. у процесі вивчення державних інститутів окремих країн. Вона характеризується описовістю, статичністю, відсутністю порівняльного підходу. Аналіз здебільшого зосереджувався на характеристиці держави, її інститутів, виборах, політичних партіях, тобто формальних елементах політичної системи, а також на законодавчих нормах. Як правило, на основі цього підходу розглядалася історична еволюція політичних, державних утворень, описувалися ці інституції. Тут відсутні будь-які спроби ідентифікувати типи цих конструкцій. Об'єктом дослідження представників традиційного підходу були західноєвропейські політичні системи та державні інститути.

Насамперед, слід розглянути загально-політичні парадигми, такі як:

1) *теологічна парадигма* (віл лат. Teos – Бог) – це є історично перша в історії політологічної думки парадигма, яка пояснює політичні явища надприродним втручанням у дії земного правителя вищої сили – дії Абсолюту, Бога, який виступає глибинним джерелом влади, а земні владні відносини є лише віддзеркаленням божественного устрою світу. Політична влада розглядалась, як складна комбінація божественного провидіння та людських зусиль стосовно питань влади у межах наданої Богом автономної волі людини (обгрунтована Т. Аквінським у XIII ст.);

2) *патерналістична парадигма* (від лат. Pater – батько) була заснована у середині першого тисячоліття до н.е. давньокитайським мудрецем Конфуцієм (Кун Фу Цзи) і визнавала аналогію між родинними стосунками у сім'ї та владними відносинами у державі («державна – велика сім'я»), коли батько (аналогічно йому в державі – володар, імператор) піклувався про дітей (це підлеглі у державі), бо вони не самостійні, малі і нерозумні. Згідно цієї парадигми підлеглим не потрібно було хвилюватись про свою долю, бо за все відповідав володар держави. Така парадигма базувалась на пасивному очікуванні громадянами

розподілу благ через провідну роль держави. Відповідно легітимність влади засновувалась на авторитеті старшинства, мудрості батьків і мовчазному визнанні її підлеглими. У сучасному політичному лексиконі термін «патерналістична держава» і означає такий тип відносин між представником влади і громадянами, коли перший виступає «батьком» нації (характерна для авторитарних або тоталітарних систем сучасності);

3) *натуралістична парадигма* (лат. Natura - природа) - пояснює політичні явища і процеси якимись природними (натуральними) чинниками (географічним розташуванням країни, особливостями кордонів, кліматом чи явищами аналогічними їм). Такий підхід щодо аналізу особливостей політичного устрою характерними природними чинниками використовували Аристотель, Жан Боден, Ш.-Л. Монтеск'є. Так, Жан Боден, французький політичний мислитель і юрист, стверджував: «Народи помірних областей більш сильні та менш хитрі, ніж народи Півдня, вони більш розумні і менш сильні, ніж народи Півночі і більше підходять до управління державою» [62, с.69]. На основі натуралістичної політичної парадигми виникла *геополітична доктрина*, яка визнає залежність політичних ознак держав, у цілому, та зовнішньополітичну

спрямованість діяльності держав від географічних і територіальних факторів їх існування та розвитку. Так, причини багатьох війн, особливо за розширення території, за вихід до моря, за джерела питної води, за енергоресурси та продовольство геополітична доктрина вбачає обґрунтованими та вимушеними з огляду на географічні обставини існування держав;

4) *біхевіористська парадигма* відноситься до нових концептів XX століття, до, так званих, психологізаторських способів політичного мислення, які пояснюють розвиток політичних процесів особливостями психології людини, характеру, поведінки, темпераменту видатних політичних діячів. Дана парадигма виникла у 30-х роках XX століття, завдяки дослідникам із США, які досліджували внутрішні умови поведінки людини у політиці. Таким чином, якщо натуралісти основною детермінантою вважали зовнішні, природні фактори політики, то біхевіористи сутнісною причиною політичних процесів називали внутрішні психологічні стани людини, вождя, політичного лідера, керівника – головного суб'єкта політики. Так, в історії французької політичної революції 1793 року постать короля Людовика XVI займає особливе місце, не тільки завдячуючи його трагічній страті

революційним урядом, яку він зустрів достойно, але і своїм характером, адже йому бракувало мистецтва спілкування. Король знав, що він є непопулярним серед простих людей, був похмурим, мовчазним, - це відображалось на його манері приймати несподівані, нелогічні політичні рішення;

5) *марксистська парадигма*, не зважаючи на посилену її критику на перетині XX – XXI століть у зв'язку з соціально-політичним і економічним крахом соціалістичного табору країн, продовжує виконувати евристичну функцію, демонструючи нерозривний зв'язок економіки та політики, наголошуючи на закономірностях політичного життя. Ця парадигма була сформульована К. Марксом, Ф. Енгельсом, В. Леніним у другій половині XIX – на початку XX століття і заснована на визнанні вторинного характеру політичних явищ, які майже повністю визначаються первинними – матеріальними економічними відносинами. Тоді політика, за влучним зауваженням В. Леніна, є концентрований вираз економіки. Держава, згідно марксизму, характеризується класовим інститутом гноблення та насильства, яку слід зруйнувати, далі утворити «напівдержаву» – владу трудящих, а у ідеалі, у подальшому, побудувати

безкласове суспільство без держави, без політики, владних і товарно-грошових відносин. У марксистській парадигмі, при доволі точному аналізі глибинної сутності політики, тим не менш ігнорується суб'єктивна її сторона, не береться до уваги індивідуальність людини як носія політичних відносин, не виноситься на порядок денний політична активність, самостійний вибір громадян, плюралізм політичних поглядів;

б) *раціонально-критична парадигма* демонструє більш реалістичні підходи щодо розуміння всієї сукупності політичних явищ і процесів, бо вона намагається покласти в основу розуміння політичного не зовнішні, а внутрішні чинники сутнісного характеру, такі як: могутність, влада, сила, харизма лідера, мистецтво управління. Стосовно політичних настанов ця парадигма виступає за здійснення зовнішньої політики «з позиції сили».

Наявність вже в новому тисячолітті багатьох політологічних шкіл і напрямків може бути пояснена, таким чином, як неусталеною традицією інституалізації галузей політичного знання, різними парадигмами політичного мислення, так і незавершеністю і несистемністю сучасних політичних розвідок. Таким чином, у синтетичній багатогалузевій сукупності знання

про політику політична наука має бути інституційованою, як особлива галузь науки про державну політику, соціально-політичні відносини, форми і способи керівництва політичною сферою держави.

Типології методологій у дослідженні політики

Як і будь-яка наука, політологія в процесі власного розвитку виробила категоріальний апарат та методологічну базу. Однак її особливість в контексті методології пояснюється тим, що політологія як окрема наука існує всього дещо більше одного століття.

Поняття «метод» у сучасній науці має широке значення й охоплює різні рівні наукового дослідження: від загальнометодологічного (стратегії наукового дослідження) до конкретних технічних шляхів одержання, обробки та аналізу наукових даних.

Метод (грецьк. *metodos*) у широкому значенні слова – «шлях до чого-небудь», спосіб соціальної діяльності у будь-якій її формі, а не лише в пізнавальній. Проте не варто зводити весь арсенал методів до раціонального, оскільки існують й інші засоби та прийоми пізнання [117].

Методологія (від грецьк. *methodos* – шлях дослідження чи пізнання; *logos* – вчення) – це систематизована сукупність підходів, способів, методів, прийомів та процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети. Такою метою в науковому пізнанні є отримання істинного знання або побудова наукової теорії та її логічного обґрунтування, досягнення певного ефекту в експерименті чи спостереженні тощо [117].

У сучасній науці досить успішно працює багаторівнева концепція методологічного знання. У зв'язку з цим методи наукового пізнання за ступенем загальності й сферою діяльності можна поділити на кілька основних груп:

а) *філософські методи*, серед яких найзагальнішими та історично першими є діалектичний і метафізичний. До них належать також аналітичний (характерний для сучасної аналітичної філософії), інтуїтивний, феноменологічний, герменевтичний та інші;

б) *загальнонаукові методи* (підходи) дослідження, що отримали широкий розвиток і застосування в науці ХХ ст. Вони виступають як своєрідна проміжна методологія між філософією та фундаментальними теоретико-методологічними положеннями спеціальних наук. До

загальнонаукових найчастіше зараховують такі теоретичні конструкції, як інформація, модель, ізоморфізм, структура, функція, система, елемент, оптимальність тощо. Характерними рисами загальнонаукового інструментарію є: по-перше, поєднання і зняття в їх змісті окремих властивостей, ознак, понять, філософських категорій тощо; по-друге, можливість (на відміну від останніх) формалізації, уточнення засобами математичної теорії.

На основі загальнонаукових понять і концепцій формуються відповідні методи й принципи пізнання, які забезпечують зв'язок і оптимальну взаємодію філософської методології зі спеціально-науковим знанням та його методами. До загальнонаукових принципів і підходів належать: системний, структурно-функціональний, кібернетичний, імовірності та моделювання, формалізація тощо [117].

Сформувавшись як відносно самостійна наукова і навчальна дисципліна в умовах, коли інші науки про суспільство мали досить тривалу історію, політологія використала методологічну базу цих наук.

Тому, як і політична наука, так і дослідження політики не володіє якоюсь особливою методологією вивчення

свого предмета, а користується *загалом відомими в науці методами наукового дослідження*.

Особливе місце серед концептуальних підходів у політології займає *позитивізм*, одним із засновників якого був французький вчений першої половини XIX століття О. Конт. В основі цієї теорії лежить ідея про те, що ні наука, ні філософія не можуть і не повинні ставити питання про причини явищ, а лише про те, як вони відбуваються. В дослідженні суспільних процесів (в тому числі і політичних) потрібно звертати увагу лише на факти, конкретні події, описуючи їх. Передбачувані ж зв'язки подій, процесів будуть мати наукову вартість тільки тоді, якщо вони будуть доведені емпірично і це можна буде перевірити завдяки спостереженню, анкетуванню, за допомогою інтерв'ю, вивченню документів. Таким чином, позитивізм пропонує розмежовувати факти політичного життя та їх оцінку з боку громадян, суспільних груп, держави, політичної науки. В такому випадку, на його думку, можливо моделювати поведінку суб'єктів політичної діяльності на раціональних засадах.

Важливою віхою в становленні політології як науки стало застосування *біхевіоризму* (з англійської

перекладається як поведінка) щодо вивчення та пояснення політичних процесів на рівні малих і середніх соціальних груп. В його основі лежить думка про те, що політичні процеси потрібно вивчати, виходячи з характерних особливостей не соціуму, а індивіда. Останній має ряд природних властивостей, які він спрямовує на шляху реалізації потреби влади. Звідси випливає, що завдання політолога — дати точний, реалістичний опис причин та цілей поведінки суб'єкта політичного життя, а також запропонувати орієнтири в його практичній політичній діяльності. Політолог повинен досліджувати не суспільні групи і тенденції їх поведінки, а конкретну мотивацію індивіда, яка спонукала його до певних рішень та дій. Таким чином, біхевіоризм прагне вивчати інтереси громадян як головної пружини політичної поведінки і політичних процесів.

Біхевіористський підхід в західній політології зіграв значну роль як у становленні методологічної бази цієї науки, так і в прирості практичного знання про політику. Наприклад, він відкрив можливості дослідити причини досить суттєвої різниці між політичними принципами і конкретними рішеннями, показавши, що між цими взаємопов'язаними, але все ж таки різними станами

актуалізації політичного життя лежить досить велика відстань, а перехід від одного з них до іншого передбачає складний механізм, де проявляються найрізноманітніші мотиви політичної діяльності. Біхевіоризм виступив проти пошуку визначального впливу якогось одного фактора на поведінку людей і, таким чином, на політичні відносини в цілому.

Позитивізм загалом і біхевіоризм, зокрема, спонукали західну політологію до запозичення цілого ряду *емпіричних методів* з різних суспільствознавчих дисциплін. Мова іде про спостереження, порівняння, опитування, аналіз документів, інтерв'ю та інші. Одним з перших до них звернувся ще в першій половині XIX ст. відомий французький дослідник А. Токвіль. Вивчаючи демократичні системи США і Англії, він застосував нову на той час методику – опитування, інтерв'ю, анкетування. Крім того, Токвіль піддав аналізу багато політичних рішень державних органів США. Це дало йому можливість одному з перших в історії створити системне вчення про демократію. Поступово емпіричні методи в політології вдосконалювались і зараз виступають основним, безпосереднім засобом одержання первинної інформації про політичні процеси в суспільстві.

Одним з емпіричних методів є *спостереження*. Зміст його полягає в тому, що дослідник не втручається в розвиток подій, а вивчає їх, виступаючи як сторонній глядач. Спостереження проводиться як із заданою метою, так і без неї. Відмінність в даному разі полягає в тому, що в першому випадку є певна упередженість дослідника: він вивчає даний політичний процес, маючи попередньо певне уявлення про сутність подібного і висунувши гіпотезу його пояснення. Так, в останні роки існування СРСР політологи мали змогу спостерігати за розвитком подій в цій країні, які уможливлювали різні їх варіанти (“югославський”, “румунський” тощо).

Дуже поширеним методом в політології є *аналіз*. Він використовується в дослідженні політичних подій, здійснюваному на основі спостереження, опитування чи інтерв'ю. Аналіз може також стосуватися, наприклад, вивчення поведінки політичного лідера, стандартних або нестандартних моделей його діяльності. Аналізом виступає і вивчення документів: політичних рішень, актів законодавчої, виконавчої чи судової гілок влади, теоретичних статей політичного характеру тощо.

Метод аналізу передбачає мислене розчленування об'єкта політологічного дослідження на окремі його

частини, елементи з наступним їх вивченням. Наприклад, дослідження стану розвитку сучасної української держави доцільно починати з аналізу її складових: законодавчої влади, виконавчої, судової.

Особливою увагою в політологічному аналізові користується мова політичного. Вона, а не тільки політичні події, — предмет постійної уваги дослідника-політолога. Полісемічність та синонімічність мови — це проблема, з якою завжди стикалася політична наука. Не випадково така проблема, як розуміння (лежить в основі герменевтики) зароджується в історії політичної філософії дуже давно. Відомо, що вже Сократ ставив питання про зміст понять. В XVII столітті відомий англійський філософ Ф. Бекон актуалізував проблему розуміння, створивши всеохоплюючий метод індукції. Цей метод, на його думку, дав би можливість виробити в будь-якій науці чітку систему понять і категорій з метою уникнення непорозумінь.

Дійсно, в політиці як сфері суспільного життя та в політології як науці про політику питання термінологічного упорядкування стоїть надзвичайно гостро. Чого варта тільки мова політиків! Нерідко вони говорять одне, а думають і роблять інше. Крім того,

вкладаючи в одні й ті ж терміни різний зміст, вони часто-густо дезорієнтують рядового громадянина. Візьмемо, наприклад, термін “авторитарна влада” або “авторитарний режим”. Значна частина людей розуміє під ним жорстоку диктатуру, дехто ототожнює її з режимом Сталіна тощо. Насправді ж авторитарною владою характеризувалися режими і А. Гітлера, і Сталіна, і Ф. Рузвельта. Але ж вони зовсім різні! Тому що авторитарна влада може мати різний знаковий смисл. Авторитарний режим Й. Сталіна призвів до радянського тоталітаризму, натомість авторитаризм Ф. Рузвельта сприяв піднесенню соціально-економічного становища США і розгортанню політичної демократії.

В політології широкого використання набув *системний метод*. Він одержав особливу популярність в 60-70-і роки ХХ століття на Заході у зв'язку з певною кризою позитивізму. Останній, як відомо, орієнтує переважно на емпіричні методи вивчення політики, не даючи повної можливості системного бачення політичних процесів. Сутність системного методу полягає в зосередженні дослідження на структурі, взаємозв'язку та взаємодії складових частин політичної системи. При цьому будь-яке політичне явище апіорно уявляється як система, що має певну структуру і взаємовпливи її елементів. Такий

засновок базується на ідеї про те, що кожний політичний процес або явище відчуває на собі вплив цілого ряду зовнішніх та внутрішніх факторів. А тому його аналіз буде точним лише за умови досконального вивчення зв'язків цього процесу з іншим. В цьому контексті політологія звертає увагу на такі поняття системного аналізу, як стабільність системи, її адаптація до зовнішніх умов, фактори розвитку та інші. Тут добрим доповненням системного методу є *історичний метод*. Адже політичне життя суспільства дуже динамічне. Тому, щоб пояснити певні явища політичного, нерідко потрібно повертатись в історію, дослідити їх в розвитку, виявити в них функціонуючі там закономірності. Скажімо, на думку відомого американського політолога російського походження О. Янова, щоб зрозуміти сутність процесів, які проходили на терені колишнього СРСР, потрібен аналіз не 70-100 років, а вивчення історії, як мінімум, десяти поколінь. Зокрема, засади державних форм життя народів Росії, на думку вченого, закладались ще царем Іваном IV.

Вище було сказано про те, що політологія практично не має власних методів вивчення свого об'єкта. Через це ми розглянули далеко не весь її методологічний інструментарій, оскільки з ним можна познайомитись,

вивчаючи інші гуманітарні та суспільнознавчі дисципліни. Нагадаємо лише, що політологія активно застосовує такі методи, як індуктивний, дедуктивний, аналогію, порівняння, моделювання та інші.

Особливе місце серед загальнонаукових методів посідає *типологія*, оскільки вона, з одного боку, є методологічним рівнем пізнання, а з іншого – передбачає конкретну техніку аналізу об'єкта дослідження. Як певний методологічний рівень пізнання типологія дає змогу здійснити перехід від найзагальнішого, абстрактного аналізу об'єкта до конкретного дослідження, тобто передбачає виділення типу, що є перехідним від емпіричної класифікації до теоретичної концепції видом пізнання. Сутність типології як конкретної методики дослідження має такі аспекти. У класичному експерименті основними параметрами є дві змінні. Одна з них, так звана незалежна змінна, контролюється експериментатором і довільно змінюється ним. При цьому фіксуються зміни іншого параметра – залежної змінної. Як результат, визначається характер зв'язку між двома рядами одержаних характеристик. При переході від природничих наук до дослідження людини і складних соціальних явищ виникають особливі труднощі. У разі, якщо предмет

вивчення надто складний та недостатньо вивчений (наприклад структура особистості або спосіб життя), то як змінна він є невідомим, заради якого задумане дослідження. Проте невизначеність незалежної змінної можна зменшити об'єднанням у групи чи класи конкретних елементів (наприклад, індивідів) за певною ознакою (стать, вік, соматичні або психологічні особливості, умови життя тощо). Таке об'єднання й характеризує типологізацію як технологію здобуття нового знання.

Основні школи та напрями у сучасному дослідженні політики.

На сучасному етапі розвитку науки про політику сформувалися національні політологічні школи. Провідну роль в сучасній зарубіжній політичній науці займає американська політологія. На формування американської політологічної школи значний вплив зробили традиційні підходи та концепції – політичні ідеї Платона і Аристотеля, класичного конституціоналізму Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є та ін. Важливим для розвитку американської політологічної школи був розвиток емпірично-реалістичної тенденції, виникла при

дослідженні політичної поведінки індивідів (наприклад, праці А. Бентлі, В. Вільсона).

Друга половина XX ст. характеризується протидією двох основних напрямків: сцієнтиського й антисцієнтиського. Перший напрямок, пов'язаний з іменами таких американських політологів, як Ч. Мерріам, У. Манро, базується на виключенні ціннісного підходу при дослідженні конкретної політичного життя. Другий напрямок, відомим представником якого був Ч. Бірд, який критикував сцієнтизм за орієнтацію політологів на одностороннє дослідження і накопичення даних щодо індивідуальних проблем, за відсутності широких узагальнень щодо глобальних питань політики. Дана дискусія між двома напрямками мала позитивний вплив на розвиток американської політичної науки, сприяла зближенню політології, зокрема, з соціологією і психологією.

Особливе місце займає *«англосаксонська школа»*, яка об'єднує становлення і розвиток політичної науки у Сполучених Штатах Америки та Великій Британії. Організаційне становлення політології в США відбулося наприкінці XIX – на початку XX століття, коли політичну науку почали викладати в американських університетах,

почала діяти Американська асоціація політичної науки, стали публікуватися спеціалізовані видання. У період між I та II світовими війнами політичні дослідження в США стали користуватися підтримкою приватного бізнесу. Насамперед, фінансувалися програми аналізу громадської думки, дослідження електоральної поведінки. Це стимулювало утворення близько тридцяти науково-дослідницьких центрів.

На розвиток американської політичної науки упродовж перших десятиліть минулого століття найбільше вплинули теоретичні підходи та методологія досліджень, запропоновані європейськими соціологами, а саме: Г. Москою, В. Парето, Р. Міхельсом, М. Вебером. Саме тому політичну науку в США викладали, насамперед, у формі політичної соціології.

Найбільш відомим політологом першої половини XX століття був Артур Фішер Бентлі, який у праці «Процес керівництва. Вивчення громадських рухів» (1908) робить припущення, що діяльність людей у політиці завжди визначається їх реальними інтересами і структурується через «групи інтересів», тобто неформалізовані об'єднання осіб, які поділяють одні й ті

самі інтереси. Артур Бентлі запроваджує у науковий обіг термін «політичний процес».

У США був сформований також перший методологічний підхід щодо дослідження політичних інститутів, явищ та процесів, який за назвою Чиказького університету, де він був розроблений, дістав назву Чиказька школа в політології, засновником якої у 20-х роках минулого століття став Чарльз Меріам, якому належить своєрідна «біблія» американської політології міжвоєнного періоду – праця «Сучасний стан політичної науки» (1931).

Основна заслуга Чиказької школи полягає в тому, що її представники на основі конкретних емпіричних досліджень обґрунтували, що справжній розвиток політичного знання є можливим лише за допомогою використання методології міждисциплінарних досліджень із використанням кількісних методів, а також при умові організованої інституційної та фінансової підтримки наукових студій.

З 40-х років XX століття домінуючою методологією дослідження сфери політики стає біхевіоризм – коли вчені Колумбійського університету на чолі з Полем Лазарсфельдом опублікували перше академічне

комплексне дослідження виборів у представницькі органи американських штатів, у якому основна увага приділялася поведінці окремих виборців. Незважаючи на відмінності між різними течіями біхевіоризму, об'єднуючими є такі принципові положення: 1) використання не пов'язаних між собою абстрактних тверджень, які можна перевірити емпірично; 2) пояснення цих фактів через причинно-наслідкові зв'язки («стимул – реакція»); 3) основними методами збору фактів є опитування громадян і аналіз статистичних даних. Причина популярності «поведінкових» досліджень пояснюється, насамперед, попитом на них у середовищі підприємців, котрим необхідна була інформація, яким чином краще продати свою продукцію, та політиків – які були зацікавлені в інформації про інтереси та поведінкові наміри своїх виборців.

Після Другої світової війни біхевіористський підхід в США застосовується в дослідженні різних сфер політики, а також у вивченні міжнародних відносин. Провідними центрами міжнародних студій стають Єльський, Гарвардський, Колумбійський університети, Масачусетський технологічний інститут. Поряд з традиційними для дослідження міжнародних відносин

дисциплінами – міжнародне право, історія дипломатії – у навчальні плани у цих навчальних закладах включаються нові курси, а саме: політичної економії, дослідження громадської думки у зарубіжних країнах, політичної культури.

У 60 – 70-х роках минулого століття політична наука у Сполучених Штатах Америки набула статусу академічної дисципліни, а спеціальність політолога – характеру сучасної, престижної та універсальної професії. На кінець 70-х років кількість членів Американської асоціації політичних наук становила близько 10 тисяч осіб. У цей період і аж до сьогоднішня поряд із дослідженням електоральної проблематики, міжнародних відносин найбільш популярною тематикою американської політології стає демократія. Найбільш відомими теоретиками сучасної демократії в США є Роберт Даль, Джованні Сарторі, Арндт Лейпхардт. Водночас популярні концепції демократизації недемократичних режимів розробили Ларі Даймонд, Філіп Емітер, Збігнев Бжезинський, Самюель Гантінгтон.

Наприкінці ХХ століття відбуваються зміни і в методології політичної науки біхевіористський підхід піддається критиці за надмірний емпіризм, нової

популярності здобуває нормативний підхід щодо дослідження політичних проблем.

Великої популярності набули дослідження у сфері такої субдисципліни, як порівняльна політологія. Здійснюються порівняльні дослідження сучасних політичних інститутів, держави, публічної політики, зовнішньої політики різних країн. Методологію компаративних досліджень розробляють такі відомі вчені, як Адам Пшеворський, Сідней Верба, Матей Доган.

У Великій Британії, без сумніву, серед усіх європейських країн відчувається найбільший вплив американської політичної науки. Нездарма британська політологія є інтегральною частиною єдиної англосаксонської школи. Водночас у методології та проблематиці політичних досліджень цих країн є і значні відмінності. У Великій Британії вплив біхевіоризму ніколи не набував такої популярності, як у США. Більшість досліджень британських вчених мають нормативний характер, а серед предметних сфер найбільш популярними є методологія політичної науки та політична філософія. Саме британський вчений австрійського походження Карл Поппер піддав сумніву такий методологічний принцип біхевіоризму як принцип верифікації, тобто визнання

необхідності підтвердження істинності чи неістинності будь-якого твердження. Поппер натомість запропонував критерій фальсифікації – цей принцип він пояснив за допомогою відомого прикладу: «Якщо ми не можемо знайти хоча би одного чорного лебедя, то можна стверджувати, що всі лебеді білі».

Політологи Великої Британії є основоположниками у дослідженні такої важливої проблеми як «корпоративна держава» та явища корпоративізму, в цілому. Для корпоративної держави, яка заснована на теорії ліберального корпоративізму, характерним є існування специфічних інститутів (консультативні комітети, ради), що складаються з представників груп інтересу (бізнесу, профспілок) та уряду і несуть спільну делеговану відповідальність за здійснення державного управління. Політичні партії в такій державі відіграють меншу роль.

Інноваційність британської політичної філософії кінця XX століття полягає також у спробі сучасного філософського осмислення феномену громадянського суспільства. Вчений Джон Кін у працях «Громадянське суспільство і держава», «Демократія і громадянське суспільство» обґрунтовує практичне і навіть інструментальне значення концепції громадянського

суспільства. На його думку, саме громадянське суспільство є найбільш дієвим інструментом консолідації демократії у поставторитарних державах.

Окрім того, британська політична філософія відома завдяки працям Ентоні Гідденса, зокрема, «Класова структура сучасних суспільств» (1976), «Організація суспільства: нарис теорії структуризації» (1984). Гідденс вважає, що західний світ від XVII століття розвивався в руслі модерну, основними інститутами якого є: 1) капіталізм (товарне виробництво, приватна власність на капітал, наймана праця, класова система); 2) індустріалізм (використання величезних енергетичних ресурсів та машин для виробництва товарів); 3) нагляд (здатність спостерігати за поведінкою підданих); 4) контроль над інструментами насилля, включно військової сили; 5) національна держава. Ці риси створили передумови для раціонального способу організації суспільства (наприклад, запровадження інституту бюрократії), а також раціоналізації погляду на історію, тобто пошуку в ній закономірностей, які пояснюють сьогодення. Однак Гідденс робить висновок, що епоха модерну закінчилася, оскільки розвиток суспільства вийшов з-під контролю.

Сучасну епоху можна охарактеризувати як «постмодерн», а сучасне суспільство як «суспільство ризику».

Таким чином, можна стверджувати, що для англосаксонської школи притаманними є схожі характеристики методологічного підходу, теорії політичної науки. Водночас, існують значні відмінності у тематиці політичних досліджень.

«Французька школа». Французька політична наука розвивалася на основі конституційного права, яке на початку XX століття зазнало реформ під впливом розвитку соціології. Окрім того, на розвиток суспільних наук у Франції мала великий вплив ідеологія анархо-синдикалізму та реформістського соціалізму.

Одним із французьких правознавців, який започаткував розвиток політичної науки на початку XX століття, був Леон Дюгі. У п'ятитомному підручнику «Курс конституційного права» (1921—1926) Дюгі на основі тези про соціальну солідарність, яка була запропонована засновником позитивізму Огюстом Контом, вказує, що влада – це соціальний факт, а не право. Вона стає правом лише у міру відповідності нормі солідарності (так звана «соціальна норма»). Саме Дюгі був критиком інституту парламентаризму, оскільки система

представницьких органів не представляє волю народу, а підміняє її. Представницьку державу повинна замінити корпоративна держава, яка буде будуватися на основі синдикатів, тобто об'єднань власників та найманих робітників однієї галузі, а також враховуючи соціальну норму. Солідаризм Дюгі став початком для формування теорії та методології інституціоналізму, які були найбільш популярними у політичній науці Франції упродовж XX століття.

Одним із засновників інституціоналізму прийнято вважати Моріса Оріу, якому належить праця «Теорія інституту і її основи. Нариси соціального віталізму» (1925). На думку Оріу, інститут – це ідея справи чи починання, що реалізовується у соціальному середовищі і підкріплена за допомогою юридичних норм. Для реалізації такої ідеї створюється певна структура органів влади, а також формуються відносини між зацікавленими групами людей, які регулюються за допомогою певних процедур.

У 30-х роках XX століття інший французький суспільствознавець, а саме Жан Бурдо, почав досліджувати проблему формування власне політичних інститутів. До переліку таких інститутів, на його думку, належать не лише ті, які регламентуються правом, але й

такі, що правом ігноруються: політичні партії, групи інтересів, громадська думка, пропаганда, преса та інші.

Організаційне становлення політичної науки у Франції відбувається після закінчення Другої світової війни, коли були створені Національна адміністративна школа, Інститут політичних досліджень при Паризькому університеті, Національний фонд політичних наук, трохи пізніше – Французька асоціація політичних наук, а у 1951 році почав публікуватися «Французький журнал політичної науки». Найбільш популярними темами для дослідження французькими політологами були проблеми: 1) сутності та закономірностей функціонування політичних партій, партійних систем; 2) типології політичних систем і політичних режимів.

Одним із найбільш відомих французьких політологів другої половини XX століття є Моріс Дюверже, якому визнання принесла праця «Політичні партії» (1961), в якій автор здійснює аналіз: 1) структурно-функціональних особливостей партій; 2) особливості становлення та розвитку партій як політичних інститутів; 3) взаємозв'язку партійної, парламентської та виборчих систем. Дюверже також розробив теорію політичного

режиму як сукупності політичних інститутів, які діють в даній країні в даний момент часу.

Іншим французьким дослідником, котрий зробив внесок у розробку теорії політичних режимів, був Реймон Арон. У праці "Демократія і тоталітаризм" (1965) він стверджував, що розпочинається формування єдиного індустріального суспільства, яке має два варіанти політичного режиму: західну демократію та радянський тоталітаризм. Найбільший конфлікт сучасної цивілізації Арон вбачав у конфлікті між вимогами індустріального суспільства (централізація, ієрархія, дисципліна) та нормами демократії (свобода, рівність).

У середині XX століття у Франції також набула поширення структуралістська методологія аналізу суспільних явищ, зокрема, в інтерпретації політичного антрополога Клода Леві-Строса. У праці «Структурна антропологія» (1958,1973) Леві-Строс формулює основні положення структуралізму, а саме: 1) при вивченні культури треба звертати увагу не стільки на конкретні явища, скільки на структури взаємозв'язку між ними; 2) культурні феномени треба вивчати синхронно (тобто в одному часовому вимірі), а не діахронно (у послідовності); 3) пріоритет належить структурам, а не суб'єктам.

Водночас, Леві-Строс стверджував, що структурний підхід можна застосувати при аналізі не лише культури, а й усіх інших соціальних сфер, включно політики.

Майже одночасно у 60 – 70-х роках ХХ століття у Франції формуються ідеї постструктуралізму. Відповідно до них, суспільство повинно бути вільним від будь-яких інтелектуальних авторитетів, схем, «структур», які пояснюють причинно-наслідкові зв'язки між різними явищами та процесами. Найбільш відомим постструктуралістом, який застосував цю методологію до аналізу політичних феноменів, був Мішель Фуко. У праці «Нагляд і покарання» (1975) Фуко стверджує, що екзистенційним аспектом влади є примус та насильство, які здійснюються суб'єктом, котрий панує над підлеглими. Це насильство може бути завуальованим і набирати форму законів, неписаних політичних норм. Сучасна форма влади є «владою знання», оскільки потенційний носій влади підпорядковує собі інших людей за допомогою знання. Найбільшою владою користуються люди, які мають найбільше знань, - технократи. В історії Фуко не побачив прогресу: сучасне суспільство відрізняється від примітивного лише різною системою панування.

Таким чином, можна стверджувати, що упродовж XX століття домінуючими теоретико-методологічними підходами французької політичної науки були інституціоналізм, структуралізм та постструктуралізм, а найбільш популярними залишались теми партій, партійних систем, політичних систем і режимів, феномену влади.

«Німецька школа». Розвиток німецької політичної науки у XX столітті відбувався під впливом:

- 1) німецької класичної філософії;
- 2) теорій пангерманізму, зверхності німців над іншими націями;
- 3) сприйняття політичної науки як складової частини комплексу суспільних дисциплін (конституційного права, політичної економії, філософії та історії).

Остання традиція була закладена Максом Вебером, праці якого мають міждисциплінарний (філософський, історичний, соціологічний, політико-економічний) характер. У Німеччині у період між Першою та Другою світовими війнами термін «політична наука» не вживався.

Найбільш відомим політологом міжвоєнного періоду був Карл Шмідт. У своїй найбільш відомій праці

«Поняття політичного» (1932) Шмідт розробляє концепцію сфери політики («політичного») як антагонізму між «друзями» та «ворогами» у поглядах, намірах та діяльності. Державна влада заснована на антагонізмі у внутрішній політиці і вічній настороженості у міжнародних справах. Основним завданням влади є визначення «друзів» та «ворогів» всередині та ззовні країни. Шмідт використовував багато положень праць англійського філософа XVII століття Томаса Гоббса, зокрема сприйняття політики як «війни усіх проти всіх». На думку Шмідта, до застарілих суспільних та політичних інститутів слід віднести ліберальну демократію, правову державу, парламентаризм та політичні партії, які дбають про корпоративні інтереси. Шмідт зауважував, що оптимальним є існування держави, яка заснована на політичній єдності і спільності і є здатною визначати «друзів» та «ворогів». Такий інститут можна назвати тотальною державою, оскільки вона є тотожною самому суспільству і утверджує єдність нації.

Утвердження нацизму в Німеччині в 30-і роки XX століття не сприяло розвитку суспільних наук, тож більшість відомих вчених емігрували до США, інших країн Європи. Організаційне оформлення і утвердження

політології як академічної дисципліни відбулося лише в 60-х роках XX століття. Однак у середовищі німецьких вчених до цього часу існує декілька підходів до визначення предмета політології: 1) політична наука як державознавство (вивчення державних інститутів в динаміці); 2) заперечення єдності політичної науки, існування комплексу «політичних наук», до складу яких входять історія, соціологія та політична економія; 3) політична наука як розділ соціології.

Найбільш популярною проблематикою є дослідження теорій політики, політичних інститутів, порівняння державних інститутів. Серед німецьких політологів найбільш відомими у другій половині XX століття стали учені, об'єднані в так звану франкфуртську школу, що виникла навколо Інституту соціальних досліджень у Франкфурті. Частина вчених, зокрема Герберт Маркузе, після Другої світової війни залишилися в еміграції у США, а інші, насамперед Теодор Адорно, сприяли відродженню школи власне на теренах Німеччини.

Представники франкфуртської школи, які за ідеологічними переконаннями були неомарксистами, стали засновниками критичної теорії аналізу суспільних явищ.

Критика спрямована, насамперед, на класичний марксистський підхід, який пояснював усі явища суспільного життя з точки зору економічного детермінізму. Школа також критикувала позитивізм через заперечення ним можливості використання ціннісного підходу до аналізу суспільних явищ. «Франкфуртці», в свою чергу, запропонували пояснювати феномен соціальної та політичної влади, враховуючи культурні цінності, притаманні суспільству. До особистості сучасна влада застосовує не економічні чи правові санкції, а так звані культурні репресії. Об'єктом критики стала, насамперед, «культурна індустрія», тобто раціоналізовані бюрократичні структури, на кшталт, - телебачення, радіо, ЗМІ, які контролюють культуру. Ця індустрія виконує функцію умиротворення, отупіння людей, яких бомбують однотипною, дозованою культурною продукцією.

Найбільш відомим сучасним представником франкфуртської школи є Юрген Габермас. У своїх роботах «Структурна зміна громадськості» (1962), «Пізнання та інтерес» (1968), «Теорія комунікативної дії» (1981), «Фактичність і значущість» (1992) Хабермас формулює концепції «політично активної громадськості» та «деліберативної демократії». Хабермас вважає, що

сучасний демократичний процес розвивається навколо діяльності політичних партій, представницьких органів влади. Громадськість виконує роль бездіяльного глядача, лише опосередковано включеного у процес політичної комунікації. Альтернативою може бути розвиток базових неформальних структур «активізованої громадськості», в яких є можливим вільне, не підконтрольне формальним політичним інститутам.

Підсумовуючи, слід зазначити, що в останню чверть ХХ століття у політичній науці відбувається відродження досліджень у сфері політичної філософії, які майже не проводилися упродовж попередніх десятиліть. Основна увага політичних філософів була зосереджена у двох сферах, а саме у формулюванні теорій: 1) справедливості; 2) демократії.

Дослідження першої проблеми започаткував американський філософ Джон Роулз у праці «Теорія справедливості» (1971). Роулз розглядає справедливість, як співвідношення між свободою та рівністю. Проблема справедливості, насамперед, полягає у правильному розподілі плодів співпраці між членами суспільства. Для цього необхідним є вироблення правильних процедур

розподілу суспільних благ, тобто засад «процедурної справедливості».

Інша важлива проблема, яка розглядається сучасною політичною філософією і теорією політики, - це *теорія демократії*. Сучасні теорії демократії розглядають громадян не лише, як носіїв певних прав чи як об'єкт впливу з боку держави, але і, як потенційних активних учасників прийняття політичних рішень. Основна увага почала приділятися таким поняттям як «свобода особи» та «громадянська участь». Свобода особи, здебільшого, розглядається як відсутність домінування та позитивна здатність до самореалізації та самовизначення.

Основи сучасної *теорії партисипаторної демократії* («демократії участі») були закладені американкою Керол Пейтман у праці «Участь і теорія демократії» (1970). На її думку, демократичний ідеал полягає, насамперед, у активній участі громадян у процесах обговорення та прийняття рішень з найбільш важливих питань суспільного життя. Принцип демократичної участі має поширюватись і на недержавні суспільні інститути, в яких люди можуть безпосередньо виражати свою волю.

Критика елітарних теорій демократій була підтримана й іншим американським політологом Дж. Мансбридж у праці «По інший бік демократії суперництва» (1980). Автор запропонував модель унітарної демократії, за якої учасники демократичного процесу прагнуть до досягнення загального блага шляхом спільного обговорення проблем, що виникають. Моделі унітарної, а також деліберативної (Ю. Габермас) демократії залишаються предметом обговорення на початку ХХІ століття.

Характерними рисами політичної теорії на перетині ХХ – ХХІ століть є розвиток *феміністичної політичної теорії*, постмодерністського підходу в дослідженні політичних феноменів, а також нове осмислення феномену «громадянського суспільства». Прибічники феміністичної теорії політизують соціальне начало людини, вказуючи на конфлікт між сферами «особистого» та «суспільного» у житті людини. Таким чином, пропонується віднести проблему особистих, сімейних та гендерних відносин, які проявляються на роботі, у сім'ї, у приватному житті людини, до проблем політичних.

Серед сучасних суспільствознавців-постмодерністів слід виокремити: британського ученого

Ентоні Гідденса, французьких учених Мішеля Фуко, Жака Дерріда, Жана Бодріара та інших. Постмодерністи переосмислюють феномен влади, розуміючи її, насамперед, як культурний феномен. Також велику роль у політичному житті, на їхню думку відіграє мораль, яка опосередковано визначає політичні та правові норми.

Найбільш відомими сучасними теоретиками громадянського суспільства є британський дослідник Джон Кін, американські вчені Джон Коен, Ентоні Ара. На їхню думку, громадянське суспільство об'єднує людей за принципом добровільної асоціативної діяльності. В нього входять громадські об'єднання, некомерційні організації сфери послуг, тобто ті інститути, які не пов'язані з державою чи приватними економічними структурами. Для функціонування громадянського суспільства необхідно є сильна ліберальна держава, яка захищає свободу слова, зборів та асоціацій. Автори розглядають громадянське суспільство як арену боротьби за поглиблення та радикалізацію демократії. Його вплив на державу має бути посилений за рахунок скорочення бюрократичних функцій останньої і розширення тих аспектів суспільного життя, які перебувають у сфері впливу добровільних масових організацій [15].

Таким чином, упродовж кінця XX – у перше 20-ти річчя XXI ст. надзвичайно популярними у середовищі вчених-політологів стають філософські проблеми справедливості, засад демократії, ролі громадянського суспільства у прогресі демократичного врядування, нетрадиційний феміністичний підхід до сутності політичного.

Питання для самообдумування:

- 1) Яка різниця між парадигмою та доктриною?*
- 2) Яка із основних загально-політичних парадигм є найбільш актуальною щодо дослідження сучасної політичної дійсності?*
- 3) Чи патерналістська парадигма може стати основою у встановленні певної форми правління у сучасних державах?*
- 4) Що спільного та відмінного є між біхевіористською та раціонально-критичною парадигмою?*
- 5) Чим відрізняються підходи у дослідженні політики американських учених та британських учених, у процесі розвитку «англосаксонської школи»?*
- 6) Виділіть основні тенденції у дослідженні політики у кінці XX ст. – у першому 20-ти річчі XXI ст.*

ТЕМА 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ СУБ'ЄКТІВ ПОЛІТИКИ

1. ПОНЯТТЯ ПОЛІТИЧНОГО ІНСТИТУТУ.
СТРУКТУРА І ТИПОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

2. ДЕРЖАВНІ ТА НЕДЕРЖАВНІ ПОЛІТИЧНІ
ІНСТИТУТИ.

3. ГРУПИ ІНТЕРЕСІВ, ЛОБІ ЯК МЕДІАТОРИ У
ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИНАХ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДЯН.

Основні поняття і терміни:

*групи інтересів, групи тиску, держава, лобі, лобізм,
медіація у політичних відносинах, політичний інститут,
структуралізм, суб'єкти політики, суспільний інтерес,
традиційний інституціоналізм*

***Поняття політичного інституту. Структура і
типологія політичних інститутів.***

Політика, попри свій динамічний розвиток, є
системною та впорядкованою сферою діяльності у

суспільстві, що забезпечується функціонуванням політичних норм, законів із однієї сторони, та політичних інститутів – з іншої сторони.

У сучасній науці під *інститутом* розуміється комплекс норм, правил, що обумовлюють і регулюють діяльність людини. Класичним в цьому плані є визначення, дане нобелівським лауреатом Д. Нортон, який інститути визначає, як «правила гри» у суспільстві, або, створені людиною, обмежувальні рамки, які організовують взаємовідносини між людьми.

Поняття «політичний інститут» (походить від: політика (англ. policy) встановленого (лат. institūtus) – взаємовідношення до такої норми в суспільстві) пов'язане із політичними установами з організаційною структурою, цілеспрямованими виконавчими структурами та апаратом. *Політичні інститути – це спосіб організації політичного життя суспільства, що втілює ті або інші політичні норми, обумовлені конкретно-історичною ситуацією, вимогами політичного життя.* Політичні інститути - це, по суті, певні політичні установи (сукупність політичних партій, органів суспільного громадського самоуправління та ін.), що визначають спільність людей, які мають особливі повноваження і виконують спеціальні функції в

політичному житті суспільства (військові комітети, комісії), певну діяльність (президентське правління).

Особлива увага у наукових дослідженнях щодо політичних інститутів є поширеною в політичній науці традицією. У період формування політології як науки основна увага дослідників зосереджувалася на їх аналізі. Переважно акцент робився на державних політичних інститутах: парламенті, уряді, бюрократії. Такий підхід в подальшому отримав назву «старого» інституціоналізму. Для нього характерний описово-індуктивний підхід до вивчення, насамперед, формально-юридичних організацій. Представниками традиційного інституціоналізму були такі вчені, як: В. Вільсон, Дж. Брюс, Т. Коул, К. Фрідріх і ін.

У 1960-ті рр. традиційний інституціоналізм був підданий гострій критиці з боку прихильників структурного функціоналізму. Головним предметом критики було ігнорування «старим» інституціоналізмом реальних проблем політики та формально-юридичний і описовий характер досліджень. У межах структурно-функціонального підходу поняття інституту було замінено поняттям «структура», під якою розумілися стандартизовані відносини носіїв ролей.

У певному сенсі поняття інституту «повернулося» в теорію політики із соціології. Соціологи, на відміну від правознавців, трактували інститути не стільки як формально-юридичні організації, а як стійкі вірування, традиції і норми, втілені в різних соціальних організаціях. Такий підхід був характерний для французького соціолога Е. Дюркгейма, який образно визначав соціальні інститути як «фабрики відтворення» соціальних відносин і зв'язків. Через півстоліття його співвітчизник М. Дюверже визначив інститут і як організаційні структури, і як моделі відносин, що формують ці структури. «Моделі відносин» - його певні правила і певні рамки. М. Вебер трактував інститути як раціональні встановлення, на які зобов'язаний орієнтуватися в своїй поведінці індивід.

Політичні інститути виникають у міру розвитку диференціації політичної влади як відносно автономні нормативні порядки, що регулюють окремі сегменти ускладнюються політичних властеотношень. Наприклад, інститут парламентаризму є нормативний порядок, який визначає характер взаємодій людей з приводу створення представницького органу державної влади і виконання ним законотворчої і представницької функцій. Це не будинок, де засідають парламентарі, і навіть не самі конкретні

депутати, обрані на певний термін, а стійкі відносини, які виникають в результаті нормативного регулювання.

Специфіка політичних інститутів, у порівнянні з багатьма явищами політичного життя, полягає в тому, що вони майже завжди узаконені і діяльність їх регламентована відповідними законами, рішеннями й іншими юридичними актами.

Кожний із політичних інститутів здійснює певний вид політичної діяльності і включає:

- соціальну спільність, прошарок, групу, спеціалізовану на її виконанні;
- політичні норми, регулюючі відносини всередині політичної системи суспільства і між ними, а також між політичними і неполітичними інститутами;
- матеріальні засоби, необхідні для досягнення поставленої мети.

Зміст політичних інститутів визначається двома видами норм: а) *формальними* - встановленими спеціальними правовими актами; б) *неформальними* – виникли в результаті природного пристосування моделей поведінки, що складаються в політичній практиці взаємодій. Політика - це сфера, де формальні правила і офіційна регламентація надзвичайно сильно

розвинені. Це пов'язано, перш за все, з особливою значущістю політичних інститутів у суспільстві, тим місцем, яке вони займають в системі владних відносин в управлінні громадськими справами. У даний час практично у всіх країнах існують правові акти, що визначають основні принципи функціонування політичних інститутів.

Відповідно, узагальненими функціями основних політичних інститутів є:

- консолідація соціальних груп і суспільства в цілому для реалізації їхніх інтересів;
- вироблення політичних програм, які висловлюють прагнення соціальних груп, а також організація їх здійснення;
- регулювання і впорядкування дій спільнот відповідно до прийнятих політичними програмами;
- інтеграція різних соціальних груп;
- розвиток і захист системи суспільних цінностей і відносин, які відповідають інтересам суспільства;
- забезпечення оптимальної спрямованості і динамічного розвитку політичного процесу на реалізацію переваг і пріоритетів відповідних громадських сил.

Державні та недержавні політичні інститути.

У сучасному просторі *політичних владних відносин* можна виділити два види політичних інститутів:

1) інститути державної влади і державного управління;

2) недержавні політичні інститути, які регламентують процеси громадянської відповідальності і самоорганізації, вирази і захисту групових інтересів, участі громадян у політичному житті суспільства, включаючи способи їх впливу на прийняття державних рішень.

У політичній системі *держава* – це основний політичний інститут, що організує, спрямовує і контролює спільну діяльність і стосунки, відносини людей, суспільних груп, класів, асоціацій, груп інтересів. Саме держава є політичною формою організації суспільства, що здійснює управління суспільством, охорону його економічної та соціальної сфер, культури. Держава - основне знаряддя влади, основний інститут влади в суспільстві і концентроване здійснення владою політики, яка забезпечує функціонування політичної системи.

Політична система – це інтегрована сукупність державних і недержавних соціальних інститутів, які

здійснюють владу й управління справами суспільства. Політична система тісно пов'язана з іншими підсистемами суспільства, у першу чергу з економічною, правовою, а також соціальною, яку становлять класи, стани, прошарки та інші суспільні групи. Їх групові інтереси і потреби формуються й реалізуються за допомогою політичної системи, яку можна також визначити як форму усвідомлення, погодження, боротьби та втілення різноманітних соціальних інтересів за допомогою політичної влади. Політична система є багатокomпонентним утворенням, що має складну структуру, до якої входять: політичні організації, політичні норми, політичні відносини і політична культура.

Політичні організації (інститути), або інституціональний вимір, – це суб'єкти політики й влади, які утворюють певну структуру, тобто посідають визначене місце, виконують певну функцію і відіграють відповідну роль у політичному житті. Це держава та її органи, органи місцевого самоврядування, політичні партії, громадсько-політичні організації, рухи, об'єднання тощо. До політичної системи входять не всі наявні в суспільстві громадські організації. Розрізняють власне політичні (держава, партії), невласне політичні

(профспілки, об'єднання підприємців, творчі, жіночі та інші громадсько-політичні організації) і неполітичні організації (аматорські об'єднання, організації за інтересами).

Політичні (політико-правові) норми, або регулятивний (нормативний) вимір, – це правила юридично-правового характеру, які регламентують внутрішнє життя політичних організацій або відносини між ними. Це конституції та інші закони, якими регулюється політичне життя, статuti та регламенти політичних партій і організацій, міжнародні правові акти.

Політичні відносини, або комунікативний вимір, – це реальні відносини між суб'єктами політики з приводу влади, а також їх становища, перспектив і впливу. Цей вимір показує, яким чином соціальні групи здійснюють політичну діяльність за допомогою системи політичних інститутів, норм та процедур, якими засобами й методами при цьому користуються.

Політична свідомість і культура, або духовно-ідеологічний вимір, – це сукупність політичних уявлень, поглядів, ідей, теорій, цінностей та зразків поведінки як окремих людей, так і соціальних груп, які надають політичній системі неповторної індивідуальності.

Життєдіяльність політичної системи виявляється в процесі виконання нею певних функцій (тобто основних напрямів діяльності) тими чи іншими методами й засобами, що відбивають конкретні історичні обставини.

Політичний інститут політичної системи суспільства – *політичні партії* представляють інтереси громадян і ставлять метою їхню реалізацію шляхом завоювання державної влади або участі в її здійсненні.

Політичні інститути забезпечують відтворення, стабільність і регулювання політичної діяльності в суспільстві, збереження ідентичності політичної спільності, незважаючи на зміну її складу, посилюють соціальні зв'язки і внутрішньогрупову згуртованість, здійснюють контроль за політичною поведінкою своїх членів, заохочуючи бажане і припиняючи відхилення від норм поведінки. Політичні інститути - важливе джерело соціальних і політичних змін - створюють багатоманітність каналів політичної активності людей, соціальних спільностей, шарів і груп, індивідуумів, формують альтернативи соціального і політичного розвитку суспільства.

Особливе місце займають *недержавні політичні інститути*. Серед них важливе місце займає *інститут*

громадянства, який регламентує становище пересічної людини у системі політично-владних відносин, шляхом визначення взаємних зобов'язань держави і громадянина у відношенні один до одного. Нормативний порядок даного інституту визначає права і обов'язки громадянина, порядок набуття громадянства, умови його втрати, громадянство дітей при зміні громадянства батьків і т.д. Даний інститут вносить упорядкованість в стосунки громадянина і держави, створює перепони на шляху державного свавілля, використання правлячою групою незаконних методів владного впливу.

Інститут прав людини визначає сфери свободи особи від втручання держави, де він може приймати самостійні рішення, діяти на власний розсуд. У межах цього інституту регламентуються також і політичні права особистості, пов'язані з участю в суспільно-політичному житті, організованим тиском на владні структури, участю у формуванні державних органів.

Інститут загального виборчого права виникає у сучасних суспільствах, як результат запеклої боротьби народних мас за право впливати на персональний склад державних посадових осіб, які здійснюють управління суспільними справами. Даний інститут забезпечує

встановлення нормативного порядку, що гарантує кожному громадянину, який досяг певного віку, право на участь у виборах в органи законодавчої влади різних рівнів і виборів президентів у тих країнах, де це передбачено конституцією, а також регламентує порядок їх проведення.

Інститут політичних партій забезпечує впорядкованість відносин, що складаються в ході створення політичних організацій, і регламентує порядок взаємодій між партіями, а також між партіями та іншими суб'єктами політики. Завдяки цьому інституту в суспільстві формуються загальні уявлення про те, що таке політична партія, як вона повинна діяти, чим відрізняється від інших організацій і об'єднань. Поведінка активістів партій, рядових членів починає будуватися виходячи саме з цих уявлень, які формують нормативне простір даного політичного інституту.

Інститут громадських організацій і об'єднань є нормативний порядок, який визначає правила створення громадянами структур, що дозволяють їм спільно висловлювати і відстоювати свої інтереси.

Інститут представництва інтересів формує порядок взаємодії груп інтересів з державою. Він встановлює норми і правила артикуляції групових

інтересів у владні структури, способи узгодження приватних інтересів, інтересів бізнес-структур з інтересами, виразимими державою.

Групи інтересів, лобі як медіатори в політичних відносинах держави і громадян.

Обґрунтовуючи суть політики як суспільного явища, функціонування політичної системи, зміст і ефективність політичної діяльності пересічного громадянина та політичного лідера, не можна оминати поняття суспільного інтересу.

Інтереси – це об'єктивні відносини між потребами й середовищем, у якому потреби реалізуються внаслідок певної діяльності. *Суспільний інтерес* – спонукальні сили діяльності соціальних груп, мас людей, спираючись на які суспільство може вдаватися до необхідних управлінських впливів на цю діяльність. Соціальний інтерес спрямований на соціальні інститути, установи, норми взаємовідносин у суспільстві, від яких залежить розподіл предметів, цінностей і благ, що забезпечують задоволення потреб.

Основою для дослідження суспільних інтересів є категорія суспільних потреб. Потреби, як спосіб реалізації

суспільних відносин, становлять іманентну сутність особистості. Інтереси – це «зовнішня» форма суспільних відносин. Зміст інтересів формується на основі як потреб, так і соціальних засобів, залучених до реалізації останніх. Людина задовольняє потреби лише в суспільстві, інтереси реалізуються тоді, коли вирішуються протиріччя, спричинені потребами різних соціальних верств і груп. Інтереси мають об'єктивний характер, тому одним із суттєвих питань є їх усвідомлення. Успішність реалізації інтересів різних соціальних верств, класів, груп безпосередньо пов'язана зі ступенем їх усвідомленості: якщо об'єктивні інтереси не усвідомлені або усвідомлені незадовільно, будь-яка соціальна група може або досягти мети, що об'єктивно не відповідає її інтересам, або взагалі не прагнути вигідного для себе рішення.

Абсолютизація інтересів у масовій свідомості сприяє появі політичних лідерів, які у своїй діяльності можуть виявити певні інтереси, але не досягнути суспільно значущих цілей. Загалом, варто відзначити, що функціонування політичної влади – складний процес, який базується на усвідомленні соціальних інтересів.

Групи інтересів та групи тиску існують впродовж усієї історії людства, відтоді, коли почали формуватися

системи влади. Специфіка конкретної групи інтересів виявляється в тому: 1) по-перше, саме конкретний інтерес відрізняє цю групу від інших суб'єктів господарської діяльності; 2) по-друге, ці інтереси можуть виходити за межі норм, правил, навіть закону; 3) по-третє, вони повинні мати можливість представити свої прагнення державним структурам.

Соціальна структура суспільства призводить до складної конфігурації різноманітних групових інтересів. Основоположником теорії груп інтересів вважають американського політолога А. Бентлі, який першим визначив групи інтересу та їх діяльність як предмет політологічного аналізу. Проте А. Бентлі та Д. Трумен трактували групи інтересів та їх вплив на соціально-політичні процеси, як винятково американський феномен, де групи були єдиними рушіями політичного процесу.

Група інтересів – це свідоме об'єднання людей, медіаторів (посередників) на ґрунті спільності потреб та інтересів, що прагне впливати на владу задля відображення своїх інтересів у курсі державної політики. Групи інтересів є також переважно добровільні організації різного спрямування – професійні, молодіжні, феміністські, релігійні, культурні, які мають значну автономію. Такі

організації, не претендуючи на політичну владу, прагнуть впливати на неї для забезпечення своїх специфічних інтересів. Взаємодія груп інтересів із владними структурами та між собою через систему формалізованих і неформалізованих зв'язків є основою налагодження і підтримання консенсусних відносин у межах демократичного політичного устрою. Діяльність кожної групи інтересів важлива, оскільки всі вони спільно створюють плюралістичне середовище для вироблення державної політики. За умови представлення інтересів лише невеликої кількості груп позитивний ефект їх діяльності фактично втрачається, оскільки вже не можна казати про них як про канал зв'язку між суспільством і державними органами та про забезпечення ними представництва інтересів суспільства.

Одну з перших *класифікацій груп інтересів* запропонував Г. Алмонд, який поділяв їх на:

- дезорієнтовані групи, які не мають жодних інституційних основ та об'єднують людей, що протестують проти конкретної політики;
- групи, які не мають характеру асоціацій, тобто ті, які ґрунтуються на класовій, культурній або етнічній ідентичності, висловлюють свої інтереси

безпосередньо через індивідів, сім'ю та релігійні інституції;

- інституційні групи інтересу – групи, які фактично наявні у більших організаціях, зокрема, політичних партіях і законодавчих органах влади;
- асоціації – специфічні групи інтересу висловлення інтересів (профспілки, організований бізнес).

Політологи також виокремлюють спонтанні, організовані та інституційні групи інтересів. За ступенем гласності в їх функціонуванні групи поділяють на відкриті (явні) та приховані (латентні); за тривалістю існування – на стійкі та тимчасові.

Долучаючись до політичної діяльності, спонтанні групи є базовими суб'єктами політики, на основі яких створюються вторинні суб'єкти – асоціації, спілки, об'єднання, які: 1) по-перше, забезпечують функціональне представництво інтересів спонтанних груп; 2) по-друге, захищають власні, значно вужчі інтереси, котрі згодом можуть отримати домінуюче значення в їхній діяльності.

Ці групи називають організованими групами інтересів. Коли вони чинять безпосередній тиск на владні структури, то, водночас, є групами тиску.

Групи тиску – це об'єднання громадян, які безпосередньо не борються за владу, але наполягають на врахуванні своїх інтересів при здійсненні політики (профспілки, підприємницькі об'єднання тощо).

Із англосаксонської політичної культури запозичено такі поняття як: «*лобі*», «*лобізм*». Поняття «*лобі*» прийшло в українську мову з англійської, де означає буквально «кулуари» або «коридор». Під лобі мається на увазі група людей, яка відстоює свої інтереси всілякими методами. Самих членів лобі називають лобістами. Лобісти не мали права бути присутнім безпосередньо в залі засідань парламенту Британії при прийнятті та обговоренні законодавчих актів, тому спілкувалися з депутатами парламенту в коридорах (звідки і пішла назва).

Процес впливу і тиску на парламент називається лобізмом. *Лобізм* використовує абсолютно різноманітні методи, починаючи від листів і петицій, та й навіть, закінчуючи шантажем.

Головною проблемою є те, що термін «лобі» найчастіше асоціюється з незаконною діяльністю і корупцією. Вважається, що основні методи, які використовують лобі – це хабарництво, підкуп і шантаж. Однак справжня суть лобі інша – наприклад, в США

функціонують тисячі лобістських організацій, що знаходяться в рамках закону. Більш того, лобі є визнаною професією (і однією з найперспективніших), яку можна отримати в багатьох вищих штатів. Іншою проблемою є те, що лобі змушують діяти політичну систему не в інтересах держави і громадян, а в інтересах приватних осіб (меншини). Яскравим прикладом лобіювання вважається продаж США Аляски, яку у СРСР містити не було ні можливості, ні бажання – лобістом виступив російський посол.

Найбільш поширена класифікація пропонує ділити все лобі на наступні групи:

1. Незалежні (зовнішні) лобі не знаходяться в штаті однієї організації, а працюють за контрактом на тимчасовій основі. Як правило, це юридичні або консалтингові контори.

2. Корпоративні (внутрішні) лобі працюють на одну організацію і отримують фіксовану заробітну плату. Таких фахівців також називають GR-менеджери або in-house lobbyist. Між двома описаними видами є солідна різниця в підготовці: якщо перші лобісти зазвичай мають досвід роботи в державних структурах, то другі – непрофесіонали і стають лобістами внаслідок кар'єрного зростання.

3. Комерційні асоціації. Такі лобі захищають інтереси не одного підприємства, а відразу декількох, що мають спільну зацікавленість. Приклад: лобіювання асоціації виробників тютюну.

4. «Громадські». Такі лобі не прагнуть отримати гроші за послуги, а працюють виключно за ідею і переконання. Подібних товариств лобі дуже багато, наприклад, за захист тварин або прав сексуальних меншин.

5. Профспілки – найбільш поширена і інституціональна форма лобі. Профспілки мають налагоджені зв'язки з владою і використовують для впливу виключно законні методи (наприклад, альянси).

Відмінність *функцій груп інтересів* від функцій політичних партій є незначною, за винятком, мабуть, функції участі в політичних виборах і висунення кандидатів у депутати. Це обумовлено тим, що групи тиску представляють особливі, специфічні інтереси.

1. *Функція вираження інтересів*. Як і будь-яка політична сила, групи тиску створюються для вираження вимог певних груп, індивідів. Процес, за допомогою якого індивіди і групи формулюють свої вимоги, що пред'являються політикам, які приймають рішення, Г. Алмонд і Д. Пауелл назвали функцією «артикуляції

інтересу». Забезпечуючи публічне вираз інтересів людей, групи тиску виступають ланцюгом між інститутами влади і суспільством.

Вплив групи тиску обумовлено значною мірою тим, як вона формулює вимоги. Алмонд і Пауелл виділяють чотири стилі артикуляції інтересів: 1) вимоги можуть бути виражені явно або неявно; 2) вони можуть бути сформульовані розпливчасто (висловлюючи загальну незадоволеність, але не вказуючи на засоби вирішення проблеми) або в конкретних проханнях (наприклад, вказувати, на скільки відсотків збільшити заробітну плату і т.д.); 3) вимоги можуть бути загальними (тобто виражати скоріше принципи, підходи) або приватними, конкретними; 4) вираз інтересів може бути детально пропрацьованим і реалістичним або емоційним (у формі обурення, невдоволення, протесту або, навпаки, прославлення, вираження подяки). Чітко сформульовані вимоги і підходи до вирішення актуальних для групи проблем дозволяють примирити інтереси різних спільнот і прийняти ефективні політичні рішення. Розпливчисті ж наміри або занадто ідеологізовані мети, приватні вимоги і надмірно емоційна форма вираження їх, навпаки, ускладнюють узагальнення і узгодження різнорідних

вимог і пред'явлення їх влади. *Функція агрегування (узгодження) інтересів.* У груп тиску дана функція виражена менш явно, ніж у партій. Це обумовлено тим, що масштаб вимог у зацікавлених групах не настільки значний, оскільки вони висловлюють специфічні інтереси.

2. *Функція інтеграції.* Будучи носіями загальних тенденцій в тій чи іншій сфері суспільної думки, групи тиску забезпечують публічне вираз бажань тих спільностей, які інакше не можуть заявити про них: віруючих, молоді, ветеранів війни та ін. Раціоналізуючи і публічно представляючи групові переваги, вони дозволяють владі знаходити консенсус між ними і тим самим забезпечувати інтеграцію суспільства. *Функція адаптації.* Політична система, в якій групи тиску грають незначну роль, мають тенденцією до нестабільності через раптового неузгодженості інтересів. Справа в тому, що, виставляючи вимоги до влади, групи тиску не тільки пов'язують суспільство і держава, а й забезпечують організованих форм представництва узагальнених інтересів. Володіючи такою інформацією, влада реагує на вимоги груп і тим самим сприяє адаптації системи до нових умов функціонування. Однак, групи тиску можуть

виконувати і деструктивну функцію, наполягаючи на однобічному переважанні лише корпоративних інтересів.

3. *Функція політичного впливу* характеризується:

1) *ефективністю* впливу груп тиску на владу залежить від ряду змінних: а) від засобів, що використовуються організацією; б) від точки докладання зусиль; в) від наявності спеціалізованих органів, здатних впливати; г) від типу втручання (непряме або безпосередній тиск на владу). Ефективність тиску залежить і від точки його програми. У політичних системах різних країн значення тих чи інших елементів, що беруть участь в прийнятті конкретних рішень, неоднаково: це може бути сфера законодавчої влади, або структури виконавчої влади, або місцеві органи, що володіють, з огляду на їх відомої автономії, значними повноваженнями і ресурсами. Знання того, з ким і як необхідно вступати в контакт, щоб було прийнято рішення, що враховує інтереси групи тиску, призвело до утворення органів, що спеціалізуються на способах впливу. Наприклад, в США людей, які входять в такі органи, називають лобістами, хоча в Європі вважають за краще використовувати термін «групи інтересів»;

2) *способами тиску* – різні групи, що відстоюють інтереси, за зауваженням Г. Алмонда і Д. Пауелла, використовують різні способи тиску залежно від характеру конкретної організації. Домогтися від політичної влади рішень, які відповідають групі тиску, можна, наприклад, використовуючи, а саме: а) насильницькі методи, які зазвичай подібні засоби застосовують спонтанно виникають групи (наприклад, стихійні маніфестації); б) особисті зв'язки – неформальні і непостійні угруповання здійснюють тиск, використовуючи (сімейні, громадські, місцеві); в) представницькі процедури – застосовуються асоціативними та інституціональними групами (наприклад, домагатися обрання їхніх представників до парламенту).;

3) *медіаторським спрямуванням*, адже, медіація – це вид діяльності, що полягає в оптимізації за допомогою третьої сторони процесу пошуку вирішення проблеми задля припинення конфлікту. Медіаторство у політичній сфері може бути: офіційним (формальним) і неофіційним (неформальним). Офіційними медіаторами виступають міждержавні організації (ООН), окремі держави, державні правові інституції, державні комісії, представники правоохоронних органів, громадські організації тощо. Неофіційними медіаторами бувають відомі особи,

представники релігійних організацій, професійні психологи, неформальні лідери та ін.

Залежно від характеру впливу розрізняють *три типу впливу*: 1) на тих, хто приймає політичне рішення – тиск на законодавців, міністрів, адміністративну еліту, що приймають найважливіші політичні рішення. Переважання інтересів тієї чи іншої групи в політичному рішенні – нормальне явище. Якщо є інтереси, значить, вони вимагають своєї реалізації. Однак оскільки можливості груп тиску впливати на прийняття рішень різні, вони використовують як відкриті засоби впливу, так і приховані (інформування, консультування або загрози; утворення консультативних органів; публічний вираження; відкритий тиск або прихований тиск (у формі корупція)); 2) на партії, які утримують або контролюють владу – у цьому випадку захист, відстоювання своїх інтересів спеціалізованими групами є опосередкованою. Можливості груп тиску, їх авторитет в суспільстві зумовлюють певні моделі взаємодії партій з групами інтересів; 3) на громадську думку, яка впливає на владу – ґрунтується на відстоюванні корпоративних інтересів, вдаючись до сили громадської думки (пропаганда, інформування). Влада змушена рахуватися з цим важливим фактором політичного життя,

тому групі тиску необхідно переконати громадську думку в справедливості вимог і прагнень представляється нею соціальної групи.

Питання для самообдумування:

- 1) Які існують форми репрезентації груп інтересів у політичній сфері?*
- 2) Які існують проблеми у розподілі інституційних суб'єктів політики?*
- 3) Яка різниця між політичним та неполітичними інститутами?*
- 4) Яку роль відіграє медіаторство у політичних відносинах держави та громадян?*

ТЕМА 4. ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

1. СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ.
2. ТИПОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ
3. МОДЕЛЮВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Основні поняття і терміни:

математичне моделювання, моделювання політичних процесів, політична діяльність, політичний інтерес, політична модернізація, політична модифікація, політичний процес, політична трансформація, теорія ігор, теорія оптимізації, типологія політичних процесів

Сутність та структура політичного процесу.

Політична сфера є системою взаємовідносин, які обумовлені функціонуванням та розвитком на двох рівнях:

- 1) статичному, до якого належать політичні інститути та організації;
- 2) динамічному, до якого належать політична діяльність та політичні процеси.

Динаміка політичного життя, розвиток реально існуючих політичних явищ і подій суспільства розвиваються на засадах різних політичних подій, взаємодії різних політичних інститутів, через розробку, прийняття та реалізацію політичних рішень, програм, законів і нормативних актів, які є основою у розвитку політичних процесів.

Політичний процес – це один із суспільних процесів, соціально-політичних дій, що забезпечують відтворення політичних ресурсів і творення нової політики.

Також політичний процес представляють, як сукупність різних видів діяльності суб'єктів політики, що визначають динаміку практично політичних відносин, охоплюють усі стадії функціонування політичної системи і спрямовані на досягнення політичної мети. Передумовою, соціальною базою політичного процесу є процес соціальний.

Політичний процес складається із сукупності різних видів діяльності суб'єктів політики, що включені у динаміку практично політичних відносин, охоплюють всі стадії функціонування політичної системи і спрямовані на досягнення політичної мети.

Політичний процес характеризується такими ознаками: а) сукупністю всієї політично значущої діяльності в межах певного суспільства; б) діяльність реалізується суб'єктами політичної системи, спрямована на утворення та функціонування політичної системи, прийняття і виконання політичних рішень, організацію контролю за діяльністю та розвитком політичної системи.

У сучасній західній політології політичний процес розглядають з позицій системного, структурно-функціонального, бігевіористського, інституційного та інших підходів, як: сукупність дій із забезпечення формування, зміни, перетворення та функціонування політичної системи (Д. Істон, Г. Алмонд); «результуючий вектор» політичної волі, інтересів та ціннісних орієнтацій суб'єктів тієї чи іншої політичної події (Г. Лассуелл, Г. Меріам); трансформація політичних інститутів (С. Хантігтон).

Механізмом, що забезпечує життєдіяльність суспільства, є діяльність, спрямованість якої безперервно ускладнюється. Сама діяльність є основою встановлення стосунків між суспільством, націями, народами, соціальними спільнотами, індивідами. Цілеспрямовані стосунки вносять у соціальне середовище упорядкованість,

забезпечують самоорганізацію й еволюційні зміни у напрямі творення нових форм життєдіяльності.

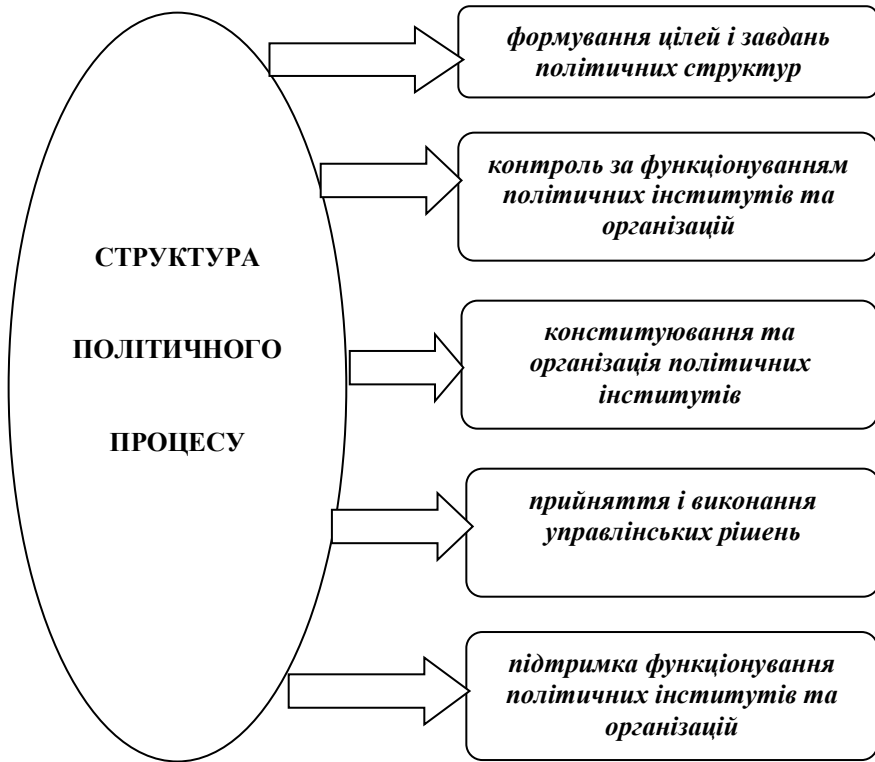

Рис. 1. Компоненти у структурі політичного процесу

Політичний інтерес – один із важелів політичної діяльності, а політична воля – здатність суб'єкта політики до напруження і спрямування своїх політичних можливостей на досягнення політичної мети. Політична діяльність впливає на політичні, і через них – на всі суспільні стосунки. У політичній сфері політичну діяльність зосереджено на низці об'єктів: одні є організаційними чинниками суспільно-політичного життя; інші – процесами політичного розвитку.

У вузькому розумінні політичний процес можна розглядати як технологію здійснення влади суб'єктом політики. Якщо додати до цього ще й політичні події та явища, не контрольовані суб'єктом політики, можна розглядати політичний процес у широкому розумінні.

Структура політичного процесу (у вузькому розумінні) являє собою:

- формування цілей і завдань політичних інститутів (держави, політичних партій і т. ін.);
- конституювання та утворення політичних інститутів і організацій;
- ухвалення та виконання політичних рішень;
- підтримка функціонування політичних інститутів і організацій;

- контроль за функціонуванням і спрямуванням розвитку політичних інститутів.

Структура політичного процесу охоплює: систему політичних владних стосунків і політичну діяльність соціальних спільностей верств та індивідів. Політична діяльність – сукупність політичних дій соціальних спільностей, соціальних верств – класів, політичних партій та рухів, індивідів, спрямована на реалізацію їх політичних інтересів, насамперед завоювання та утримання влади.

На відміну від інших форм діяльності, *політична діяльність* – прагматична, тісно пов'язана з реальним суспільно-політичним ладом. Якщо ж основна мета політичної діяльності — реалізація політичних інтересів, то неправомірно в демократичному суспільстві зосереджувати політичну діяльність лише на вирішенні класових або суспільних суперечностей. Там, де виникають політичні інтереси, які можуть виявитися лише в одного індивіда, а не у мільйонів, виникає і політична діяльність. Політична діяльність саме і зосереджується на реалізації інтересів влади з найповнішим урахуванням найбільш широкого спектра плюралістичних інтересів. Природно, політику здійснюють люди, рівень активності яких неабияк залежить від знання механізму її регуляції:

закономірностей, специфічної мети, інтересів та інституційних освітніх норм, засобів реалізації політичної мети. Рушієм громадської діяльності є політична свідомість, що формується за допомогою інститутів політичної системи, політичних та правових норм, традицій, політичної культури. Звичайно, чинниками політичної діяльності, визначальної її мети, змісту і розмаху, є політичні інтереси та правові норми.

Політичний процес розкриває дві фундаментальні форми політичного волевиявлення громадян: 1) по-перше, це різноманітні способи презентації рядовими учасниками політичного процесу своїх інтересів у різноманітних видах формулювання індивідами й соціальними спільностями, соціальними верствами вимог, що відповідають їх реальним або уявним інтересам і переносять вимоги в центр політичної боротьби або в сферу прийняття політичних рішень; 2) по-друге, форми прийняття і реалізації управлінських рішень, що здійснюються політичними лідерами та політичними елітами.

У політичному процесі виділяють *три режими*:

- 1) режим функціонування, який не виводить політичну систему за межі взаємовідносин громадян та інститутів влади;

- 2) режим політичного процесу - режим розвитку;
- 3) режим занепаду, розпаду політичної цілісності або, за влучним висловом соціолога Петра Струве, «регресивна метаморфоза» політики.

Типологія політичних процесів.

У класичній політичній науці розроблено декілька типологій політичних процесів, що базуються на різних критеріях, що пов'язано з аналізом політичного процесу в глобальному аспекті, адже поняття «політичний розвиток» було введене у науковий обіг у другій половині XX ст. для відображення динаміки політичного життя.

Політичні процеси надто різноманітні і поділяються: за природою – на творчі і руйнівні, одномоментні; за рівнем організації суспільства - на глобальні, регіональні, місцеві; за формами протікання - відкриті, приховані; за динамікою проходження – бурхливі, спокійні, уповільнені; за характером спрямування і середовища – прогресивні, регресивні, внутрішньополітичні, еволюційні, безперервні та ін. (див. табл.1).

Загальні й часткові усі політичні процеси мають свої особливості: поступовість, повільність.

Отже, політичний процес обумовлюється об'єктивними законами розвитку суспільства.

Таблиця 1

Типологія політичних процесів

<i>Критерій</i>	<i>Тип політичного процесу</i>
<i>за природою</i>	Творчі, руйнівні, одномоментні
<i>за рівнем організації суспільства</i>	глобальні, регіональні, місцеві
<i>за формами протікання</i>	відкриті, приховані
<i>за динамікою проходження</i>	бурхливі, спокійні, уповільнені
<i>за характером спрямування і середовища</i>	прогресивні, регресивні, внутрішньополітичні, еволюційні, безперервні

У західній політології набула поширення типологія політичних процесів, яку запропонував американський фахівець із політичної психології Массачусетського інституту Люс'єн Пай, порівнюючи політичний розвиток західних і незахідних країн за критерієм «культурного коду», що визначає поведінку і політичні орієнтації населення. Виявлені відмінності, вважає вчений, обумовлені цивілізаційними особливостями західного і «незахідного» світу. Отже, Л. Пай здійснив на прикладі,

так званої "ідеальної моделі", характеристику «незахідного» (фактично афро-азійського) політичного процесу.

Політичний розвиток перебуває під впливом постійних змін у політичній системі, які визначаються потребами соціально-економічного і культурного середовища, що дозволяє класифікувати політичні процеси *за мірою інтенсивності та ступенем радикалізму на: політичну модернізацію, політичну трансформацію та політичну модифікацію.*

Політична модернізація є складовою частиною більш широкого процесу соціальної модернізації, адже вона предметно конкретизує всі напрямки модернізації в політичному аспекті (наприклад, індустріалізація та втілення нових технологій модернізує політику працевлаштування, розподілу та всю економічну політику в цілому). Найбільш важливими тенденціями політичної модернізації є: а) «раціоналізація політичної влади» шляхом заміни традиційних, династичних, релігійних, етнічних, політичних інститутів єдиною світською політичною владою; б) диференціація (виокремлення) нових політичних функцій і відповідна до цього спеціалізація політичних структур (наприклад, інститут

розподілу влади, політичного плюралізму, політичного представництва і т.ін.); в) поширення форм і засобів політичної участі різноманітних груп традиційних суспільств; г) суттєве вдосконалення чинного законодавства (можливо, реформи правових систем) та збагачення числа політичних норм і традицій, відповідно до вимог нової політичної системи (режиму).

Політична трансформація – це перехід від одного типу сучасної політичної системи до іншого, як правило, від автократії (тоталітаризму, авторитаризму) до демократії. Її мета – приведення політичної системи в сучасний стан, що відповідає стандартам і всім ознакам соціального прогресу. У ХХ ст. політична трансформація торкнулася багатьох високо розвинутих країн – Німеччини, Іспанії, Італії, держав Східної та Центральної Європи, колишнього СРСР, зокрема, – України. Цей процес є найбільш радикальним, навіть революційним за своєю природою, адже в його серцевині міститься кардинальна зміна політичного режиму, з усіма атрибутами і ознаками влади. Політична трансформація можлива лише за умов, що ресурси минулої влади та її легітимність вичерпано.

Посттоталітарні структури держав Центральної, Східної та Південної Європи, республік колишнього СРСР також руйнувались в ході трансформації різними шляхами: парламентським (Польща, Німеччина, Угорщина); масовими радикальними виступами та акціями, що отримали назву “оксамитових революцій” (Чехія, Словаччина, Болгарія); збройного повстання (Румунія, Албанія); громадянської війни (Югославія, пізніше Сербія, Хорватія, Словенія). Україні випало на долю сполучення парламентських засобів трансформації з окремими елементами «оксамитової революції».

Політична модифікація — це процес, що є характерним для досить розвинутих і цілком прогресивних політичних систем і полягає в закономірній зміні акцентів у розташуванні політичних сил (партій), які конкурують на політичній арені. Під час модифікації через оновлення йде укріплення ресурсів демократичної влади, парламентаризму, партійно-ідеологічного плюралізму, прав і свобод людини; завдяки коливанню центра влади між легітимними носіями, зберігається демократична наступність та стабільність всієї політичної системи (наприклад, коли посилюються етатистські тенденції в функціях держави, водночас їх врівноважує посилення

активності громадських рухів і груп). Політична модифікація, як і модернізація, здебільше здійснюється шляхом реформ, принципових політичних рішень і вдосконалення законодавства.

Однією із популярних типологізацій політичних процесів є розподіл за різновидами політичних культур:

1. Якщо в основі політичної взаємодії полягає демократична, неетатистська політична культура, в суспільстві розвивається горизонтально організований політичний процес. Він побудований на визнанні формальної рівності та відносній автономії суб'єктів політики, що конкурують чи співробітничать один з одним згідно правилам політичної гри. В неетатистській системі цінностей домінує ідея свободи, права і консенсусу.

2. Якщо політичні відносини ґрунтуються на етатистській (елітистській, технократичній) політичній культурі, то складається вертикально організований політичний процес. За його умов, державній владі, пануючій системі цінностей та політичній науці протистоять стихійні вияви політичних інтересів і потреб ірраціональних мас. Отже, сенс взаємодії держави і громадян полягає у визначенні норм поведінки правителів

і тих, ким правлять, тобто піддані визнають авторитет влади, якщо правителі гарантують їм певну міру суспільної свободи.

У посттоталітарних суспільствах держав пострадянського простору, Східної і Центральної Європи через особливі специфічні умови сформувалися дещо своєрідні типи політичного процесу. До цих особливих умов слід віднести: перехідний (транзитний) стан суспільства; наявність великої кількості субкультур і контркультур; слабку спеціалізацію політичних функцій і ролей; величезну соціально-економічну диференціацію населення; тощо. Виходячи з цього, виокремлюють політичні процеси: *технократичного типу*, в якому головне місце віддано опануванню політичних технологій, процедур, методам прийняття політичних рішень, засобам легітимації влади. Учасники політичного процесу строго дотримуються нормативних приписів у своїх функціях та політичних ролях; політична культура більш гомогенна (однорідна), політична система стабілізується, а зміни йдуть еволюційно; *ідеократичного типу*, що є характерним більше для традиційних суспільств, де відсутня автономна політична особа, слабка диференціація політичних ролей і функцій, тобто це суспільства на

початку політичної модернізації. Інтегрувати такі суспільства можливо на основі так званої загально-національної поєднальної ідеї – наприклад, соборності, месіанства, релігії, філософсько-етичної системи, вибір і акцентуація якої залежить від специфіки культурно-історичного досвіду народу, країни; *харизматичного типу*, тобто політичний процес, що первинно був характерним для східної культурно-політичної традиції, але тепер він часто відновлюється в посттоталітарних суспільствах (Китай 80-90-х рр. XX ст., Грузія, Азербайджан). В особі харизматичного лідера народ шукає свої політичні ідеали, сподівання; під нього підганяють політико-правові норми, нові традиції, він уособлює політичні цілі, визначає завдання і методи політичної влади. За умов низької політичної культури населення харизматичний лідер може швидко перетворитись на вождя чи диктатора, що деформує весь політичний процес. Отже, його необхідно контролювати і стримувати демократичними засобами.

Моделювання політичних процесів.

За нечіткої прогнозованості результатів політичних процесів неабияке теоретичне і практичне значення має

політичне моделювання, яке методологічно спирається на формальні математичні моделі опису політичних феноменів. Застосування формальних математичних моделей у прикладній політології зумовлене передбачуваністю багатьох подій політичного життя, оскільки формальна модель допомагає уникнути довільного формулювання припущень неформальної моделі, сприяє виробленню більш-менш точного, піддатливого перевірці прогнозу. Крім того, моделювання сприяє визначенню механізмів розвитку політичного процесу, встановленню зв'язків між його елементами. За допомогою математичного моделювання політичних ситуацій можна отримати знання про стратегії поведінки головних політичних акторів.

Сутність математичного моделювання політичних процесів полягає на побудові ідеальних, уявних об'єктів, ситуацій (моделей), для яких характерні відносини та елементи, подібні на відносини та елементи реальних процесів, також політичних.

Модель – сукупність логічних, математичних або інших співвідношень, які відображають із необхідним або досяжним ступенем подібності певний фрагмент

політичної реальності, істотні властивості досліджуваного політичного процесу.

Математичним моделям притаманний найвищий ступінь формалізації опису, їх застосовують там, де закономірності перебігу політичних процесів є достатньо вивченими. Використання математичного моделювання забезпечує отримання фундаментальних результатів та інваріантних залежностей, які можуть поширюватись на різні випадки використання модельованої системи, а також на інші системи. При дослідженні політичних процесів застосовують різні математичні моделі залежно від завдання, мети, об'єкта і предмета дослідження, наявних емпіричних даних та інших чинників. Об'єктами дослідження в конкретній політичній ситуації можуть бути великі суспільні чи соціальні групи, політичні інститути, політична комунікація, політичні сили та їх лідери, щодо яких застосовують специфічний дослідницький інструментарій і методи моделювання.

Математичні моделі політичних процесів поділяють на такі взаємозв'язані групи: 1) детерміновані моделі, які представлені, як правило, у формі рівнянь і нерівностей, що описують поведінку до сліджуваної системи; 2) моделі оптимізації, в яких потрібно досягти

максимуму чи мінімуму для сформованих дослідником певних функцій при заданих обмеженнях; 3) ймовірнісні моделі, в яких характеристики політичних процесів мають ймовірнісний сенс, а пошук рішення заснований на максимізації середнього значення корисності. Сутність процесу моделювання полягає у здійсненні певних операцій над отриманими та введеними символічними виразами. Математичне моделювання – заміщення реального об'єкта політичної дійсності штучно створеним об'єктом (моделлю), який повторює найвагоміші сторони реального досліджуваного об'єкта. Завданням математичного моделювання політичних процесів є аналіз широкого класу політичних процесів і зведення їх до порівняно невеликої кількості математичних моделей та формування сукупності сценаріїв імовірного розвитку політичних подій, а також розроблення способів вибору оптимальних політичних рішень.

Важливими інструментами моделювання політичних процесів є *теорії ігор*, оптимізації та прийняття рішень. *Теорія ігор* є математичним описом процесів узгодження інтересів між політичними суб'єктами, способом оптимізації комунікацій між ними для моделювання, прийняття політичних рішень. Політичні сили мають

узагальнену назву політичних гравців чи політичних агентів. Завданням теорії ігор є розроблення політичних механізмів і технологій для узгодження інтересів політичних гравців та прийняття оптимальних політичних рішень.

Теорія оптимізації формує такі політичні моделі, які забезпечують політика описом механізмів і технологій, досягнення поставлених ним цілей за умови врахування існуючих обмежень. Теорія оптимізації ґрунтується на застосуванні математичного апарату для визначення екстремуму – максимуму чи мінімуму – функцій, які називають цільовими. Одним із напрямів математичного моделювання політичних процесів є знаходження явного виразу для цільової функції, а також її верифікація – перевірка відповідності даному класу політичних процесів.

Теорія прийняття політичних рішень ґрунтується на гіпотезі про раціональну поведінку політичного гравця. Сутність цієї гіпотези полягає в тому, що політичний гравець вибирає саме те рішення, яке відповідає максимуму його цільової функції, тобто є виґрашним. У сучасних математичних моделях політичних процесів теорія оптимізації та теорія прийняття рішень відіграють

підпорядковану роль: вони є своєрідними етапами при використанні теорії ігор як базової моделі.

Питання для самообдумування:

- 1) Яка різниця між широким і вузьким розумінням політичного процесу?*
- 2) Які компоненти є складовими структури політичного процесу?*
- 3) Що відрізняє політичну модернізацію та політичну модифікацію?*
- 4) Наведіть приклади моделей, які використовуються у сучасному дослідженні політики.*
- 5) Проаналізуйте застосування різних концепцій рішення гри.*
- 6) Обґрунтуйте доцільність застосування максимінної рівноваги для опису політичних процесів.*

ТЕМА 5. ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

1. ПІДХОДИ ТА ТЕОРІЇ У ДОСЛІДЖЕННІ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ.
2. ДОСЛІДЖЕННЯ ОЗНАК ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ
3. ФУНКЦІОНАЛЬНО-РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

Основні поняття і терміни:

атрибутивно-субстанціональні концепції, верховенство, кумулятивність, легальність, легітимність, моноцентричність, політична влада, походження влади, поділ влад, публічність, релятивістські концепції, ресурси влади, стримування та противаги, сила

Підходи та теорії у дослідженні політичної влади.

Політична система – один із найважливіших інститутів та політична структура, яка ґрунтовно досліджується у політичній сфері. Ключовим елементом – інститутом у політичній системі є влада, яка є найважливішим предметом у дослідженні політики.

У загальному розумінні *влада* – це універсальне явище, яке пронизує собою практично всі форми та прояви людського життя. З іншого боку, влада – центральне поняття політичного життя будь-якого суспільства: від найдавніших часів і до сьогодні.

Влада – здатність спрямовувати процеси, події, дії та поведінку людей у бажаному напрямі. Влада передбачає наявність: по-перше, суб'єкта влади (того, хто застосовує владу); по-друге, об'єкта влади (до чого чи до кого владу застосовують); по-третє, засоби, з допомогою яких досягають влади; по-четверте, мету, заради якої владу застосовують.

Владою називають здатність (і можливість) індивідуума або організованої групи осіб надавати певний вплив на життя суспільства і окремих особистостей. Засоби цього впливу бувають різні: це може бути воля, авторитет, право, насильство та інші.

Узагальнюючи, слід вказати, що *влада* – це поняття суспільно-політичне та правове, яке можна визначити наступним чином: 1) це взаємозв'язки між людьми імперативного (командно-підкорювального) характеру; 2) здатність досягати поставленої мети; 3) здатність соціально-політичної системи впливати на реалізацію

прийнятих її уповноваженими особами рішень; 4) спосіб самоорганізації соціальних груп, який ґрунтується на поділі повноважень управління та виконання; 5) компетентність здійснювати свою волю.

Зверніть увагу, що практично усі визначення цього складного феномену можна згрупувати у дві концепції влади: силову (Ф. Енгельс) і комунікаційну (Т. Болл). При цьому більшість учених вважають, що влада не може існувати без таких важливих її елементів як знання і воля.

При відсутності відносин із характером підлеглості, відсутня і влада як суспільно-політичне явище. У відносинах *влади наявні такі елементи:*

а) суб'єкт – особа чи орган – «організація», наділені правом розпорядження;

б) об'єкт – особа чи орган «організація», до яких звернене розпорядження і які зобов'язані його виконувати;

в) правові та інші умови і засоби взаємодії суб'єктів та об'єктів;

г) власне процес взаємодії суб'єктів та об'єктів влади.

Влада реалізується двома основними методами:

1) переконанням і свідомим виконанням розпоряджень, команд відповідними об'єктами – цей метод є

пріоритетним: він дає можливість витратити менше зусиль і засобів для досягнення мети влади; 2) примусом, тобто спираючись на силу, фізичний вплив. Функції примусу виконують армія, поліція, суди, прокуратура, інститут юридичної відповідальності тощо. Цей метод застосовується тоді, коли владні розпорядження не виконуються у добровільному порядку. Важливим є правильне співвідношення вказаних методів у процесі реалізації владних повноважень. Влада, яка спирається лише на силу, не відповідає вимогам будь-якої сучасної демократії.

У сучасній політичній науці досить поширеним є розуміння влади, яке запропонував видатний соціолог М. Вебер: влада постає як здатність окремої людини або групи людей утверджувати у сфері соціальних відносин власну волю, незважаючи на опір. Влада виявляється практично повсюди – там, де є суспільство та суспільні об'єднання: в родині, у виробничих колективах, армії, у державі, загалом. В останньому випадку ми маємо справу з вищою політичною владою.

Безліч підходів до визначення сутності влади можна умовно розділити на атрибутивно-субстанціональні і релятивістські.

Атрибутивно-субстанціональні концепції

трактують владу як атрибут (лат. *Attributio* - надаю, наділяю; необхідне, істотне, невід'ємне властивість об'єкта), або як самодостатній «предмет» або «річ». У контексті цього підходу можна говорити про потенційно-вольові, інструментально-силові і структурно-функціональні концепції влади.

Потенційно-вольові концепції визначають владу як здатність або можливість політичного суб'єкта здійснювати (нав'язувати) свою волю. Саме такий підхід відрізняє німецьку класичну політологічну традицію (І. Фіхте, Г. Гегель, К. Маркс, А. Шопенгауер, М. Вебер). Так, М. Вебер трактує владу як «будь-яку можливість проводити всередині даних суспільних відносин власну волю, навіть всупереч опору, незалежно від того, на чому така можливість ґрунтується» [187, с.7].

Інструментально-силові концепції влади властиві насамперед англо-американській політологічній школі. Тут влада ототожнюється із засобами її реалізації. Витоки цієї традиції сягають політичної філософії Т. Гоббса, який розумів владу перш за все як реальний засіб примусу, як форму силового впливу. Один з видатних теоретиків американської політології Ч. Мерріам пов'язував уявлення

про владу із «силовим розпредмечуванням». Подібних поглядів дотримуються прихильники «силової моделі» влади англо-американської школи «політичного реалізму», що трактують владу у внутрішній і в міжнародній політиці, як силовий вплив політичного суб'єкта, який контролює певні ресурси і при необхідності використовує пряме насильство (Д. Кетлін, Г. Моргентау).

У сучасній політичній теорії найбільшого поширення набули *системна і структурно-функціональна концепції* влади (Т. Парсонс, Д. Істон, Г. Алмонд, М.Кроз'є та ін.). Так, в рамках системних концепцій можна визначити три підходи до розуміння влади. Перший - тлумачить владу як властивість або атрибут макросоціальної системи. Т. Парсонс писав: «Ми можемо визначити владу як реальну здатність одиниці системи акумулювати свої інтереси (досягти цілей, припинити небажане втручання, вселити повагу, контролювати власність і тощо) в контексті системної інтеграції і в цьому сенсі здійснювати вплив на різні процеси в системі» [147, с. 13-23]. Другий підхід розглядає владу на рівні конкретних систем – сім'ї, організації і т.ін. (М. Кроз'є). Третій підхід характеризується тим, що визначає владу як

взаємодію індивідів, що діють в рамках специфічної соціальної системи (Д. Роджерс).

Серед представників системного підходу є теоретики (К. Дойч, Н. Луман), що трактують владу як засіб соціального спілкування (комунікації), яке дозволяє регулювати групові конфлікти і забезпечувати інтеграцію суспільства. Вони вбачають призначення влади у вирішенні постійно виникаючих протиріч між необхідністю порядку в суспільстві і різноманіттям інтересів членів суспільства, пов'язаних з конфліктами.

Релятивістські концепції характеризують владу як відносини (англ. relation - відношення) між двома партнерами, агентами, при якому один з них справляє визначальний вплив на іншого. Можна виділити три основні варіанти теорій релятивістської інтерпретації влади: теорії «опору», «обміну ресурсами» і «розподілу зон впливу».

В *теоріях «опору»* (Д. Картрайт, Дж. Френч, Б. Рейвен та ін.) досліджуються такі владні відносини, в яких суб'єкт влади пригнічує опір її об'єкта. Відповідно розробляються класифікації різних ступенів і форм опору.

В *теоріях «обміну ресурсами»* (П. Блау, Д. Хіксон, К. Хайнінгс і ін.) на перший план висуваються ситуації,

коли має місце нерівний розподіл ресурсів між учасниками соціального відношення і внаслідок цього виникає гостра потреба в ресурсах у тих, хто їх позбавлений. В цьому випадку індивіди, які володіють «дефіцитними ресурсами» можуть трансформувати їх надлишки у владу, поступаючись частинами ресурсів тим, хто їх позбавлений, в обмін на бажану поведінку.

Теорії *«розподілу зон впливу»* (Д. Ронг і ін.) пропонують при оцінці природи існуючих відносин влади брати до уваги не кожную дія окремо, а розглядати їх у сукупності. Підкреслюється момент змінності ролей учасників взаємодій. Якщо в одній ситуації владу має один індивід по відношенню до іншого, то з трансформацією сфери впливу позиції учасників міняються.

До релятивістських концепцій деякі дослідники відносять і *біхевіористські (поведінкові) концепції* влади. Подібно релятивістських концепцій, біхевіористи виходять з трактування влади як відносин між людьми, при якому одні панують, а інші підкоряються і виконують рішення перших. Але при цьому особливість біхевіористського підходу полягає в акцентуванні уваги на мотивах поведінки людей в боротьбі за владу. Прагнення до влади проголошуються домінуючою рисою людської психіки і

свідомості, отже, визначальною формою політичної активності людини. Влада проголошується вихідним пунктом і кінцевою метою політичної дії.

Одну з типових біхевіористських трактувань влади пропонує Г. Лассуелл. Він вважає, що початкові імпульси для виникнення влади дає властиве індивідам прагнення (воля) до влади і володіння «політичною енергією». Людина бачить у владі засіб поліпшення життя, придбання багатства, престижу, свободи, безпеки і т.ін. У той же час влада – це і самоціль, що дозволяє насолоджуватися її володінням. Політична влада складається із зіткнення різноманітних воľ до влади як баланс, рівновага політичних сил.

Для біхевіористів характерно також розгляд політичних відносин як ринку влади. Правила ринкової торгівлі: облік попиту і пропозиції, прагнення до вигоди, вирівнювання цін і конкуренція продавців і покупців - вони і тільки вони виступають регуляторами, автоматично (без зовнішнього примусу) забезпечують функціонування політичної системи суспільства. Політичні суб'єкти активно діють на ринку влади, намагаючись вигідно використовувати наявні у них ресурси (від природної волі до влади до накопичених запасів, що мають вже реальний

обсяг), де ці ресурси і отримують суспільне визнання як такі.

До релятивістських концепцій влади можна віднести і новітні *постструктуралістські* (або *неоструктуралістські*) концепції «археології та генеалогії влади» М. Фуко та «поля влади» П. Бурдьє. М. Фуко, наприклад, уточнює, що влада це не просто відношення суб'єктів, а свого роду модальність спілкування («ставлення відносин»). Відношення між суб'єктами влади оголошується дослідником неперсоніфікованими і нематеріальними, оскільки дані суб'єкти перебувають кожен момент на постійно перемінних енергетичних лініях напруг і співвідношення взаємних сил. П. Бурдьє вводить поняття «символічної влади» обґрунтовуючи його як сукупність «капіталів» (економічних, культурних тощо), які розподіляються між суб'єктами влади відповідно до їх позицій в «політичному полі» (соціальному просторі, утвореному і конструйованому самою ієрархією владних відносин). На думку П. Бурдьє, «позиція даного агента в соціальному просторі може визначатися по його позиціях в різних полях, тобто в розподілі влади, активованої в кожному окремому полі. Це, головним чином, економічний капітал в його різних видах, культурний

капітал, а також символічний капітал, який зазвичай називають престижем, репутацією, ім'ям тощо» [38].

Відзначимо, що всі наведені трактування сутності влади не виключають один одного, а підкреслюють багатовимірність, багатозначність цього політичного феномену.

Дослідження ознак політичної влади

Головні засоби політичної влади – держава та її органи, і засоби масової інформації, за допомогою яких доводиться до відома населення, що робить чи що хоче зробити влада. Влада може бути: політична, економічна, партійна, державна, судова, релігійна.

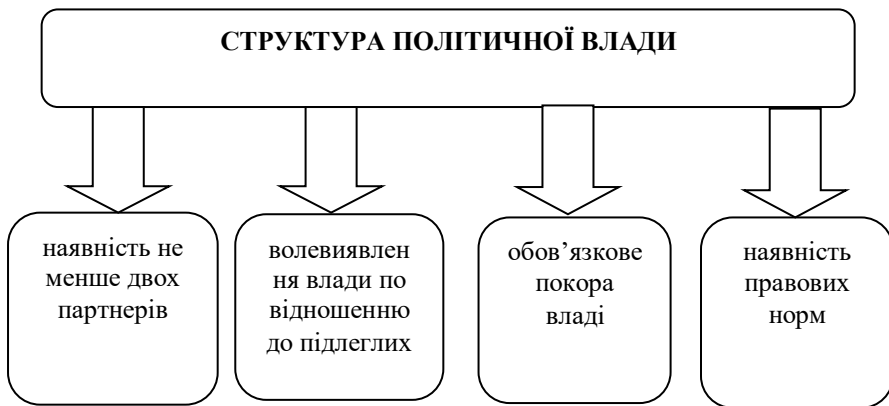

Рис. 1. Структурні складові політичної влади

Владу можна класифікувати на *різні види* залежно від тих чи інших критеріїв, а саме:

- 1) за суб'єктами поділяють на: державну, народну, партійну, владу громадських організацій, трудових колективів, засобів масової інформації тощо;
- 2) за функціями державну владу поділяють на: законодавчу, виконавчу, судову, глави держави, військову, контрольно-наглядову тощо;
- 3) за часом реалізації влада може бути: постійною і тимчасовою;

- 4) за територією здійснення: загальнодержавною, регіональною і місцевою;
- 5) за державно-політичним режимом або способами взаємодії суб'єкта і об'єкта: демократичною, ліберальною, авторитарною, тоталітарною тощо.

В історії існувало кілька *форм влади*. Французький політолог М. Дюверже говорить про три історичні форми влади: а) анонімна влада, «розпорошена» серед членів примітивного суспільства; б) індивідуалізована влада, яка виникає з ускладненням процесів поділу праці і появи нових видів діяльності; в) інституціоналізована влада, яка спирається на діяльність спеціальних інститутів, які виконують певні функції [65, с.232].

Доповнюючи типологію М. Дюверже, можна сказати про четверту історичну форму влади, що формується на кінець нашого століття, - система "наддержавної" влади, представленої законодавчими (Європарламент) і виконавчими (Комісія Європейських Співтовариств) інститутами, владні повноваження яких поширюються на територію і населення більше десятка європейських країн [65]. Перші дві історичні форми влади є додержавні (потестарні) і носять неполітичний характер. Третя форма влади називається іноді державно-

громадською, а четверту, наддержавну, можна, власне, назвати політичною владою.

У сучасній політологічній літературі виділяють, як мінімум, *три аспекти влади, три її вимірювання*:

1) директивний аспект, відповідно до якого влада розуміється як панування, що забезпечує виконання наказу, директиви;

2) функціональний аспект, що підкреслює, що влада є здатність і вміння практично реалізувати функцію громадського управління;

3) комунікативний аспект, що враховує, що влада так чи інакше реалізується через спілкування, через певний "мову", який зрозумілий всім сторонам суспільних відносин влади.

У сучасному суспільстві боротьба за владу також слугує полем найгостріших (практичних) битв у всіх сферах суспільного життя: в політиці, економіці, культурі та на всіх рівнях соціальної організації. Водночас дослідники доводять, що кожному різновиду влади притаманні певні ознаки універсального характеру: тип поведінки (управління діями інших людей, керівництво державою); властивість характеру (спроможність нав'язати свою волю іншим); спосіб досягнення цілі (свідоме

визначення мети, а також шляхів і способів її досягнення); відносини підпорядкування (у межах групи між керівним центром і членами групи); здатність вирішення конфліктів раціональним вмотивованим насильством.

Така різноманітність форм існування і вияву владної волі спричинила відмінність у підходах до усвідомлення її суті й викликала теоретичні дискусії про природу та соціальне призначення влади. Тому виникло багато різноманітних визначень влади.

Таблиця 1

Ознаки та риси політичної влади

<i>№</i>	<i>Ознака, риса</i>	<i>Визначення</i>
1.	<i>Легальність влади</i>	це її законність, юридична правомірність
2.	<i>Легітимність влади</i>	це стан, за якого спосіб формування і діяльності політичної влади збігається з наявними в суспільстві нормами та цінностями, а результати діяльності відповідають соціальним очікуванням, які визнає народ
3.	<i>Верховенство влади</i>	це обов'язковість виконання сформульованих нею владних рішень усіма членами суспільства
4.	<i>Вплив влади</i>	це здатність, уміння суб'єкта політики здійснювати вплив з певною метою на поведінку соціальних груп, організацій чи індивідів
5.	<i>Усезагальність влади</i>	здатність діяти на основі права від імені всього суспільства
6.	<i>Моноцентричність влади</i>	наявність загально-державного центру прийняття рішень (таким центром є система владних органів)
7.	<i>Ефективність (результативність) влади</i>	результати реалізації усіх задумів, платформ, програм, її здатності ефективно управляти всіма сферами суспільного життя, досягати

		політичної мети оптимальними засобами
8.	<i>Розмаїття ресурсів політичної влади</i>	це всі ті засоби, використання яких забезпечує вплив на об'єкт влади відповідно до цілей суб'єкта. Ресурси можна класифікувати на утилітарні, примусові, нормативні
9.	<i>Публічність</i>	це всезагальність, позаіндивідуальність. Політична влада від імені всього суспільства звертається до всіх громадян з допомогою права
10.	<i>Імперативність</i>	наказовість і обов'язковість її настанов, аж до використання каральних санкцій
11.	<i>Ієрархічність</i>	поділ на вищі й нижчі посади, чини; ґрунтований на цьому суворий порядок підлеглості
12.	<i>Кумулятивність</i>	здатність до посилення владного впливу за рахунок взаємодії ресурсів (засобів) влади
13.	<i>Обмеженість</i>	обмеженість компетенції державним кордоном, протистоянням громадянського суспільства

Слід розрізнати *легітимність* влади та її *легальність*. Перше поняття має правовий і етичний характер, друге – суто юридичний, етично-нейтральний. Легальною є влада, яка видає закони та має змогу їх

здійснювати, але при цьому вона може бути не легітимною (наприклад, коли населення перебуває у пасивній або активній опозиції до влади). У цьому разі легальна влада часто вдається до примусу і насильства як відносно окремих членів суспільства, так і суспільства взагалі.

За М. Вебером, можна виділити *три типи легітимності влади*: традиційну, харизматичну та легальну.

1. Традиційна влада ґрунтується на переконаності у святості традицій, законності репрезентованих ними органів. Ця влада має дві модифікації: а) перша базується на патріархальному пануванні, визначається примітивною згодою з продиктованим владою перебігом суспільних процесів і першорядною значущістю при цьому патріарха як володаря; б) друга базується на становому пануванні з притаманною йому ієрархією, вираженою в моральній та майновій нерівності станів при шануванні існуючих звичаїв і володаря.

2. Харизматична влада передбачає безумовну та ірраціональну віру в надприродні якості володаря. Термін "харизма" запозичено з історії християнської церкви, в якій його вживають для позначення проповідників, котрі мали дар безпосередньо спілкуватись з божеством і обминали

при цьому офіційні релігійні інституції. У політичній практиці харизму розуміють як священний дар, надзвичайні якості керівника.

3. Раціонально-правова (або легальна) влада базується на раціональному, осмисленому, зрозумілому більшості інтересі. Для цього типу характерною є переконаність у законності встановлених порядків. Для забезпечення такого типу панування вимагається професійний апарат. Змістом цієї влади є визнання важливості законів. Люди підкорюються не особистості, а законам, в межах яких обираються і діють представники влади.

Громадяни оцінюють владу по-різному. Позитивна оцінка, прийняття влади населенням, свідоме визнання за нею права управляти та згода підкорюватися означають легітимність влади. Така влада характеризується як справедлива та правомірна, відповідна праву. Вона спирається на довіру населення, має авторитет. Більшість населення впевнена, що існуючий порядок є найкращим з можливих для цього суспільства. Легітимність влади супроводжується наявністю консенсусу щодо основних цілей і цінностей розвитку.

Політична влада відрізняється від усіх інших форм суспільної влади своєю суверенністю: загальні закони й порядки поширюють її на всіх громадян; вона виносить остаточне рішення в усіх випадках; самостійно представляє громадянське суспільство у міжнародних справах. Вирішальним засобом застосування влади виступає монополія насильства як внутрішнього (право покарання), так і зовнішнього (право на війну). Для політичної влади мають значення не стільки інтереси окремих осіб чи груп, скільки загальні інтереси всіх громадян суспільства. Політична влада реалізовує свої можливості у формах, протистояти яким не можуть антисоціальні тенденції і антигромадянські дії. Вона спирається на юридично-судові, адміністративні, каральні, військові та інші специфічні знаряддя і засоби влади. Змістом політичної влади має бути прагнення до збереження суспільства від розпаду і створення умов для його розвитку.

Ключовою ознакою політичної влади є *поділ влади*. Ідея поділу влади, що з'явилася в Новий час в європейській політичній думці (Дж. Локк, Ш. Монтеск'є), вперше знайшла своє юридичне оформлення в Конституції США, конституційних актах Великої французької революції,

реалізувавшись в політичній практиці цілого ряду країн. Політичний досвід цих країн свідчить про доцільність поділу влади. По-перше, це дозволяє чітко визначити функції, компетенцію і відповідальність кожної гілки влади, кожного державного органу, здійснювати взаємний контроль, створити систему стримувань і противаг, що допомагає досягати єдності дій в державному управлінні і підтримувати динамічний рівновагу в суспільстві в процесі подолання суперечностей. По-друге, дозволяє запобігати зловживанням владою, встановлення диктатури, тоталітаризму. По-третє, реалізація принципу поділу влади дає можливість гармонійно поєднувати такі суперечливі аспекти життя суспільства, як влада і свобода, закон і право, держава і суспільство, під кутом зору самоцінності особистості.

Поділ влади реалізується в двох площинах: по горизонталі і по вертикалі:

- поділ влади по вертикалі представляє собою поділ владних повноважень між суб'єктами державного управління різного рівня. Таким чином створюються центральні, регіональні та місцеві органи влади. У деяких країнах, наприклад, у Великобританії, регіональний рівень відсутній. На практиці абсолютно

очевидно поділ держав на централізовані, де місцеві органи влади є як би "продовженням" центральних органів (Греція, Ірландія, Ісландія, Португалія та ін.); децентралізовані місцеві органи (провінції, землі, департаменти) наділені значними повноваженнями (Італія, Іспанія, Франція та ін.); частково централізовані - місцеві органи влади в ряді сфер, наприклад, в сферах освіти, охорони здоров'я, будівництва тощо, користуються значною самостійністю, а в іншому залежать від центральної влади (Великобританія, Нідерланди);

- *поділ влади по горизонталі* реалізується на практиці як розподіл влади між трьома владними органами (іноді їх називають "гілками" влади) - законодавчої, виконавчої і судової.

Функціонально-ресурсне забезпечення політичної влади

У сучасному світі простежується кумулятивний ефект – нагромадження влади, що посилюється, однак у розвиненому громадянському суспільстві існують й інші тенденції. Різні види влади мають тенденцію до взаємодії, через взаємну зумовленість впливають одна на одну.

Для того щоб виконувати свої функції, влада повинна бути інституціоналізованою, закріпленою у формі політичного панування. Воно означає структурування в суспільстві відносин владування і підкорення, організаційне оформлення і закріплення розподілу управлінської праці. Звичайно, з останньою пов'язані, з одного боку, соціальні привілеї, з другого – виконавча діяльність. Політичне панування виникає тоді, коли влада інститується, перетворюється на стійкі відносини. Воно пов'язане з розподілом статусних позицій в суспільстві.

Політична влада виконує в суспільстві різні функції, а саме – встановлює закони, здійснює правосуддя, керує всіма аспектами життєдіяльності і так далі. Поставлених цілей вона добивається різними засобами – економічним стимулюванням і примушенням, політичним та ідеологічним впливом, правовими нормами і санкціями.

Влада виконує певні завдання, які виражаються в її функціях, що виходять з вимог часу, зовнішніх і внутрішніх умов. Влада може виконувати і роль соціального дестабілізатора суспільства. Соціальна дестабілізація може виникнути внаслідок руйнівних навмисних дій певних політичних сил, бездіяльності і

псевдодіяльності влади, некомпетентних дій властей, гальмування розвитку суспільства.

Таблиця 2

Функції політичної влади

<i>Інтегруюча</i>
об'єднує всі соціальні сили, соціально-політичні, ідеологічні, інтелектуальні ресурси суспільства, підпорядковувавши їх суспільно-значущим цілям
<i>Регулятивна</i>
направляє політичну волю мас на створення політичних механізмів регулювання життєдіяльності суспільства
<i>Соціальний контроль</i>
забезпечує необхідну контрольну діяльність у цілях підтримки легітимності держави
<i>Мотиваційна</i>
формує мотиви політичної діяльності
<i>Стабілізуюча</i>
сприяє стійкому розвитку політичної системи, громадянського суспільства
<i>Консолідуюча</i>
консолідація всіх елементів політичної системи. Ураховуючи характер і тенденції розвитку в суспільстві політичних відносин, політичних інститутів, норм політичного життя

Найважливішою соціальною причиною підпорядкування одних людей іншим є нерівномірний розподіл ресурсів влади. Під *ресурсами влади* нерідко розуміють засоби її здійснення. Однак цей термін дещо ширший — ним

позначаються не стільки задіяні, скільки потенціальні засоби здійснення влади, тобто такі, які можуть бути використані, але ще не використовуються або ж використовуються недостатньо. Сукупність усіх можливих і фактично використовуваних ресурсів владарювання є *потенціалом влади*. Врахування ресурсів владарювання і ресурсів спротиву владній волі дає можливість визначити силу влади. Ресурсами влади можуть бути наявні у розпорядженні її суб'єкта і важливі для об'єкта цінності, наприклад предмети споживання, кошти тощо, або засоби, здатні вплинути на внутрішній світ, мотиви поведінки об'єкта, — преса, радіо, телебачення, засоби мистецтва, або знаряддя, за допомогою яких можна позбавити людину тих чи інших цінностей аж до життя включно, — каральні органи, зброя тощо.

Ресурси влади — це всі ті засоби, використання яких забезпечує вплив на об'єкт влади відповідно до цілей суб'єкта. Ресурси можна класифікувати на утилітарні, примусові, нормативні (за А. Етціоні). *Утилітарні* — це матеріальні та інші соціальні блага, що пов'язані з повсякденними інтересами людей. Вони можуть використовуватись як для заохочення, так і для покарання. *Примусові ресурси* — це міра адміністративного покарання,

їх застосовують тоді, коли перші (утилітарні) виявляються неефективними або вичерпаними. Нормативні включають ті заходи, які впливають на внутрішній світ людини, на норми поведінки та ціннісні орієнтації (ЗМІ, художня література, різні сфери культури, чинне законодавство, традиції тощо). Цей тип ресурсів впливає саме на свідомість людини, тимчасом як перші два види – на реальні обставини життєдіяльності людини, а через це – на поведінку. Можна також проводити класифікацію ресурсів відповідно до сфер життєдіяльності: політичні, економічні, соціальні, політико-силові, культурно-інформаційні.

Економічні ресурси – це матеріальні цінності, необхідні для суспільного виробництва та споживання. А саме: гроші, засоби виробництва, земля, корисні копалини, продукти харчування тощо.

Соціальні ресурси дають змогу впливати на соціальний статус людини. До їх числа належать, наприклад, матеріальний добробут, кар'єра, престиж, освіта, медичне обслуговування, соціальна захищеність.

До *культурно-інформаційних ресурсів* належать знання та інформація, а також засоби їх здобування та розповсюдження (заклади освіти і науки, ЗМІ, заклади культури). Деякі дослідники вважають, що завдяки

активному розвитку комп'ютерної техніки та комунікаційних технологій, формуванню постіндустріального суспільства в другій половині XX ст. уже XXI століття буде ерою панування інформаційних ресурсів влади.

Політико-силові ресурси – це державний апарат фізичного примусу (армія, каральні органи тощо).

Важливо відзначити, що й сама людина є специфічним ресурсом влади (демографічні ресурси). Людина створює всі інші ресурси влади. Людина може виступати знаряддям влади як засіб впливу на інших людей. Інакше кажучи, людина може виступати й суб'єктом й об'єктом влади.

Питання для самообдумування:

1) *На Вашу думку, що виникло першим: владні відносини чи державна організація?*

2) *Які теорії влади відповідають науковому раціоналізму?*

3) *Яка різниця між легальністю та легітимністю політичної влади?*

4) *На яких принципах ґрунтується поділ влади?*

ТЕМА 6. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА

1. ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРИ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ
2. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА
3. ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ
4. ДОСЛІДЖЕННЯ РІЗНИХ ТИПІВ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ У СУЧАСНОМУ СВІТІ
5. ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ

Основні поняття і терміни:

авторитаризм, взаємозумовленість, взаємодія, глобалізація, динаміка двохолюсної партійної системи, динаміка демократії та диктатури, дихотомія капіталізму та соціалізму, дихотомія рівності та свободи, дихотомічність (роздвоєність) сучасного суспільного розвитку, змішана політична система, інституційна структура політичної системи суспільства, класична політична система, парламентська політична

система, політична система суспільства, політичні реалії, тоталітаризм, упорядкування, функціональна структура політичної системи суспільства

Дослідження поняття та структури політичної системи

Термін «політична система» з'явився у політичному обігу в 50-60-х роках XX ст. Як науковий термін, поняття «система» ввів у біологію Берталанфі в 20-х рр. XX ст. для позначення процесу обміну клітини з зовнішнім середовищем, який інтерпретував систему, як сукупність взаємопов'язаних елементів, при цьому зміна навіть одного з них призводить до зміни в цілій системі.

Щодо суспільства поняття «система» став використовувати Патерсон, який розглядав суспільство як взаємодію чотирьох підсистем: економічної, політичної, соціальної і духовної, кожна з них виконує певні функції, а разом, вони забезпечують життєдіяльність всього суспільства, в цілому.

Засновником системного підходу в політичній науці є американський вчений Д. Істон, у розумінні якого політична система представляє собою механізм

формування і функціонування влади у суспільстві з приводу розподілу ресурсів і цінностей. Істон розглядає політичну систему: 1) як відносно самостійну сферу суспільства, мета якої розподіл ресурсів; 2) як частину більшого за обсягом поняття – суспільство. Її завдання реагувати на імпульси, які подаються ззовні, запобігати конфліктам, які виникають через розподіл ресурсів між індивідами і групами. За Істоном, політична система є цілісною множиною багатьох елементів, кожен з яких складається із простіших явищ і процесів [44].

У широкому розумінні політична система суспільства є зумовленою існуючими в суспільстві цінностями цілісною сукупністю політичних організацій, інститутів, ролей, відносин, процесів, норм і принципів політичної організації суспільства, які визначають особливості політичного режиму конкретного суспільства. У такому розумінні елементами політичної системи є: 1) суб'єкти політики (людина і соціальні групи); 2) політичні організації (державна як інститут управління, політичні партії); 3) політична діяльність і політичні відносини, що складаються між суб'єктами політичної системи; 4) політичні норми, за допомогою яких регулюються політичні відносини; 5) політична культура і свідомість,

які визначають ідеологічне та психологічне ставлення до політики.

Відповідно до теоретичного політологічного підходу, *політична система* – це цілісна сукупність державних і недержавних суспільних інститутів, правових і політичних норм, взаємовідносин політичних суб'єктів, засобами яких здійснюється влада і управління суспільством.

У вузькому розумінні політична система суспільства – це взяті разом держава як інститут управління та інші політичні організації, що беруть участь у формуванні та здійсненні політичної влади. Відповідно, до основних елементів структури політичної системи належать:

– *держава* – становить сукупність установ і організацій, що здійснюють управління суспільством. Основні ознаки держави: система органів та установ, які виконують функції державної влади, наявність певної території, права, яке закріплює систему державних норм;

– *партії і партійні системи*. Партія – це організація, що об'єднує громадян одного політичного спрямування. Визначальними рисами партій є їх місце і

роль в політичній системі, внутрішня структура та методи діяльності, соціальна база, ідеологія;

– *громадські організації і рухи*. Це соціальні групи, об'єднані певними інтересами, які не прагнуть до участі в діяльності органів державної влади. Але вони прагнуть контролювати прийняття важливих державних рішень, наприклад питань екології, охорони здоров'я, забезпечення належного рівня народжуваності та якісного стану населення тощо;

– *політична свідомість та політична культура*, які відображають політичне життя суспільства в поглядах, ідеях, традиціях, уявленнях, правилах та нормах поведінки людини, соціальної групи чи нації;

– *ЗМІ та мас-медіа*.

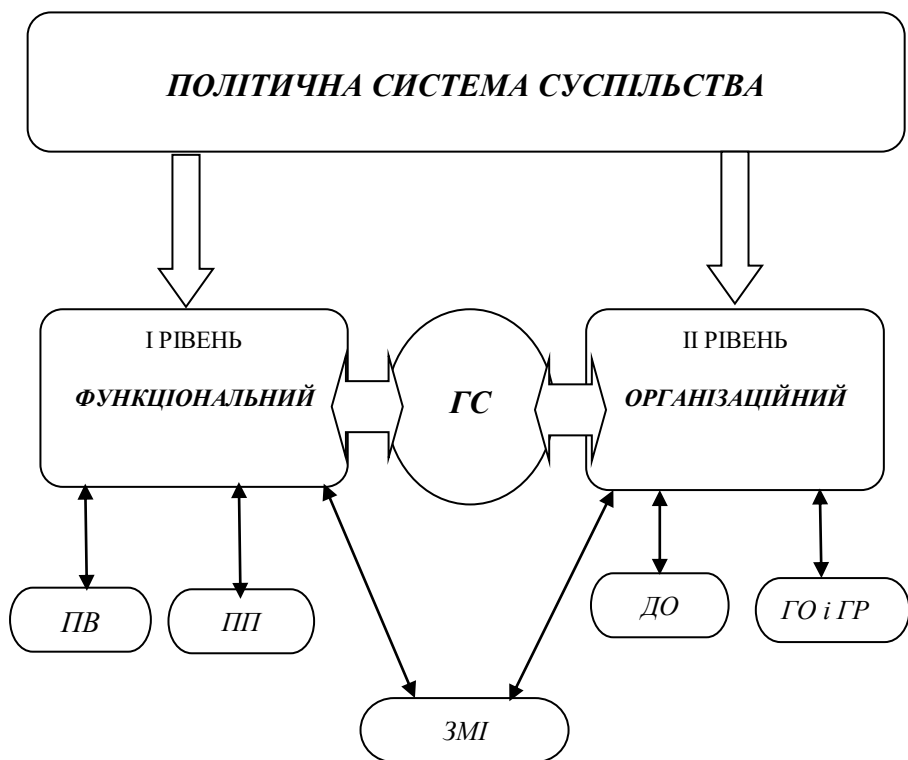

Рис. 2. Структура політичної системи суспільства

**ГС – громадянське суспільство; ПВ – політична влада; ПП – політичні партії; ДО – державна організація; ГО – громадянські організації; ГР – громадянські рухи; ЗМІ – засоби масової інформації*

Порівняльний аналіз підходів до визначення політичної системи суспільства.

Порівняльний аналіз до визначення сутності політичної системи ґрунтується на різноманітних підходах, серед яких слід виокремити: системний, структурно-функціональний, інформаційно-кібернетичний. Тому у політичній науці розроблено кілька теоретичних моделей функціонування політичних систем: системна; структурно-функціональна; інформаційно-кібернетична.

Системна модель вперше була розроблена Д. Істоном. Сутність політичної системи, за тлумаченням вченого, розкривається в її функції – *авторитарному розподіленні цінностей у суспільстві*. Процес функціонування системи описується через відносини обміну з зовнішнім середовищем. Вона зберігає стійкість, якщо знайдений певний баланс між імпульсами, що «входять», проникаючими у середовища, і імпульсами, що «виходять», що є реакцією системи на отриману інформацію. «Вхід» виражений двома видами імпульсів: *вимога* громадськості (підвищення заробітної плати, розширення соціальних програм, права і свободи громадян) і підтримка. Підтримка може проявлятися як у

матеріальній формі (сплата податків, військова служба), так і у вигляді дотримання законності, повага до органів влади, до державної символіки, активної участі у політичному житті. Переробивши інформацію, політична система приймає конкретні рішення (закони, накази) і здійснює все для їх реалізації («вихід»). «Вхід» і «вихід» складають безперервний цикл, який називається «петлею зворотного зв'язку».

Схема: Модель політичної системи.

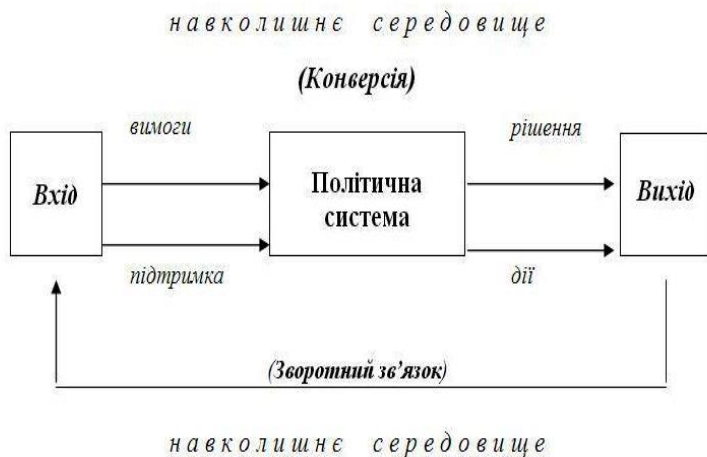

Рис. 1. Модель політичної системи за Д. Істоном [44]

Системний аналіз, за твердженням вченого, заснований на понятті «системи, зануреної в середовище»,

щоб вижити, система повинна мати здатність реагувати, пристосовуватись до змінних умов. Цю здатність забезпечує суспільству політична система, що реагує за допомогою спеціальних механізмів на імпульси. Якщо імпульси, що «виходять», відповідають оцінюванням населення, то суспільна підтримка політичної системи посилюється. Підтримка з боку народу рішень і дій системи є умовою її легітимності. І навпаки, відсутність підтримки може призвести до кризи політичної системи. Дестабілізуючим фактором можуть стати помилкові рішення влади, прийняті або в результаті досить слабких імпульсів (система не має достатньої інформації для прийняття оптимальних рішень), або в результаті досить високих вимог, що викликає перенасиченість системи інформацією.

Структурно-функціональна модель політичної системи, її розробив Г. Алмонд. Політична система, на його думку, є типами дій, що стосуються прийняття політичних рішень. Головна функція системи – забезпечення легітимного примусу, що дозволяє зберегти суспільну стабільність. Відповідно, аналіз системи повинен здійснюватися на двох рівнях: інституційному

(дослідження політичних інститутів); орієнтаційному (дослідження політичної культури).

У структурному плані вона включає в себе формальні (урядові органи) і неформальні інститути (групові об'єднання), поведінкові аспекти цих інститутів, активність окремих громадян. На основі порівняльного аналізу політичних систем різних країн Алмонд прийшов до таких висновків:

- по-перше, всі політичні системи мають власну структуру;
- по-друге, політична система багатофункціональна;
- по-третє, всі політичні системи виконують аналогічні універсальні функції, необхідні для соціального життя; функції виконуються різними інститутами (структурами) системи (суди, законодавчий орган, партії) і з різною частотою;
- по-четверте, всі політичні системи є змішаними в культурному розумінні;
- по-п'яте, відмінність між простими (традиційними) і розвинутими системами полягає в диференціації функцій і спеціалізації структур. Ці системи подібні за функціями, але розрізняються за структурними характеристиками.

Інформаційно-кібернетичну модель політичної системи запропонував К. Дойч. Використовуючи

положення і термінологію, розроблені в кібернетиці, автор розглядає політичну систему через потоки інформації. Функція системи полягає в *координації зусиль людей для досягнення поставлених завдань*.

Процес функціонування системи складається з кількох етапів: 1) етап перший: отримання інформації і формування блоку даних; 2) етап другий: селекція інформації – відбір і оцінка отриманої інформації; 3) етап третій: прийняття рішень; 4) етап четвертий: реалізація поставленої мети.

Функціональне забезпечення розвитку політичної системи

Функції політичної системи – основні напрями впливу політичної системи на політичне життя суспільства.

У науковій літературі є різні точки зору щодо функцій політичної системи, але є певні спільні наукові підходи. Одна з таких точок зору узагальнює погляди більшості вітчизняних учених щодо функцій політичної системи. Вони збігаються в тому, що кожна функція повинна відбивати певну системну якість. У зв'язку з цим

можна виокремити такі основні функції політичної системи суспільства:

- 1) визначення цілей і завдань суспільства;
- 2) мобілізація ресурсів;
- 3) владно-політична інтеграція суспільства;
- 4) регулювання режиму соціально-політичної діяльності;
- 5) легітимізація, під якою розуміється досягнення необхідного ступеня відповідності реального політичного життя офіційним політичним і правовим нормам.

Ключовими функціями політичної системи є – визначення цілей і завдань суспільства, а також мобілізація всіх ресурсів для досягнення цих цілей і регулювання режиму політичної діяльності.

Виконуючи свої функції, політична система забезпечує цілісний керівний вплив на суспільство як єдиний організм, що ефективно управляється політичною владою. Інша точка зору щодо функцій будь-якої системи виходить з того, що політична система забезпечує стабільність суспільства, його прогрес через збалансованість різних груп інтересів. Виходячи з цього, можна виділити такі функції політичної системи,

використовуючи класифікацію сучасних американських політологів *Г. Алмонда і Дж. Пауелла*:

1. *Функція висловлення інтересів.* Політична система через різні організації повинна представляти в суспільстві інтереси різних соціальних груп. Інакше вони можуть знаходити інші, часто досить руйнівні форми відображення своїх вимог.

2. *Функція узагальнення інтересів.* Розмежованість інтересів різних соціальних груп, індивідів у суспільстві може бути дуже великою. Тому з'являється потреба їх узагальнити, перекласти вимоги на мову програм і довести їх до влади. Цю функцію виконують переважно партії.

3. *Функція відпрацювання правил і норм.* Цю функцію виконують законодавчі органи, видаючи закони і нормативні документи.

4. *Функція застосування правил.* Виконання цієї функції є основним завданням виконавчих органів, які реалізують накази законодавців.

5. *Функція контролю застосування правил.* Цю функцію виконують судові органи і органи насилля чи примусу.

6. *Функція політичної комунікації*. Вона припускає різні форми взаємодії та обміну інформацією між різними структурами політичної системи, лідерами і громадянами.

Існують інші погляди на функції політичної системи, але всі вони виходять з того, що ці функції повинні забезпечувати цілісність, стабільність і розвиток усього суспільного організму. Зокрема, Г.Алмонд поділив функції політичної системи на два види:

1) *функції, що «входять»*: політична соціалізація; артикуляція інтересів; агрегування інтересів; політична комунікація;

2) *функції, що «виходять»*: нормотворчість; використання правил і норм; контроль з боку держави за дотриманням правил і норм.

Дослідження різних типів політичних систем у сучасному світі

На сучасному етапі розвитку людства у світі нараховується більше двохсот держав, і всі вони мають власну історію виникнення і розвитку, характеризуються специфікою суспільних відносин. Тому важливим завданням для сучасного дослідження політики є вивчення

розвитку політичних систем у світі, відповідно до специфіки їх типів і форм.

Однак ті чи інші групи країн мають деякі схожі риси в своїх політичних системах, за якими можна систематизувати останні. У якості *критеріїв типологізації* можуть виступати різні засади: формаційні (на якому історичному етапі знаходиться країна), соціально-економічні (який рівень економічного розвитку країни і які соціальні сили у ній панують), організаційно-політичні (ступінь розвиненості форм політичного життя) та інші.

Класифікуючи сучасні політичні системи *на основі соціально-економічного розвитку* різних країн, можна виділити наступні типи: 1) політична система високорозвиненого буржуазного суспільства; 2) політична система буржуазного суспільства середнього рівня розвитку; 3) політична система суспільства, що трансформується; 4) політична система країн, що розвиваються.

Слід підкреслити деяку умовність запропонованої типологізації. Зважаючи на спільність соціальної сутності політичної системи в розвинених капіталістичних країнах, для яких характерна буржуазно-демократична форма панування, їх політичні інститути все-таки досить

відрізняються один від одного. Це ж стосується інших типів політичних систем.

Типологія систем, створена на основі *марксистського підходу*, спирається на такі критерії, як тип формації і характер соціально-економічної структури. Відповідно, виділяються: рабовласницька, феодальна, буржуазна і соціалістична політичні системи. Кожен із цих типів вказує не тільки на формаційну форму системи, але і на правлячий клас – рабовласників, феодалів, буржуазію, пролетаріат. Особливістю даної типології є досить жорстке протиставлення кожного із виділених типів один одному.

Відповідно, за *соціальною типологією* виділяють: військове і цивільне правління, національно-демократичну або буржуазно-демократичну системи. Перехід від військового до цивільного регулювання, зазвичай, пов'язаний з прийняттям Конституції, затвердженням реальних виборів, скасуванням військових структур влади і створенням парламенту, формуванням громадських організацій і партій, прийняттям нового законодавства.

Великою різномірністю відрізняються класифікації політичних систем, що розроблені немарксистськими авторами і засновані на різних критеріях. Так, *М. Вебер*, виходячи з форм і способів функціонування політичних

систем, типів її легітимації, що визначаються багато в чому соціальним характером епохи, рівнем розвитку громадянського суспільства, очікуваннями і вимогами мас, способами обґрунтування влади, здібностями еліти, розділив їх на: *традиційні, харизматичні і раціональні*.

Французький соціолог Ж. Блондель розділив політичні системи за змістом і формам правління на: ліберальні; радикально-авторитарні, або комуністичні (рівність соціальних благ і зневага до ліберальних засобів їх досягнення); традиційні (нерівномірний розподіл матеріальних і соціальних благ, влада олігархії, консерватизм); популістські (прагнення до рівності, авторитарні методи і засоби управління); авторитарно-консервативні (збереження сформованого нерівності «жорсткими» засобами).

За характером взаємодії з зовнішнім середовищем виділяють такі типи політичних систем як: *відкриті системи; закриті системи*.

Прикладом закритої системи є політична система радянського типу, що склалася в СРСР, для якої було характерно відсутність широких міжнародних економічних і культурно-інформаційних контактів. Символом цієї закритості стало вираження про існування «залізної

завіси» в стосунках між СРСП і країнами Заходу. У сучасному світі до закритих політичних систем можна віднести: Північну Корею, Іран, КНР та Російську Федерацію (в умовах повномасштабної воєнної агресії проти України та протидії країнам ЄС і НАТО).

Поппер К. вперше у аналізі культурно-історичних і політичних систем використав поняття «відкрите» і «закрите» суспільство, розуміючи під першим типом демократичні системи, які легко пристосовуються до змін зовнішнього середовища, пронизані духом критики і раціональним розумінням світу, а під другим – тоталітарні системи, для яких характерний догматизм.

Американські політологи *Г. Алмонд і Дж. Істон* в основу класифікації політичних систем взяли *типи політичної культури та політичних режимів*, які притаманні тим системам і визначають якість інших елементів системи, на основі цього розрізняють чотири основних типи: англо-американський, європейсько-континентальний, тоталітарний та доіндустріальний типи політичних систем.

Для *англо-американського типу* політичної систем (функціонують у США, Великій Британії, Австралії, Канаді та у деяких інших країнах Британських домініонів)

характерним є: двопартійна партійна система, за якою основні політичні партії по черзі змінюють одна одну у владі та не ставляться до протилежного політичного табору, як до ворогів. Відомий американський письменник Франк Салліван (Sullivan) у памфлеті «Ні! Тисячі разів, Ні!» показав взірець політичної промови на користь начебто однієї з партій США, але у дужках за назвою однієї політичної партії (демократів) вказана назва протилежної партії (республіканців) і за бажанням читача акцент у промові змінюється на користь бажаного політичного табору, бо фрази, тези, докази переваг своїх партій – ті ж самі. Так, у літературно-художній формі доводилась безглуздість вибору якоїсь партії з двох схожих. Це, безумовно, перебільшення, хоча б тому, що республіканська партія США веде традиційно більш консервативну внутрішню політику та більш агресивну зовнішню політику (вона за це й названа партією «яструбів»).

Держава англо-американського типу є світською, а вплив церкви на політичні процеси незначний, навіть при наявності національної (англіканської церкви у Великій Британії) церкви, яка підпорядкована державі. Політичний режим – демократичний, армія на законодавчому рівні та

відповідно до політичних традицій відсторонена від боротьби за владу. Стабільність, передбачуваність політичних процесів є головними характеристиками даного типу політичної системи. Політичним ідеалом є безпека, добробут, стабільність, демократія, права і свободи людини. Політична культура громадян є активістського типу, хоча американці здебільшого цікавляться поточними політичними справами свого регіону, свого штату більше, ніж федеральними справами.

Характерним для політичної активності американських громадян та зв'язку виборців із своїми представниками у Конгресі США є листи до них, у яких дебатуються, як правило, локальні соціально-політичні проблеми, а це є предметом особливої гордості американських громадян, політичною цінністю.

Для *європейсько-континентального типу* політичної системи притаманні: а) багатопартійна система з 6-8 впливовими політичними партіями широкого ідеологічного спектру – від комуністичних до правих, до національно-патріотичних; б) політична культура громадян є активістського типу, з більш енергійною участю у політичних акціях – маніфестаціях, страйках, демонстраціях, у інших політичних акціях; в) європейська

держава є світською, із можливим відчутним впливом релігійної ідеології та її риторичних моральних настанов, особливо, у католицьких країнах (Польща, Італія); г) непримиренність у ставленні до політичних опонентів, застосування у політичній діяльності подекуди і крайніх форм і способів діяльності.

Європейсько-континентальна політична система вважається системою «старої демократії», яка може бути взірцевою для інших. Процеси глобалізації особливо виразно стали проявлятися саме у Європі, де створення Європейського Союзу (ЄС) передбачало певну уніфікацію політичних систем для 25 країн, відповідно до Амстердамської угоди 1997 року всі країни мають єдине громадянство, керуються демократичними владними режимами, Конституцією, хоча проти ратифікації останньої спочатку виступали країни «старої» демократії - Франція та Нідерланди.

Для політичної системи *доіндустріального типу*, або типу характерного для країн «третього світу», тобто які розвиваються у напрямку від колишнього колоніального до індустріального суспільства, характерними є: 1) нестабільна внутрішньополітична ситуація, перманентна боротьба значних соціальних сил

всередині держави; 2) велика роль недержавних інституцій, наприклад, професійних союзів (у Мексиці, зокрема, останні мають право найму і звільнення робітників, внески збираються у обов'язковому порядку, кошти профспілок витрачаються безконтрольно, а вибори керівників проводяться за «зачиненими дверима» і профспілки десятки років поспіль контролюють робітничий рух); 3) зазвичай простежується втручання армії та інших силових структур у політичні процеси, існує деформована партійна система, аж до заборони політичних партій тощо. Політичні уподобання правлячих режимів у таких системах можуть бути найрізноманітнішими – саме тут прижились немарксистські та «ліві» уряди (президента Уго Чавеса у Венесуелі, Даніела Ортегі у Нікарагуа). Для політичного життя багатьох африканських країн військові перевороти стали звичайним явищем.

Для *політичної тоталітарної системи* характерним є наявність одержавленої однієї або декількох політичних партій, домінуюча роль держави у інституційній підсистемі, всеохоплюючий владний контроль над всіма сферами суспільства. У тоталітарній політичній системі відбувається політизація всіх сфер життя – невиконання плану виробництва, розлади у сім'ї,

знайомство з несанкціонованими владою джерелами інформації ставлять людину поза законом цієї системи.

Дослідники тоталітаризму у післявоєнній Європі вказують на складність цього феномену, який з'являється внаслідок надзвичайно заплутаної взаємодії таких складових – як соціальна інженерія, політична міфотворчість та сакралізація влади, ностальгія за «сильною» рукою. Деякі автори політологічних видань виокремлюють типи політичних систем за культурно-цивілізаційними та формаційними ознаками, тому виділяються історичні типи – рабовласницької, феодальної, буржуазної, соціалістичної політичної системи.

Для *рабовласницької політичної системи* характерним була провідна роль у політиці мілітаризованої держави, вузьке коло громадян (вільні люди) залучених до політики, переважно монархічна форма правління, запекла боротьба за владу, значна роль армії в політиці верхівки, яка нерідко визначала постать політичного лідера (комплекс Агамемнона).

У *політичних систем феодальної формації* боротьбу за владу вели світські та релігійні кола, були звичайним відсутність універсальної правової системи,

домінування «права сила», незначна роль національної держави, існування переважно найманих армій, чужих країні своєму народові.

Політична система буржуазної політичної системи вирізнялась розквітом формальної демократії – всі оголошувались рівними, скасовувались станові привілеї, формувались масові партії, поширювались доктрини республіканізму тощо. Ця система була і залишається доволі гнучкою і пристосовується до історичних змін – сьогодні відбувається підвищення ролі мас у політичних процесах, інтернаціоналізація та глобалізація, створення систем колективної безпеки – все це лише сприяє зміцненню буржуазної влади.

Політична система соціалістичних країн вирізнялась моноідеологією марксистського типу, фактичною однопартійною, політичною культурою громадян підданського типу, одержавленням майже всього спектру політичного життя, відсутністю незалежних ЗМІ, суворим політичним контролем за ідеологічними настроями мас, патерналістичним типом держави.

Таким чином, у відповідності до структури політичної системи та політичного режиму, який визначає її функціонування, розрізняються типи політичних систем,

що дозволяє групувати політичні порядки, відносно різних за владно-політичними ознаками держав.

Дослідження політичних режимів

Поняття «політичний режим» - одне із загальноприйнятих у сучасній політології. Його застосовують щодо характеристики способів, форм, засобів і методів реалізації політичної влади, оцінювання сутності держави. У науці конкурують два підходи до трактування режиму: юридичний, який робить акцент на формальні норми і правила відправлення влади, і соціологічний, що спирається на аналіз тих засобів і способів, за допомогою яких здійснюється реальна публічна влада і які в тій чи іншій мірі обумовлені соціокультурними традиціями, системою розподілу праці, характером комунікацій і т.д. При соціологічному підході в якості агентів влади розглядаються не тільки уряд або офіційні структури, а й ті угруповання, які реально впливають на прийняття рішень. Сьогодні немає чіткого визначення поняття "політичного режиму", проте можна виділити ряд основних тлумачень:

- система засобів і методів здійснення політичної влади;

- модель, форма взаємодії державно-владних структур і населення;

- сукупність характерних для певного типу держави політичних відносин, засобів і методів реалізації влади, наявних стосунків між державною владою і суспільством, панівних форм ідеології, соціальних і класових взаємовідносин, стану політичної культури суспільства.

У політичній науці поняття політичного режиму дуже тісно пов'язане з категорією "політична система" і розглядається, як правило, тільки у зв'язку з особливостями розвитку та функціонування політичних систем, хоча співвідношення цих понять викликає в політичній науці істотні розбіжності. Іноді їх розглядають як синоніми. Іноді поняття політичного режиму взагалі не виділяють. Іноді політичну систему і політичний режим розводять досить далеко один від одного. Саме політичні режими проводять і відображають певну державну політику, виробляють і здійснюють той чи інший політичний курс, проводять конкретну лінію поведінки держави у внутрішньо-та зовнішньополітичній сферах.

Будь-який політичний режим існує в якомусь оточенні - соціальному, психологічному, географічному і т.д. Взаємозв'язки режиму і його оточення можуть бути самими різними. Цілком очевидно, наприклад, що становлення режиму найчастіше протікає в умовах потужного впливу соціокультурних факторів. При аналізі політичних режимів розглядають такі величини: процедура і спосіб організації владних інститутів та безпосереднє здійснення влади; конституція; характер партійної системи; роль груп тиску та інтересів у суспільстві; відносинами між політичною владою та громадянами.

Політичний режим формується спонтанно, внаслідок спільних зусиль багатьох суб'єктів і політичного процесу і не може бути встановлений конституціями або іншими законами. Для визначення політичного режиму необхідно зіставлення конституційних і правових норм з реальною політичною життям, проголошених цілей - з дійсною політикою, що проводиться в державі.

Існує багато класифікацій політичних режимів. Будь-яка класифікація є умовною, тому як «чистих» політичних режимів у практиці не існує. Класифікувати політичні режими почали на початку XX століття, але до 60-х років найчастіше використовували класифікацію

Г. Вебера, який поділяв їх на демократичні та недемократичні. На початку 60-х рр. XX ст. американський політолог З. Бжезінський виділив і тоталітарний режим на підставі політологічного аналізу політичних систем колишніх соціалістичних країн.

Характеристики та особливості політичних режимів політологія вивчала впродовж кількох десятиліть. В даний час вона зосереджується переважно на філософсько-політичних аспектах внутрішньої еволюції конкретних режимів та процедури переходу від одного режиму до іншого. Опис і порівняння конституційних порядків різних країн і їх виборчих законів, співвіднесення склалися в тих чи інших державах прав законодавчих і виконавчих органів, що діють традицій і стереотипів у суспільній думці, а також аналіз інших компонентів організації політичної влади в різних країнах дозволили виділити безліч типів політичних систем. Їх різноманітність розкриває багатство еволюції політичних порядків у світі. Найпоширенішою є класифікація режимів на: тоталітарні; авторитарні; демократичні.

Тоталітарний політичний режим - суспільно-політична систем, заснована на офіційній тотальній ідеології, головним завданням якої є легітимація

політичного режиму і його курсу; монополія однієї партії на владу, не обмежена ніяким законом і навіть статутом партії. Недопущення будь-якого ідеологічного інакомислення і політичної опозиції; зрощення партійного і державного апарату, коли на чолі партії і держави стоять одні й ті ж особи, які мають безмежну владу; здійснення ідеологічної пропаганди за допомогою масових народних маніфестацій, військових і спортивних парадів. Метою такої пропаганди є мобілізація народу на підтримку існуючого режиму; економічній сфері тоталітаризм будується на монопольному контролі партійно-державного апарату над виробництвом та економікою в цілому, на централізованому плановому керівництві і управлінні господарською діяльністю; створення системи тотального поліцейського контролю для загального залякування, використання методів морального і фізичного примусу, а також терор. Спільним для всіх тоталітарних режимів є те, що вони функціонують у відповідності з принципом – «заборонено все, крім того, що наказано владою».

Арон Р. у своїй роботі «Демократія і тоталітаризм» висловив ідею про те, що при визначенні тоталітаризму важливо враховувати не тільки "виключне становище партії, або огосударствлювання господарської діяльності,

або ідеологічний терор. Але саме явище отримус закінчений вигляд тільки тоді, коли всі ці риси об'єднані і повністю виражені. Названі риси більшою чи меншою мірою притаманні всім тоталітарним державам. Однак при цьому можна виділити кілька різновидів тоталітаризму: комунізм, фашизм, націонал-соціалізм. Історично першою і класичною формою тоталітаризму стала його казармено-комуністична модель, яка передбачала повне знищення приватної власності, абсолютну владу держави у всіх без винятку сферах життя суспільства, включаючи освіту, засоби масової інформації, приватне життя громадян. Тоталітаризм в його так званої комуністичної формі виявився найбільш живучий. У середині 20 століття цей лад випробувала на собі приблизно третина населення земної кулі, а в ряді країн він існує ще й сьогодні.

Авторитарний політичний режим - політичний режим, заснований на деспотизмі, відповідний двом формам правління: тиранії і олігархії. Держава функціонує з метою задоволення потреб того, хто править; диктатура - режим, спрямований на реалізацію проєктів, що стосуються інтересів суспільства в цілому. У чистому вигляді диктатура є перехідною формою; революційна тиранія - крайній варіант авторитарного режиму. Від імені

народу і з метою побудови нового порядку держава концентрує владу, вимагає згоди своїх підданих.

Авторитарний політичний режим в сучасному світі існують з наступних причин: панування підданське типу політичної культури; велика ступінь конфліктності в суспільствах; економічна відсталість; відсутність розвиненого громадянського суспільства тощо. Таким чином, будь авторитаризм внутрішньо суперечливий, важко передбачуваний і потенційно нестабільний. Як правило, умови, що дозволяють йому втриматися при владі, не стільки політичні, скільки соціальні та економічні. Політично у авторитаризму найчастіше немає ні стабільного джерела влади, ні надійної опори у вигляді масового руху. Більше того, авторитаризм нерідко існує в умовах сегментованого суспільства, в якому жодна з конкуруючих політичних угруповань не має шансів прийти до влади. У той же час соціально авторитаризм має хороші шанси для виживання. У розпаді соціально-економічних зв'язків і криється головна причина виникнення авторитарних режимів.

Демократичний політичний режим. Слово «демократія» (від грец. Demos і kratos - народовладдя) одне з найпопулярніших в сучасному світі. Вперше воно

зустрічається в Геродота, який бачив у демократії особливу форму державної влади, різновид організації держави, де влада належить не одній особі і не групі, а всім громадянам, які користуються рівними правами. Класичне визначення демократії дав А. Лінкольн: «Демократія - правління народу, обране народом, для народу». Демократичний політичний режим - це форма організації суспільно-політичного життя, заснованої на принципах рівноправності його членів, періодичної виборності органів державного управління та прийняття рішень у відповідності з волею більшості.

У сучасному світі демократичні режими найбільш поширені в економічно розвинених країнах зі стійкими традиціями лібералізму та плюралізму. Демократія не зводиться до якогось єдино можливого набору інститутів. Конкретна форма демократії в конкретній країні залежить від соціально-економічних умов, від традиційної структури держави та прийнятої політичної практики. В даний час все частіше використовують термін "ліберальна демократія", який характеризує відкритий і включає політичний режим. Згідно Роберту Далю існує цілий ряд ознак *ліберальної демократії*: ефективне політична участь громадян; рівність по відношенню до процесу прийняття

політичних рішень (рівне голосування); можливість отримувати достовірну політичну інформацію і, отже, робити вибір самостійно і зі знанням справи («освічене розуміння»); механізм контролю громадян над політичною порядком денним; включеність в життя суспільства.

Основними ознаками *демократичного політичного режиму* є: 1) визнання суверенітету народу, волі більшості в якості джерела державної влади; 2) наявність конституції, яка закріплює повноваження органів влади й управління, механізм їх формування; 3) визначено правовий статус особистості на основі принципу рівності перед законом; 4) дотримання принципу поділу влади; 5) вільна діяльність політичних і громадських організацій; 6) домінування методів переконання, узгодження, компромісу, пріоритет правових методів зміни влади; 7) обов'язкова виборність органів влади; 8) розмежування державної сфери та сфери громадянського суспільства; 9) економічний і політичний, ідеологічний плюралізм (заборони торкаються лише антилюдських ідеологій).

Політологи виділяють наступні *моделі демократії*:

а) *класична ліберальна (представницька) ліберальна* являє собою механізм, що забезпечує захист громадян від свавілля влади і незаконних дій інших людей. теоретики

даної моделі вважали також, що пряма демократія може призвести до тиранії більшості, при якій права інших можуть порушуватися від імені народу;

б) *плюралістична модель* виходить з принципу, що творцем політики є соціальні групи, відносини між якими формують інтереси, цінності і мотиви політичної діяльності. Призначення демократії, на думку прихильників цієї моделі, полягає в наданні всім громадянам права відкрито висловлювати свою думку, в досягненні балансу інтересів різних соціальних груп, у запобіганні можливих конфліктів;

3) *колективістська модель* заперечує автономію особи і визнає пріоритет народу у здійсненні влади. В.І. Ленін вважав, що демократія - це визнає підпорядкування меншості більшості держава, тобто організація для систематичного насильства одного класу над іншим;

4) *індивідуалістична модель*: головна ідея - автономія особистості, її первинність по відношенню до держави. За такої моделі створюються інституційні та правові гарантії для індивідуальної свободи людини, надаються можливості для вибору способу життя;

5) *партиципаційна модель* має на увазі обов'язкове виконання громадянами функцій з управління справами суспільства і держави на всіх рівнях. Головними механізмами партиципаційної демократії є референдуми, ініціативи, протести. Критики цієї моделі демократії стверджують, що широка політизація суспільства веде до тоталітаризму чи популістського авторитаризму; крім того, за такої форми правління спостерігається низька ефективність прийнятих рішень внаслідок некомпетентності суб'єктів політики тощо.

Питання для самообдумування:

1) *Чи існувала структура політичної системи в повному обсязі завжди? Чому?*

2) *Нестримна глобалізація сучасного світу – це винятково позитивний процес? Яка ваша думка?*

3) *Яка класична політична модель має стати взірцем для розбудови української політичної системи і виходу із затяжної кризи?*

4) *Яка Ваша думка щодо показаних у темі основних тенденцій розвитку сучасного світу?*

5) *Вкажіть спільне та відмінне у англо-американських та європейсько-континентальних політичних системах.*

6) *Визначте, чим характеризуються перехідні політичні системи суспільства?*

7) *Назвіть фактори, які впливають на розвиненість політичних систем?*

8) *Яка, на Вашу думку, має бути політична система сучасної України?*

ТЕМА 7. ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

1. ДОСЛІДЖЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ.
ДЕРЖАВА ЯК ІНСТРУМЕНТ СУСПІЛЬНОГО ВИБОРУ.
2. ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ.
3. ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ ТА
ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО АПАРАТУ.
4. ТИПОЛОГІЯ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.

Основні поняття і терміни:

автономія, класова теорія походження держави, конфедерація, правова держава, сецесія, суб'єкт федерації, суверенітет, теорія «суспільного договору», унітарна держава, федерація

Дослідження походження держави. Держава як інструмент суспільного вибору.

Центральним елементом політичної системи, зважаючи на організаційну складову, виступає держава. У повсякденному житті термін «держава» ототожнюється з країною або суспільством. Проте у науковій літературі

значно розширене тлумачення даного інституту політичної системи, де поширеними є два основних підходи щодо визначення терміна «держава»: 1) держава трактується як сукупність державних установ, тобто апарат управління суспільством; 2) держава представлена як особливий вид політико-правової влади у суспільстві.

У сучасній політичній науці поширене інше визначення. *Держава є організацією політичної влади, яка поширюється на всю територію країни і її населення і володіє для цього спеціальним апаратом управління, видає обов'язкові для всіх постанови і володіє самостійністю при вирішенні внутрішніх і зовнішніх справ.*

Зародження держави – племінна держава. Саме на цьому етапі появляються основні її складові (територія, населення, влада). Формування та розвиток держави проходив наступні етапи:

- 1) *первісне людське стадо* – термін для позначення початкового етапу первісного суспільства, його допологової стадії, період становлення людини сучасного фізичного типу, ускладнення соціальних відносин і поведінки;
- 2) *родова община* – кочове група або поселення, всі члени якого об'єднані кровнородственными зв'язками і

ведуть спільне господарство, спільно володіють засобами виробництва;

3) *первісна сусідська громада* – більш складне соціальне утворення з виробляють або високоспеціалізованих привласнюючим господарством, що дозволяє отримувати регулярний надлишковий продукт, що розвивається індивідуальною власністю, трудовим розподілом, зачатками експлуатації та соціальної нерівності;

4) *антична держава* характеризується тим, що в ній існує значна частина людей, які взагалі не визнаються суб'єктами права і, відповідно, не мають жодних прав і свобод, тобто раби. При цьому, людина могла бути рабом від народження, стати ним у результаті захоплення у полон чи в силу економічних чинників (боргове рабство). Наявність такої групи абсолютно безправних людей є характерним явищем для всіх держав античності: від Єгипту і Вавилону до Греції та Риму. У той же час, уже в античних державах, хоча і різною мірою і в різних формах, проявляється принцип правової рівності, який, звичайно, поширюється тільки на вільних громадян;

5) *держава раннього середньовіччя*, як правило, має значно нижчий рівень розвитку законодавства, механізмів

правового регулювання суспільних відносин, сама є доволі слабкою. У такій державі визначальна роль у правовому регулюванні належить звичаєвому праву, втручання держави в життя людей є мінімальним і часто обмежується тільки сплатою податку (данини) та участю у захисті держави від зовнішніх посягань. У такій державі, якщо й продовжує існувати рабство, то в значно менших масштабах, ніж на попередньому етапі. Можна стверджувати, що в державі раннього середньовіччя практично нема людей, які б не визнавалися суб'єктами права. Правовий статус особи значною мірою залежить від неї самої і визначається її суспільною діяльністю. Можлива зміна місця проживання чи роду і характеру занять, нема жорстких правових обмежень. Разом з тим, ідея правової рівності і в законодавстві, і в реальному суспільно-політичному житті практично відсутня;

б) *станова держава* характеризується тим, що правовий статус особи визначається її походженням. Суспільство поділене на певні стани, між якими існують чіткі межі, перехід з одного стану в інший утруднений або й не можливий. Всі люди визнаються суб'єктами права, проте між правовим статусом різних станів колосальна відмінність - від селян-кріпаків, які мало чим

відрізняються від рабів, будучи особисто залежними, до представників шляхти, дворянства, які мають надзвичайно широкі права і свободи, які в багатьох випадках можуть бути реально забезпеченими та захищеними. Питання про правову рівність може мати місце тільки в рамках окремого стану;

7) *сучасна держава* базується на визнанні принципу правової рівності всіх громадян, незалежно від їхнього походження, майнового стану, роду та характеру занять та інших обставин. По суті, у сучасній державі правовий статус особи визначається нею самою, залежно від того, чим вона займається, її інтелектуальних та інших здібностей. Існування різних соціальних груп у суспільстві визначається розвитком суспільства, а не якимись правовими приписами. Перехід з однієї соціальної групи в іншу не має жодних правових обмежень, хоча може бути утрудненим або й неможливим в силу інших обставин (фінанси, інтелект тощо). Приналежність особи до певної соціальної групи не впливає на її правову рівність з іншими людьми. У сучасній державі людина, її права і свободи є пріоритетними соціальними цінностями. Напрямок розвитку сучасної держави - це все більш повне і усестороннє закріплення і забезпечення прав і свобод

людини. При цьому, можливі певні тенденції до перебільшення значення або ігнорування тих чи інших прав і свобод, що проявляється у тоталітарних чи авторитарних режимах у сучасних державах. Заперечення принципу правової рівності, виходячи з тих чи інших засад (класових, національних, релігійних), має, як правило, тимчасовий, перехідний характер. Основною, визначальною характеристикою сучасної держави все ж таки залишається рівність всіх перед законом, обмеження державної влади правами та свободами людини.

За багатотисячолітню історію розвитку держав сформувалася велика кількість концепцій, теорій щодо походження держави і її розвитку, з яких слід виокремити наступні: *теологічну, патріархальну, договірну, психологічну, класову, теорію завоювання (насильства), расову, органічну, іригаційну та, навіть, спортивну.*

Теологічна концепція пояснює виникнення держави, а також всі її рішення, діями і санкціями божественної волі. На монарха покладені основні обов'язки з поширення вчення Божого, з покарання ворогів, що творять зло, і зі створення умов для благочестивого життя людей.

Патріархальна концепція розглядає державу як продукт сім'ї, яка розрослася до розмірів держави, при

цьому влада правителя тлумачиться як влада батька в сім'ї, а відносини між підданими і володарями - як сімейні відносини.

Договірна концепція засновується на тому, що виникненню держави передуює природний стан суспільства і людини, який характеризується необмеженою свободою. Тільки, після укладення суспільного договору безмежна свобода була введена в розумні межі шляхом створення держави як організації, покликаної забезпечити баланс різних суспільних інтересів, права і свободи особистості.

Психологічна концепція виходить з того, що держава існує через наявність у людини психологічних потреб жити в межах організованого суспільства, у відчутті необхідності колективної взаємодії або через схильність більшості до підпорядкування.

Класова (марксистська) концепція трактує державу класову за походженням (з'являється разом з поділом суспільства на класи) і за суттю (орган класового панування: орган пригнічення одного класу іншим).

Теорія завоювання (насилства) розглядає походження держави як результат завоювання сильними племенами слабких. Аналогічним чином тлумачиться і походження класової експлуатації. Для підтримки порядку

і придушення опору знадобилося створення державних органів і прийняття законів. Подібне тлумачення держави було обгрунтоване австрійським політичним соціологом соціал-дарвиністського напрямку А.Гумиловичем.

Расова концепція спирається на постулат, що існують вищі і нижчі раси, а держава необхідна для забезпечення панування перших над іншими. Сучасні дослідники відкинули цю теорію.

Органічна концепція проводить аналогію між державою і живим організмом як у структурі, так і в функціях. Всі елементи держави взаємопов'язані і доповнюють один одного. Порушення цієї гармонії призводить до хвороби всього організму і навіть до його смерті. Цей погляд на державу обгрунтував англійський соціолог Т.Спенсер.

Іригаційна концепція пов'язує походження держави з необхідністю побудови великих зрошувальних систем. Цей підхід використовується для пояснення історії країн Стародавнього Сходу.

Спортивна концепція, отримавши розвиток у працях іспанського філософа Х.Ортеги-і-Гассета, виводить генезис держави з поширення спорту. Система фізичного виховання в Спарті, на його думку, сприяла виникненню

сильної армії і в підсумку - держави. Олімпійські ігри стали фундаментом процесу об'єднання давньогрецьких міст і виникнення держави [118].

Як показують дослідження істориків і етнографів, не може існувати тільки одне пояснення щодо виникнення всіх держав. Більшість наведених теорій відображають певні групи факторів, що стали причинами генезису держави. Держава з'являється в результаті розкладу родового ладу, коли влада вождів відособлюється від суспільства. На цей процес впливали різноманітні фактори: поява приватної власності і майнової нерівності, а в результаті – антагоністичних класів; ріст чисельності і збільшення густоти населення; завоювання одних народів іншими; потреба у захисті від зовнішніх ворогів; суспільний поділ праці і виділення управління в особливий вид діяльності; потреба в організації іригаційних робіт (держави Стародавнього Сходу).

Нарешті, виникнення держави було викликане потребою в судовому арбітражі, що відобразила в собі теорія суспільного договору, хоча сам договір виступав швидше, як гіпотетичний, ніж реальний акт створення держави. Певною мірою досвід середньовічних вічових республік Новгороду і Пскова в Київській русі можна

розглядати як ілюстрацію цієї теорії, народ закликав князя з Києва (Володимир, його син Ярослав Мудрий були покликані на князювання у Новгород), укладав з ним договір про його функції. Князь не міг бути ні законодавчим, ні управителем, а уособлював арбітражну функцію: творив суд за законами, що були, і був перш за все військовонаачальником [118].

У більшості держав є дві назви: повна – офіційна, протокольна. Використовується, якщо йдеться про державу як про юридичну особу, наприклад, у договорах та законах (приклади повних назв держав: Чеська Республіка, Велике Герцогство Люксембург, Сполучене Королівство Великобританії та Північної Ірландії); коротка – географічне, використовується, коли про державу говорять як про країну, в контексті географії та економіки (приклади коротких назв держав: Чехія, Люксембург, Сполучене Королівство). Іноді повна та коротка назва держави може співпадати. Наприклад: Об'єднані Арабські Емірати, Боснія та Герцеговина, Угорщина, Грузія.

Є основні ознаки, за якими легко визначити, чи держава перед нами чи ні. *Ознаки*, на які можна орієнтуватися: єдність території; законодавча діяльність; суверенітет; обов'язок членства (громадянство); податкові

збори; публічна влада. Є ще *додаткові ознаки*, а саме: державні символи; єдина державна мова; армія; національна валюта.

Функціонування державної організації

Функції держави – це основні напрями і сторони діяльності держави, що виражають її сутність та соціальне призначення.

Функції держави класифікують за різними підставами.

1) залежно від *принципу розподілу влади* розрізняють: законодавчу, виконавчо-розпорядчу, судову, контрольно-наглядову функції;

2) залежно від *тривалості дії*: розрізняють постійні та тимчасові функції держави;

3) залежно від *значення* розрізняють: головні та другорядні функції держави;

4) залежно від *сфери застосування* розрізняють: внутрішні та зовнішні функції держави.

До ***внутрішніх функцій держави*** належать:

1) *економічна функція* (формування та виконання бюджету, складання та виконання програм економічного

розвитку, фінансування ряду галузей, забезпечення свободи конкуренції та протидія монополізму, безпосереднє керівництво державним сектором економіки);

2) *правозахисна функція*, або функція захисту прав і свобод людини та громадянина (конституційне закріплення особистих, політичних і соціальних прав людини, діяльність державних органів, що захищають права людини та громадянина);

3) *соціальна функція* (забезпечення гідного рівня життя людини, допомога громадянам держави, які з об'єктивних причин не можуть брати участь у створенні матеріальних благ – діти, інваліди, люди похилого віку);

4) *фіскальна функція* (стягування податків і мита, виявлення та облік доходів виробників матеріальних та духовних благ, контроль за правильністю стягування податків та розподілу податкових коштів);

5) *правоохоронна функція*, або функція охорони правопорядку (забезпечення точного і повного здійснення правових розпоряджень всіма учасниками правових відносин усередині держави, залучення до юридичної відповідальності правопорушників);

6) *природоохоронна (екологічна) функція* – ґрунтується на регулюванні процесу використання природних ресурсів, збереження та відновлення природного середовища існування людини;

7) *культурна (духовна) функція* – організація науки та освіти, забезпечення збереження культурної спадщини і доступу громадян до неї;

8) *інформаційна функція* – організація та забезпечення системи отримання, використання, розповсюдження і зберігання інформації.

До **зовнішніх функцій** держави належать:

1) функція *забезпечення безпеки держави* – захист країни від нападу ззовні, захист загальнонаціональних інтересів від деструктивних дій усередині країни;

2) функція *міжнародної співпраці та інтеграції* до світової спільноти – спільна діяльність держав у політичній, економічній, культурній, спортивній та інших сферах, членство та співпраця в межах міжнародних і регіональних організацій.

У сучасному світі, коли суспільне життя все більше інтернаціоналізується, межа між зовнішніми та внутрішніми функціями поступово зникає. Практично

кожна з функцій держави має як внутрішню, так і зовнішню сторони.

Рис. 1. Структура функцій держави

Дослідження принципів та функціонування державного апарату

Державний апарат є системою органів, за допомогою яких здійснюється державна влада, виконуються функції держави, досягаються різноманітні цілі та завдання держави. Він є важливим складовим елементом будь-якої держави, що забезпечує управління державними і громадськими справами.

Разом із удосконаленням суспільства ускладнюється процес управління та удосконалюється діяльність державного апарату. Від простого примітивного панування держави він розвинувся до різних форм – до законодавчої, адміністративної, судової, поліцейської, фіскальної, фінансової, культурної діяльності.

В основу побудови та функціонування державного апарату будь-якої країни покладаються об'єктивні та суб'єктивні фактори. Саме вони визначають особливості внутрішньої структури, характер, завдання, форми та методи діяльності апарату. При цьому необхідно зазначити, що апарат держави є не простим об'єднанням різноманітних структур, а упорядкованою, єдиною, чітко організованою системою.

До факторів, що забезпечують функціонування державного апарату як системи, слід віднести: єдність економічної сфери функціонування держави; єдність політичної сфери функціонування суспільства; наявність єдиних принципів побудови і функціонування органів; спільність мети і завдань, що здійснюють органи держави; єдність підходів до розуміння соціальної основи суспільства; забезпечення діяльності апарату єдиними організаційними, фінансовими та правовими засобами; відображення у діяльності апарату єдиної волі всього суспільства, держави чи певної соціальної групи.

Категорія «державний апарат» має самостійне значення і визначається як окреме юридичне поняття. При цьому повинно враховуватися і те, що, будучи структурним елементом механізму держави у широкому значенні даного поняття, апарат держави характеризують ті ж ознаки, що і механізм. Однак, ототожнюючи категорії «механізм» і «апарат» в рамках вузького розуміння механізму держави та зважаючи на самостійне значення категорії «апарат держави», можемо визначити наступні особливі його ознаки:

— це система створених державою структур, що мають форму органу держави;

— наявність виключно владних повноважень, які визначають функціональне призначення органу;

— наявність чиновників, що реалізують повноваження від імені держави на професійній основі;

— наявність нормативно закріпленої структури та законодавчо визначених повноважень (компетенції);

— зв'язаність з державою, оскільки всі рішення відображають її волю та приймаються від її імені;

— фінансування з бюджету;

— забезпечення реалізації державних функцій і завдань з управління суспільством;

— система органів, розподілених за принципом поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову;

— система органів, наділених матеріально-технічними та організаційними засобами, що забезпечують реалізацію повноважень.

Таким чином, наведені ознаки категорії «апарат держави» надають можливість відокремити її від таких категорій (табл. 1).

**Порівняльні характеристики основних
державних інституцій**

<i>Політична система суспільства</i>	<i>Механізм держави</i>	<i>Орган держави</i>
Комплекс різноманітних державних і недержавних структур, що реалізують політичну владу та забезпечують політичні інтереси	Сукупність різноманітних державних структур, що забезпечують економічні, соціальні, політичні та правоохоронні функції	Колектив службовців, чиновників, який є структурним елементом апарату держави

Особливості розуміння характерних ознак та визначення основних з них зумовлюють відсутність єдиного розуміння апарату держави в сучасній юридичній літературі. Так, на думку проф. О.В. Петришина, державний апарат — це «сукупність державних органів, їх ланок та підрозділів, уповноважених здійснювати державну владу та управління, які спираються на можливість застосування примусу»; професор О.Ф. Скакун характеризує апарат держави у вузькому значенні як апарат виконавчої влади та широкому — як сукупність владних структур, збройних сил, міліції, дипломатичних

представництв тощо; проф. М. Н. Марченко визначає його як систему органів, що здійснюють державну владу; а проф. В. Авер'янов характеризує державний апарат як сукупність органів, за допомогою яких практично здійснюється державна влада. Деякі підручники взагалі не вміщують поняття державного апарату, замінюючи його механізмом держави.

На нашу думку, апарат держави — це конституційно передбачена система державно-владних структур, наділених визначеними повноваженнями представницького, управлінського та судового характеру.

Апарат держави є структурованою категорією. Структура апарату являє собою його внутрішню будову, порядок взаємодії та співвідношення складових елементів апарату. Основними серед них є: система органів державної влади; система органів державного управління; система судових органів. Кожна з цих систем — носій відповідної державної влади.

Необхідно зазначити, що у юридичній літературі до органів державного апарату відносять також систему органів прокуратури, главу держави, збройні сили, міліцію, дипломатичні представництва за кордоном, правоохоронні органи, установчу владу та контрольну владу. На нашу

думку, ці елементи суттєво розширюють поняття апарату держави і не забезпечують можливості відокремлення категорій «апарат» та «механізм держави».

Основним призначенням органів законодавчої влади є законодавча діяльність. У демократичних державах вони займають центральне місце у апараті держави. Представницькі органи поділяють на вищі та місцеві. До вищих належать парламенти, однією з функцій яких є прийняття законів. Однак у деяких випадках парламент передає частину повноважень іншим структурам. Виникаюча при цьому система актів іменується делегованим законодавством.

Обсяг повноважень парламенту залежить від належності держави до певного виду за формою правління. У парламентських країнах вищий законодавчий орган перебуває під значним впливом уряду. Іноді уряд наділяється законодавчою ініціативою і значно впливає на всі напрями діяльності парламенту.

У президентських республіках парламент у формально-юридичному значенні є більш незалежним. Законодавча ініціатива належить депутатам, парламент не може бути розпущений президентом, хоча виконавча влада має багато шляхів впливу на парламент. Наприклад, відповідно до

Конституції США президент володіє правом вето на акти, що приймаються Конгресом, є ініціатором скликання спеціальних сесій Конгресу. Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент — Верховна Рада України (ст. 75 Конституції). Вона працює сесійно та реалізує повноваження стосовно внесення змін і доповнень до Конституції України, призначення всеукраїнського референдуму, прийняття законів, затвердження Державного бюджету України, надання згоди на призначення Президентом Прем'єр-міністра України, Генерального прокурора України; призначення Голови Рахункової палати; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини тощо (ст. 85 Конституції). На конституційному рівні встановлено коло питань, які визначаються виключно законами України та встановлюються виключно законами України (ст. 92).

Місцеві органи влади забезпечують здійснення влади на місцях. Необхідно зазначити, що у федеративних державах законодавчі органи можуть мати трьохрівневу структуру — загальнофедеральні, суб'єктів федерації та місцеві.

Виконавчо-розпорядчу діяльність здійснюють органи виконавчої влади. Систему органів виконавчої влади,

наприклад, в Україні створюють Кабінет Міністрів України, міністерства, відомства і державні комітети та місцеві державні адміністрації. Для здійснення повноважень з конкретизації законодавчих положень та прийняття підзаконних актів ці органи наділяються оперативною самостійністю. Призначення і роль органів управління визначаються конституційними та звичайними законами. Відповідно до Конституції України Кабінет Міністрів є вищим органом у системі органів виконавчої влади (ст. 113). Він забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, вживає заходів до забезпечення прав і свобод людини та громадянина, розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального та культурного розвитку України, здійснює заходи до забезпечення обороноздатності і національної безпеки, організує та координує роботу міністерств й інших органів виконавчої влади (ст. 116).

Органи управління складають систему підпорядкованих структур. Залежно від територіальної дії розрізняють центральні органи управління, діяльність яких поширюється на територію держави, та місцеві органи,

діяльність котрих обмежується межами однієї чи декількох адміністративно-територіальних одиниць.

За обсягом повноважень органи виконавчої влади поділяють на загальні, що забезпечують керівництво суспільством (уряд); відомчі (галузеві), які здійснюють керівництво окремими галузями державного управління (міністерства, відомства, державні комітети); місцеві (виконавчі комітети місцевих органів влади, муніципалітети) та локальні, що забезпечують управління певними колективами працівників (адміністрація підприємств, установ та організацій).

Особливе місце у структурі державного апарату належить системі судових органів. Основним їх призначенням є здійснення правосуддя. Назва та структура судових органів у різних країнах неоднакова, проте схожими є завдання та принципи організації цих органів. Діяльність елементів судової системи більшості країн засновується на принципах незалежності суддів, самостійності у вирішенні передбачених законодавче питань, гласності судочинства. Відповідно до Конституції судочинство в Україні здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції.

Типологія державних організацій

Більшість дослідників є прихильниками інституційного методу у дослідженні політичних систем, які підкреслюють важливість сукупної ролі усіх політичних інституцій. І лише прихильники неoinституціонального підходу (У. Розенау, Н. Пуланзас, М. Манн) вважають, що в центрі дослідження повинен бути *базовий політичний інститут – держава*. Але під інститутом вони розуміють не лише державні установи, але й певний набір, систему норм та правил, які регулюють поведінку людей в певній сфері. Всі державні інститути вони поділяють на складові частини та уявляють їх як певну політичну систему.

Учені приділяють увагу також недержавним утворенням – групам тиску, корпораціям, клієнтам, що здійснюють вплив на політику. На сучасному етапі у світі нараховується понад 200 країн і територій, які юридично або фактично є суверенними. Їхні території обіймають 27 % площі нашої планети.

Всі держави мають організовану, сформовану систему, яка здійснює владу. Залежно від способу організації верховної влади в сучасних суспільно-політичних системах склалися форми державного правління, у яких джерелом влади визнана

воля однієї людини (монарха або суверена), воля усього народу або воля його певної панівної верстви. Відповідно, розрізняють: монархічну і республіканську форми державного правління.

В сучасному світі монархічний лад існує в близько 30 країнах. У Європі на сучасному етапі практично всі монархії є конституційними, а в Африці конституційні монархії функціонують у Марокко, Свазіленді, Лесото, а в Азії – Японії, Таїланді, Малайзії, Камбоджі, Непалі, Йорданії, Кувейті.

Абсолютні монархії у сучасному світі переважно функціонують у Азії та Африці: Бруней, Оман, Катар, ОАЕ, Бутан (табл. 2). Переважна більшість розвинених сучасних суспільно-політичних систем функціонують як республіки. Залежно від розподілу повноважень між парламентом і президентом республіки є 3 типів – президентського, парламентського та змішаного (табл. 2).

Таблиця 2

**Форми державного правління у сучасних
державних організаціях**

<i>Форми правління</i>	<i>Тип правління</i>	<i>Приклади держав</i>
МОНАРХІЯ	Абсолютна	Бруней, Оман, Катар, ОАЕ, Бутан
	Обмежена конституційна	Бельгія, Нідерланди, Данія, Норвегія, Іспанія, Японія, Таїланд, Малайзія, Камбоджа, Непал, Йорданія, Кувейт, Марокко, Свазіленд
	Обмежена парламентська	Великобританія (де-юре), Швеція
РЕСПУБЛІКА	Парламентська	Німеччина, Італія, Австрія, Ізраїль, Індія
	Президентська	США, Іран, Пакистан, Бразилія, Аргентина та більшість країн Латинської Америки
	Змішані: президентсько-парламентська, парламентсько-президентські	Франції, Росії, України, країн Центральної Європи.

Важливим показником розвиненості політично-територіальної держав та її правового статусу є державний устрій. За політично-територіальним устроєм нині у світі розрізняють унітарні і складні держави. В наш час у світі переважають унітарні держави. Європейські, латиноамериканські, арабські країни цього типу здебільшого однаціональні, з порівняно невеликою часткою національних меншин. Унітарні держави Африки та

Південно-Східної Азії мають дуже строкатий національний склад. Деякі унітарні держави мають у своєму складі автономні утворення (Україна, Іспанія, Португалія). Унітарні держави залежно від рівня самостійності місцевих адміністративно-територіальних органів управління бувають централізованими (Україна, Великобританія, Швеція, Данія та ін.) і децентралізованими (Франція, Італія, Іспанія). Централізовані держави можуть надавати місцевим органам управління певну самостійність, однак їхні дії в цілому спрямовані на виконання рішень центру. У децентралізованих державах регіони мають ширшу автономію і навіть власні парламенти, уряди, але вони обмежені центральним законодавством, особливо у сфері оподаткування та фінансів (табл. 3). Складні держави можуть бути федераціями, конфедераціями чи уніями. Класичні конфедерації та унії функціонували у минулому (наприклад, США були конфедерацією з 1776 до 1787 р.; Польсько-Литовська унія 1386 – 1568 рр.).

Більшість складних суспільно-політичних систем є федеративними у сучасності. Суб'єкти федерації можуть бути або етнічними автономіями (наприклад, у Швейцарії, Бельгії, Індії тощо), або територіальними автономіями, в яких відмінності за етнічними чи мовними ознаками не

мають суттєвого значення (наприклад, у ФРН, Австрії, США, Австралії, латиноамериканських федераціях тощо). Практично скрізь суб'єкти федерації є рівноправними утвореннями і жоден з них немає переваги перед іншими за етнічними, конфесійними, мовними чи іншими ознаками (табл. 3).

Таблиця 3

Форми територіально-політичного устрою держав

Форми політично-територіального устрою	Типи політично-територіального устрою	Приклади держав
УНІТАРНІ	Централізовані	Україна, Великобританія, Швеція, Данія
	Децентралізовані	Франція, Італія, Іспанія
СКЛАДНІ	Федерація	Швейцарії, Бельгії, Індії, ФРН, Австрії, США, Австралії
	Конфедерація	США були конфедерацією з 1776 до 1787 р.
	Унія	Європейський Союз

Федералізм ґрунтується на трьох критеріях:

- дволанкова територіальна структура державного управління;
- наявність хоча б однієї сфери діяльності, в якій нижня, регіональна ланка не залежить від вищої, загальнонаціональної;
- гарантії самостійності двох рівнів управління у

межах їх компетенцій.

Крім того, головний критерій дійсно федеративної держави – конституційне забезпечення участі регіонів у процесі прийняття рішень у загальнонаціональному центрі та права регіонів на збереження власної «особливості».

Федеративний процес на сучасному етапі має яскраво виражений політико-культурний вимір, до того ж унормовує геополітичні зв'язки та проблеми, які виникають на рівні розподілу політично-географічних сфер впливу. Справжніми федераціями є здебільшого демократичні держави, оскільки лише демократична форма правління може забезпечити нормальну процедуру переговорів між центром і членами федерації. Однак федеральне мислення зустрічається і в культурах, заснованих на колективізмі та ієрархічній організації суспільства.

Не всі держави, які їх конституції визначають як федеративні, повністю відповідають критеріям федерації. Разом з тим, багато держав, які не є де-юре федеративними, мають типові ознаки федерацій. Таким чином, відсутня чітка межа між федераціями і не федераціями. Легше сказати, які держави не є федеративними, ніж дати вичерпне визначення «справжньої» федерації.

В сучасному взаємопов'язаному світі принципи

федералізму використовуються дуже широко. Світ, що «федералізується», заміняє світ самодостатніх, більш-менш однорідних націй-держав, в яких влада концентрується в єдиному центрі. Федералізм частіше використовується у країнах із строкатим національним складом і компактно розміщеними національними меншинами. В таких державах він служить засобом збереження територіальної цілісності (Індія, Пакистан, Нігерія, Індонезія, Канада, Бельгія). Федералізм є засобом розв'язання протиріч між прагненнями до єдності і різноманіття чи міжнаціонального примирення (Нігерія, Індія).

Федераціями, відповідно до конституцій, є 23 країни світу. В них сконцентровано 1/3 населення світу. Ще 22 держави юридично не є федераціями, однак їх державний устрій включає елементи федералізму. Географічно ці квазіфедерації можна поділити як:

- малі острівні держави – Антигуа і Барбуда, Фіджі, Папуа-Нова Гвінея, Соломонові острови, Вануату-Нові Гебриди;

- західноєвропейські демократичні держави з тривалими традиціями регіоналізму – Великобританія, Італія, Іспанія, Португалія, Нідерланди, Фінляндія;

- багатонаціональні країни Азії, Африки з компактно

проживаючими меншинами – М'янма, Гана, ПАР, Намібія, Судан, Танзанія.

23 федерації можна об'єднати у 7 типів:

1) Західноєвропейський тип – Німеччина, Австрія, Швейцарія, Бельгія: старі західноєвропейські демократії, з тривалими традиціями самоуправління чи державності складових частин, стійким співвідношенням між політичною та етнічною ідентичністю. До цього ж типу можна віднести багато західноєвропейських держав – Великобританію, Італію, Іспанію, Фінляндію та ін.

2) Північноамериканський тип – США, Канада, Австралія: старі англомовні «переселенські» федерації, створені «знизу» в ході побудови ліберальної демократії, слабо пов'язані з етнічними та соціальними відмінностями, із стійкою політичною ідентичністю, високою децентралізацією державної влади.

3) Латиноамериканський тип – Мексика, Бразилія, Аргентина, Венесуела: старі «переселенські» федерації, створені «зверху» в результаті розпаду іспанської і португальської імперій із частин їх колоній, не пов'язані з етнічними відмінностями, асиметричні, з великим числом суб'єктів і високою централізацією державної влади, що поєднується з розвинутими інститутами самоуправління в

суб'єктах.

4) Острівний тип – Федеративні штати Мікронезії, Сент-Кітс і Невіс, Коморські острови: молоді острівні федерації, створені в результаті розпаду колоніальних імперій, асиметричні і слабо інтегровані.

5) Афроазіатський тип – Індія, Малайзія, ОАЕ, ПАР: молоді, але стійкі централізовані федерації, створені «зверху» на базі компромісу між елітами феодальних держав, що існували раніше, і національними елітами регіонів, що стали суб'єктами федерації, високоасиметричні, з сильними відмінностями в потенціалі регіонів, з елементами авторитарного правління в центрі і на місцях.

6) Нігерійський тип – Нігерія, Ефіопія, Пакистан, М'янма: молоді високоцентралізовані федерації з нестійкими авторитарними режимами, що виникли в результаті деколонізації. Принципи федеративного устрою використані центральною владою («зверху») як засіб збереження єдності різнорідних в етнічному, соціальному і економічному відношеннях регіонів. Ці федерації асиметричні, із слабкими і формальними інститутами самоуправління на місцях, узаконеним втручанням центру у справи регіонів, навіть до зміни їх кордонів.

7) «Постсоціалістичний тип» – Росія: молоді

багатонаціональні федерації з глибокими внутрішніми етнічними і соціально-економічними відмінностями. Вони успадкували асиметричність і використання в державному устрої принципу національно-територіальної автономії і диспропорції у співвідношенні політичної (загальнодержавної) і етнічної ідентифікації громадян від своїх історичних попередників [86, с. 148-152].

Особливе місце у сучасній геополітичній структурі займають міждержавні союзи, що забезпечують певну політичну єдність окремих груп держав. Для держав у складі Співдружності англійська королева формально є сувереном і представлена у країні генерал-губернатором. Це 14 країн – колишніх колоній Великобританії: Канада, Австралія, Нова Зеландія, Папуа – Нова Гвінея, Антигуа і Барбуда, Багамські острови, Барбадос, Ямайка, Беліз, Гренада, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Тувалу. Країни Співдружності можуть здійснювати незалежну політику, їх мешканці є громадянами своїх держав, а не підданими Британської королеви.

Джамахирія – унікальна форма правління, за якої відсутні традиційні інститути влади; вважається, що всі державні рішення приймаються всім народом. У світі існувала 1 джамахирія – Велика Соціалістична Народна Лівійська

Арабська Джамахирія.

Суспільно-політичні системи у сучасному світі функціонують на засадах верховенства права і домінування демократичних цінностей, проте проблема визначення політичних режимів на початку XXI ст. і досі є актуальною. І досі авторитарні та тоталітарні системи загрожують геополітичному балансу в світі. Крайнім проявом авторитаризму є військова диктатура, або хунта, які на початку XXI ст. ще й досі представлені у Ліберії, Гані, Буркіна-Фасо, Судані, М'янмі.

Оскільки основоположною ознакою державності є суверенітет, то для забезпечення свого суверенітету незалежні держави створюють системи законодавчої, виконавчої та судової влади, валютно-грошову систему, митну службу, органи безпеки, національні збройні сили тощо.

Кожна суверенна держава володіє територією, що «обмежується суходільними та морськими кордонами. До території держави належить суходіл з його надрами, внутрішні води, так звані територіальні води, що прилягають до суходолу в межах 12 морських миль, а також повітряний простір над усім суходолом і водами. Закони міжнародного права виходять із принципу недоторканності території держави, а саме – непорушності її кордонів і територіальної

цілісності» [86, с. 161].

Відмінності між суверенними державами за розмірами території, чисельністю населення, обсягами валового національного продукту та іншими показниками є значними. Спільним для них є лише те, що ці держави – суб'єкти міжнародного права, тобто мають право самостійних міжнародних відносин. Особливо різко диференціюються країни за площею – від кількох гектарів до 17 млн. км² (табл. 4).

Гігантські країни належать до найбільших у світі за економічним потенціалом, принаймні всі входять у першу двадцятку країн за розмірами ВВП. Великі за площею країни є в Африці, Америці та Азії, але серед них лише Мексика, Аргентина, ПАР та Саудівська Аравія мають значний економічний потенціал. Численною є група середніх країн, і серед них чимало таких, що вирізняються високими показниками економічного розвитку. Фахівці вважають, що країни такої площі за умови чисельності населення в кілька десятків – сотню мільйонів чоловік оптимальні для ефективної організації управління та розвитку господарства.

Таблиця 4

Диференціація країн світу за величиною території

Група країн	Розміри території	Кількість країн	% суходолу, які займають	Найвідоміші країни групи (в дужках — територія, млн. км²)
Гігантські	Понад 3 млн. км ²	7	46,5	Росія (17,1), Канада (9,9), США (9,7), Китай (9,6), Бразилія (8,5), Австралія (7,8), Індія (3,3)
Великі	Від 1 до 3 млн. км ²	23	28,5	Аргентина (2,8), Казахстан (2,7), Саудівська Аравія (2,2), Мексика (1,95), Індонезія (1,9), Іран (1,65), ПАР (1,2), Нігерія (1,0) та ін.
Середні	Від 250 тис. до 1 млн. км ²	Понад 40	14-15	Пакистан (0,8), Туреччина (0,77), Україна (0,61), Мадагаскар (0,60), Франція (0,55), ФРН (0,36), Польща (0,33) та ін.
Малі	Менше 250 тис. км ²	Близько 100	Менше 10	Латвія, Литва, Естонія, Угорщина, Чехія, Молдова та ін.
Крихітні	Менше 3 тис. км ²	28	0,2	Люксембург, Монако, Ліхтенштейн, Андорра, Сан-Марино, Ватикан та ін.

Таблиця 5

**Динаміка параметрів колоніальних володінь у
XX ст. (у % до світових показників)**

Країна	1900 р.		1923 р.		1947 р.		2000 р.	
	Площа	Населення	Площа	Населення	Площа	Населення	Площа	Населення
Велика Британія	24,6	24,5	26,2	23,0	7,6	4,7	0,001	0,003
Франція	8,3	3,3	8,9	3,1	8,6	2,3	0,1	0,03
Росія	13,1	1,2	3,5		3,9		—	—
Німеччина	2,0	0,8	—	—	—	—	—	—
Бельгія	1,8	1,3	1,8	0,7	1,8	0,7	—	—
Нідерланди	1,5	2,5	1,5	2,9	0,4	0,1	0,001	0,004
Португалія	1,6	0,5	1,6	0,5	1,6	0,5	—	—
Іспанія	0,1	0,05	0,2	0,04	0,2		0,0	0,0
США	1,5	0,6	1,3	0,7	1,1	0,1	0,007	0,07
Данія	0,1	0,01	1,6	0,0	1,6	0,0	1,6	0,0

Окрім того, серед сучасних суспільно-політичних систем є і залежні країни та території, до яких належать:

а) колонії – країни, населення яких позбавлене державності, економічної та політичної самостійності, а економічні ресурси контролюються владою іноземної держави;

б) протекторати – державні утворення, що делегують свої зовнішньополітичні (а іноді й внутрішньополітичні) права суверенній державі;

в) підопічні території – землі, тимчасово передані Організацією Об'єднаних Націй під управління тієї чи іншої

держави [86, с. 170].

Форми контролю над залежними країнами з часом змінювалися. До середини ХХ ст. панували уявлення про необхідність суцільного адміністративного контролю над територією залежного світу. Це втілювалося у формуванні колоніальних імперій невеликої групи держав, які змогли встановити контроль над залежними країнами завдяки своїм технічним перевагам (наявність флоту, боєздатних армій, промислового виробництва) після Великих географічних відкриттів. Найбільшими були колоніальні володіння Великої Британії та Франції, а також Росії, Бельгії, Нідерландів, Португалії, Іспанії та ін. (табл. 5).

Наростання прагнення народів до реалізації прав на національне самовизначення поступово розхитало підвалини системи колоніалізму, з-під колоніального контролю відпадало дедалі більше країн, які здобували незалежність. Зрештою, «очевидною стала доцільність переходу до політичних та економічних форм контролю над «периферією» світу з боку метрополій та їхніх транснаціональних корпорацій. Колоніальна система впала, і на її уламках виникло понад 100 країн, що розвиваються. На початку ХХІ ст. у світі залишилося 34 колонії, протекторати та підопічні території загальною площею 2,6 млн. км² і населенням

близько 13 млн. чоловік, тобто 1,6 % площі та 0,25 % населення Землі» [86, с. 174].

Є також спірні території, які визначаються як нейтральні зони. Наприклад, такий статус тривалий час мала територія на кордоні між Іраком і Саудівською Аравією. В минулому досить поширеним було явище васалітету, коли сильніша держава надавала державі-васалу деяку формальну самостійність, використовувала її правлячу верхівку як опору свого панування, а та платила відповідну данину, давала людей для війська держави-суверена тощо.

Води відкритого моря перебувають у спільному користуванні всіх держав і народів, у тому числі держав континентальних. За межами територіальних вод прибережних країн усі держави мають право вільного торговельного та військового судноплавства, вільного прольоту над морем.

Особливий статус має материк Антарктиди, який був відкритий норвежцем Р. Амундсеном у 1911 р. Найбільшим проривом в дослідженні Антарктиди став Міжнародний геофізичний рік (МГР), це комплексні дослідження глобальних геофізичних процесів у земній корі, атмосфері та Світовому океані за єдиною програмою та методикою. Проводився з 1 липня 1957 р. по 31 грудня 1958 р. за участю

67 націй (у тому числі й України) та 60 тис. окремих учених. Це безпосередньо стимулювало щонайменше одне значне геополітичне досягнення – підписання у 1961 р. Антарктичної угоди, що забезпечувала б постійну наукову співпрацю, забороняла військову діяльність, захищала довкілля і мала утримувала держави від спокуси мати залежні території в Антарктиді. Але на сьогодні сім країн мають претензії на вісім територій Антарктики. Як правило, ці країни розміщують на цих землях свої науково-дослідницькі станції. Вважалося, що міжнародна Антарктична угода відкладає чи призупиняє ці претензії. Радянський Союз і США зарезервували за собою право на нові вимоги, а в подальшому від них не відмовлялися (навіть Росія після розпаду СРСР), тож вони мають право на претензії і в майбутньому, якщо того забажають. «Претензії на території нижче 60° паралелі визнані лише країнами, які їх висунули. Тим не менш, їх іноді відображають на картах Антарктики – та це не означає їх офіційне визнання. Всі такі території, за винятком острова Петра І є секторами, межі яких проходять по меридіанах. Щодо паралелей, північна межа усіх секторів, за винятком норвезького, є 60° паралель, яка не проходить через жодну ділянку суші, континенту чи острова, і також є північною межею Міжнародної Антарктичної Угоди. Південні межі усіх секторів, не враховуючи норвезького,

сходяться в одну точку, Південний полюс. Південні Оркнейські острови потрапляють до претензій, заявлених Аргентиною і Великобританією; а Південні Шотландські острови бажають бачити своєю територією одночасно Аргентина, Чилі та Об'єднане Королівство» [86, с. 175-177].

До 1962 р. Британськими антарктичними територіями називалися Фолклендські острови, а також Південна Джорджія і Південні Сандвічеві острови. Та після підписання Антарктичної Угоди землі Антарктики стали зватися заморськими володіннями. Південна Джорджія та Південні Сандвічеві острови залишилися залежною територією, приналежною Фолклендським островам, аж до 1985 р., коли вони також стали окремим заморським володінням.

На даний час в Антарктиді розташовано близько двадцяти наукових станцій, є серед них і українська – імені В.І. Вернадського. Цікавим є той факт, що жодну з колишніх радянських станцій Росія не погодилася передати Україні, а зробила це Великобританія [86, с. 179].

У зв'язку із вищевказаними особливостями та критеріями розвитку сучасних державних систем вкрай важливого значення набуває публічне врядування (управління) державними організаціями.

1. Ключовими ознаками держави є територія,

населення та суверенна влада, при чому одне без іншого існувати не може. Територію як географічний простір І. Верещук називає «важливим конфігуратором системи державного управління, який може за певних умов слугувати чинником дезінтеграції, або ж інтеграції соціально-економічних та управлінських процесів і є базисом для формування системи органів державного управління» [16, с. 22]. У зв'язку з територією визначає державу С. Москаленко – як «особливу форму організації суспільства, що характеризується суверенною владою, політичним і публічним характером, реалізацією своїх повноважень на певній території через діяльність спеціально створених органів та організацій з метою ефективного функціонування механізму влади та реалізацією загальносоціальних повноважень. Порівняно з первісним суспільством держава є організацією територіальною, тобто її характеризує поділ населення за територіальними одиницями, організованими місцями проживання людей. При цьому держава керує не просто територією, а територіальними утвореннями, формуючи органи влади й управління» [73, с. 134]. Отже, будь-яка держава розташовується на певній території, де й розміщує свої органи та інституції, покликані регулювати й впорядковувати суспільні відносини, організовувати поточну

життєдіяльність суспільства та його розвиток. Таку точку зору відстоює, зокрема, професор О. Радченко, який зазначає, що з необхідності централізованого впорядкування споживання ресурсів життєдіяльності людської спільноти виникає система взаємодії індивіда, суспільства та влади, яка в процесі історичної еволюції призводить до інституціоналізації держави й державної влади в її сучасному вигляді [86, с. 14-15]. Варто зазначити, що держава як така є цілком абстрактним феноменом, що уособлюється в органах державної (публічної) влади, якій здійснюють державну владу.

2. В більшості держав адміністративно-територіальний устрій є конституційним інститутом з різним ступенем конкретизації, деталізації. При цьому, як уточнює Р. Губань, термін «адміністративно-територіальний устрій» не можна ототожнювати з поняттям «територіальна організація держави», яке означає побудовану за територіальними принципами державну організацію суспільства і передбачає насамперед поділ території держави на виборчі, військові округи, адміністративно-територіальні одиниці тощо» [86].

3. Проте внутрішні форми організації та устрою держави не є гарантією стабільного розвитку. Адже, як зазначають науковці, адміністративно-територіальний устрій – це «зумовлена соціальними, економічними, соціально-

етнічними, історичними, географічними, культурними, політичними та іншими чинниками...» [40, с. 11]. Тобто, геополітичні чинники є суттєвими, а у сучасному світі є ключовими у процесі публічного управління державними організаціями.

Адже, у другій половині ХХ ст. надзвичайно зросло значення нових світових системних процесів, роль яких підвищилася у ХХІ ст., а саме:

- «розмивання» самодостатності господарства окремих країн і формування єдиного світового ринку;
- активізації міжнародних інвестиційних потоків і формування єдиного світового ринку капіталу;
- зростання ролі нових інформаційних технологій та розвитку науково-дослідних і конструкторських робіт.

Новими компонентами світосистеми є: транснаціональні корпорації та банки (ТНК та ТНБ); міжнародні організації (МВФ, СБ, СОТ, ЮНІДО, ФАО і т.д.); регіональні організації, яких налічується близько 60. Серед них вирізняються регіональні інтеграційні системи (ЄС, НАФТА, АСЕАН тощо); інституційні інвестори (інвестиційні фонди, страхові компанії тощо); світові міста, передусім Нью-Йорк, Токіо, Лондон, Париж та інші.

4. Особливо вагому роль у функціонуванні світового

господарства стали відігравати ТНК. Суми річних продажів найбільших ТНК світу наближаються до 200 млрд. дол. США. У десятків із них цей показник дорівнює ВВП малих індустріальних країн Європи, найбільших країн Азії чи великих постсоціалістичних країн. Вартість же цінних паперів та фінансові можливості ТНК за небагатьма винятками перевищують розміри нагромаджень золотовалютних резервів навіть великих держав. Фінансові можливості міжнародних організацій також прирівнюються до ВВП порівняно великих держав. В сучасному світі відбуваються радикальні зміни. Головною тенденцією світового розвитку стала глобалізація. З одного боку, зростає взаємозалежність країн та регіонів, а з другого – посилюється розрив між багатими та бідними державами, загострюються соціально-економічні, соціально-політичні, етнокультурні суперечності усередині країн. Тому підтримання національної безпеки потребує нових підходів. У такій ситуації перебуває Україна, що зумовлює необхідність дослідження та втілення у життя науково обґрунтованої системи безпеки [35, с. 200].

Вище вказані трансформаційні реалії у геополітичному стані суспільно-політичного розвитку державних систем, водночас із очевидним прогресом у економічній, технологічно-інформаційній сфері, принесли дисбаланс –

небезпеку у порушенні суспільно-ціннісної гармонії. Складність та суперечливість сучасних процесів трансформацій геополітичного та гео економічного простору, актуалізація необхідності розв'язання глобальних проблем безпеки, кардинальні суспільно-політичні та соціально-економічних зміни, які останнім часом спостерігаються у багатьох країнах, які здійснюють визначальний вплив на міжнародну та національну безпеку.

Питання для самообдумування:

1) *Дайте характеристику концепції «суспільного договору» щодо походження держави.*

2) *Назвіть головні ознаки держави як форми політичної організації суспільства.*

3) *Чи може монархія бути демократичною? Обґрунтуйте.*

4) *Чи може державний суверенітет бути безмежним? Доведіть.*

5) *Чи всі демократичні системи є правовими? Чому?*

6) *Диспут: яка з форм державного правління є найкращою?*

ТЕМА 8. ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

1. ДОСЛІДЖЕННЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ.
2. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ
3. ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ: ЇХ ОСОБЛИВОСТІ ТА ТИПОЛОГІЇ

Основні поняття і терміни:

електорат, ідеологія, «кадрова партія», коаліція, легальність, легітимність, «масова партія», «партія влади», партологія, політична партія, партійна система, «політичний темперамент»

Дослідження виникнення та розвитку політичних партій

Політичне життя в сучасному суспільстві не мислиме без партій. Партії надають йому динаміки, оскільки вони є ареною змагання політичних курсів, ідей, які виражають інтереси різних суспільних груп. Знання

про партії як суспільний інститут, їх місце і роль у суспільно-політичному житті мають не лише теоретичне, а й практичне значення.

*Термін «партія» (від лат. *partio* – ділю, розділяю) у перекладі з латини означає частину великої спільноти. Сучасним політичним партіям передували їх прообрази – протопартії. Існує думка, що партії виникли водночас із політикою, тобто в рабовласницькому суспільстві. З розвитком рабовласницьких відносин, поглибленням соціальної диференціації суспільства, в тому числі й самого панівного класу, для здійснення влади вже було недостатньо державних політичних структур.*

У VI ст. до н. е. в Греції діяли: партії великих землевласників – педієї; торгово-реміснича поміркована партія – парамії; селянська партія – діакрії. У Стародавньому Римі у II – I ст. до н. е. протистояли партії оптиматів (знаті) і популярів (простого народу).

У епоху Середньовіччя виникали та діяли партії: в Італії XII—XV ст. між собою ворогували гвельфи (прихильники світської влади папи римського) та гібеліни (прихильники сильної королівської влади). Партії античного світу і європейського середньовіччя найчастіше поставали як клієнти – тимчасові об'єднання для

підтримки певних знатних осіб, сімей. Суперництво політичних груп, об'єднаних навколо впливових сімей, популярних лідерів, упродовж багатьох століть було суттєвою ознакою політичної історії. Особливого імпульсу розвиткові партій надали буржуазні революції в Англії, Франції та інших європейських країнах.

У Європі в другій половині XIX ст. виникли масові партії. Їх появі сприяли два основні чинники: 1) розширення виборчих прав; 2) розвиток робітничого руху.

Масові політичні партії як інститут європейської культури у сучасному розумінні сформувалися лише в середині XX ст. і поступово поширилися й закріпилися в культурах країн і народів інших континентів.

Причинами виникнення партій є необхідність захисту соціально-класових, національних, а нерідко й плеємінних, релігійних, регіональних інтересів, а також цілі, пов'язані з виборчою боротьбою. Різноманітними є способи виникнення партій. Свого часу М. Вебер в історії становлення партії вирізняв три етапи: аристократичне угруповання, політичний клуб, масова партія. Партії виростали з депутатських клубів і фракцій у парламенті, орієнтованих на інтереси різних кіл нової політичної та економічної еліти.

Є фактори, які обумовлюють утворення політичних партій, а саме:

- внаслідок об'єднання гуртків і груп однакового ідейно-політичного спрямування, які виникли та існували окремо в різних місцях країни;

- надрах масових рухів;
- внаслідок розколу однієї партії на дві та більше чи об'єднання двох та більше партій в одну;

- під впливом міжнародної партійної системи;
- як своєрідне відродження партій, які існували раніше, що підвищує їхню легітимацію, створює певну наступність політичного розвитку;

- внаслідок діяльності лідерів, які організували партії «під себе»;

- на основі регіональних організацій партії, яка існувала раніше;

- з ініціативи профспілок (лейбористські партії у Великобританії, Австралії, Канаді та інших країнах, які переважно виражають інтереси робітників, було створено саме з ініціативи профспілок, що стали колективними членами цих партій і фінансують їх).

Утворення партій, як і громадсько-політичних рухів, відбувається на установчих з'їздах або

конференціях. Усні заяви про появу нової громадсько-політичної організації не вважаються достовірною інформацією. Нею є факт реєстрації партії державним органом – в Україні, наприклад, Міністерством юстиції.

Щодо тлумачення поняття «політична партія» серед політологів немає однастайності, що зумовлено складністю та багатоманітністю партій як об'єкта дослідження, різними підходами до вирішення цієї проблеми та різними традиціями національних політологічних шкіл. Попри це, можна визначити спільні ознаки, які характеризують партію, серед них найважливіша – добровільність об'єднання.

Політична партія – організована група однодумців, яка виражає інтереси частини народу, класу, класів, соціальної верстви, верств, намагається реалізувати їх завдяки здобуттю державної влади або участі в ній.

Партії як соціальний феномен постійно еволюціонують. Нині урізноманітнилися причини і способи їх виникнення, багато в чому змінюються їхні форми і сутність, уявлення про їхню роль у суспільстві та й сама ця роль, методи діяльності та функції.

До основних ознаки політичних партій можемо віднести: 1) добровільність об'єднання; 2) певна тривалість

існування в часі; 3) наявність організаційної структури; 4) прагнення влади; 5) пошук народної підтримки.

Окрім того, для ефективного функціонування та політичного представництва необхідні відповідні умови: *визначена ідеологія; політична платформа; організаційна структура; певні методи й засоби діяльності; соціальна база; електорат (виборці, які голосують за неї).*

Основною метою у діяльності політичної партії є здобуття політичної влади у державі та реалізації своїх програмних цілей – економічних, політичних, ідейно-теоретичних, моральних, за допомогою законодавчої, виконавчої та судової гілок влади.

Свої програмні цілі політичні партії запроваджують у життя через ідейно-політичну, організаційну, пропагандистську, державну (коли здобувають державну владу) діяльність, виробляючи стратегію й тактику своєї поведінки на різних історичних етапах розвитку і за різних політичних умов.

У структуру політичної партії входять такі елементи: ядро (керівні органи вищої і нижчої ланок, партійні лідери, активісти); рядові члени партії; прибічники.

Організаційно партія поділяється на партійний апарат та партійну масу, способи зв'язку апарату з цією масою, партії та політичного середовища, партії та суспільства. Часто партійна система охоплює створювані партією молодіжні, жіночі, іноді військові організації, які є засобом проведення партійної політики серед відповідних груп населення.

Сприйняття партій та їхньої ролі в житті суспільства тривалий час було негативним. Європейська політична думка радикально змінила ставлення до них у XVII—XVIII ст. Нині остаточно утвердилася думка, що без сильних політичних партій, альтернативних політичних рухів, демократична природа влади — неможлива. Політичні партії забезпечують зв'язок між народом і представницьким механізмом правління. Саме через партії уряд може звернутися до мас за підтримкою, а маси через партії можуть критикувати керівництво і висувати вимоги до нього.

Політичні партії відрізняються одна від одної походженням, місцем і роллю в політичній системі, соціальною базою, ідеологією, програмою і т. д.

Проблема типології політичних партій, яких у світі налічується більше ніж 800, є актуальною. У більшості

підручників на теренах України за основу типологізації партій обрано трикомпонентний підхід, де виокремлено: а) кадрові партії (партії нотаблів - люди, чиє становище в суспільстві забезпечується досягненнями, авторитетом у політичному житті), у яких домінують партійні функціонери; б) партії масові, що складаються з достатньої кількості рядових членів партії, які можна вважати продуктом загального виборчого права; в) «партії виборців», виведені як ідеальний тип політологами США Венєром, Паламбара та іншими на основі того, що партія утворюється лише для виконання головного поточного завдання – перемоги у виборах, об'єднуючи навколо популярних гасел достатню кількість населення.

Існує велика кількість класифікацій політичних партій за різними ознаками, серед яких найвиразнішими є (табл. 1).

Таблиця 1

**Класифікації політичних партій
за вказаними ознаками**

Ознаки	Типи партій
<i>за класовою визначеністю</i>	буржуазні, селянські, робітничі (у т. ч. комуністичні), соціалістичні та соціал-демократичні
<i>за ставленням до суспільного прогресу</i>	радикальні (у т. ч. революційні), реформістські, консервативні, реакційні, контрреволюційні
<i>за ставленням до влади</i>	правлячі, опозиційні, нейтральні або центристські (умовно, позаяк абсолютно нейтральних до влади партій не існує)
<i>за формами і методами правління та характером політичної поведінки</i>	ліберальні, демократичні, диктаторські, тоталітарні
<i>за принципами організації та членства</i>	кадрові та масові
<i>за місцем у системі влади</i>	легальні, напівлегальні, нелегальні
<i>за ідеологічним спрямуванням</i>	комуністичні, соціалістичні, фашистські, неофашистські, ліберально-демократичні, націоналістичні, анархістські та ін.
<i>за віросповіданням</i>	християнські, мусульманські
<i>за ідейно-політичним спрямуванням</i>	національно-радикальні, національно-демократичні, загальнодемократичні, соціалістичного спрямування, національних меншин

Деякі політологи виділяють партії: прагматичні (виборчі), парламентські, харизматично-вождистські та ін.

Особливості функціонування політичних партій

Політичні партії активно впливають на діяльність органів державної влади, економіку, соціальні процеси, відносини між країнами. Вони є одним із базових інститутів сучасного суспільства, без якого не можливе функціонування представницької демократії, яка потребує розвинутих і добре організованих партій. За їх відсутності посилюється загроза виникнення авторитарного режиму.

Демократія забезпечується участю партій у виборах, позаяк на багатопартійних виборах зіштовхуються не амбіції особистостей, а інтереси суспільних груп. Партії нині є невід'ємною частиною всієї демократичної системи, особливо парламентської демократії, оскільки парламентська робота здійснюється переважно через партії.

Багатопартійність є певною гарантією проти корупції, зловживань владою, своєрідним способом контролю державних діячів.

Перспективи посттоталітарного розвитку колишніх соціалістичних країн, у тому числі України, пов'язані зі становленням політичних партій. Відсутність сильних партій, які легітимне представляють інтереси основних соціальних груп у відносинах з державою, нібито ставить державу над суспільством і розв'язує їй руки у виборі політики. Однак це ілюзія, бо замість політично організованих опонентів, з якими можна вести діалог і шукати консенсус, владі за таких обставин протистоїть стихійна маса людей. Слабкість партій неминуче обертається безсиллям держави, яка позбавляється зворотного зв'язку з масами і втрачає контроль над політичним процесом.

Вплив політичних партій на маси, а отже, і завоювання владних позицій у суспільстві визначається такими чинниками:

- наявністю приваблюючих ідеологій, які визначають цілі розвитку, відображають інтереси мас;
- організаційною оформленістю, мобільністю організаційних структур, здатних реалізовувати намічені цілі;
- рівнем компетентності, авторитетності партійних керівників (вождів, лідерів, функціонерів);

- достатньою масовістю й активністю рядових членів партії;
- вмінням практично організувати діяльність партії в конкретній історичній ситуації;
- вмінням відобразити гострі суспільні проблеми в зрозумілих масам конструктивних лозунгах;
- наявністю достатніх коштів для діяльності ідейно-пропагандистських і культурних центрів партії, для оприлюднення її політики через засоби масової інформації.

Суспільно-політична роль партій виявляється в їхніх функціях. У політології існують різні підходи щодо обсягу, змісту і суті функцій політичних партій. Американський політолог Дж. Брайс виділяє *такі функції партій*:

- 1) підтримка єдності між членами партії;
- 2) рекрутування нових прихильників;
- 3) стимулювання ентузіазму виборців, акцентуючи увагу на численності партії та важливості її мети;
- 4) інформування виборців про політичні питання, які вирішує партія, про особисті достоїнства вождів і недоліки суперників;
- 5) відбір кандидатів на певну посаду.

У дослідженні політики виокремлено й *інші функції партій*, а саме:

- 1) організація громадської думки з питань, які торкаються життєвих інтересів нації;
- 2) мобілізація виборців навколо партійних кандидатів;
- 3) виховання громадської думки і дедалі активніше виконання партіями загальноосвітньої ролі в процесі політичної соціалізації;
- 4) забезпечення неперервності політичних зв'язків між парламентом і народом;
- 5) формування разом з іншими політичними інститутами механізму державного і громадського управління, забезпечення стабільності влади;
- 6) створення сприятливих умов для послідовної зміни складу уряду за дво- і багатопартійної системи.

Особливу роль у життєдіяльності партії відіграє функція політичного рекрутування (кадрова). Вона передбачає підбір і висунення кадрів як для партії, так і для інших організацій, які належать до політичної системи, у тому числі висунення кандидатів у представницькі органи влади й у виконавчий апарат держави. Авторитет партії в суспільстві залежить від того, наскільки ефективно вона реалізовує функцію вироблення політики і здійснення

політичного курсу. Обсяг і ефективність реалізації цієї функції залежить від місця партії в політичній системі.

Узагальнюючи, слід зазначити, що до основних функцій партій належать (табл. 2):

Таблиця 2

Основні функції політичних партій

<i>Соціальна</i>
З'ясування, формулювання і обґрунтування інтересів великих суспільних груп
<i>Активізації та об'єднання</i>
Представлення інтересів великих суспільних груп на державному рівні
<i>Ідеологічна</i>
Формування ідеології та політичних доктрин: теоретичних концепцій, партійної програми, оцінок подій, закликів, соціально-політичних стратегій тощо
<i>Політична</i>
Участь у формуванні політичних систем, їх спільних принципів, компонентів; участь у боротьбі за владу в державі і формування програм її діяльності
<i>Управлінська</i>
Участь у здійсненні державної влади
<i>Електоральна</i>
Організація політичної боротьби, спрямування її в цивілізований напрям
<i>Виховна</i>
Інституалізація політичних конфліктів; формування громадської думки; політичне виховання суспільства або його частини
<i>Кадрова</i>
Формування політичної еліти: підготовка й висунення кадрів для апарату держави, керівників громадських організацій, зокрема профспілок; рекрутування та соціалізація нових членів

Дослідження партійних систем: їх особливості та типології

Залежно від багатьох обставин, а надто від політичного режиму, в кожній країні формується певна партійна система.

Партійна система – це сукупність політичних партій, характер їх взаємодії, а також місце і вплив у державному механізмі.

Діапазон трактувань поняття "партійна система" надзвичайно широкий: від обмеження партійної системи лише взаємовідносинами між самими партіями до встановлення зв'язку з усією системою владних відносин у країні. Наприклад, німецькі дослідники У. Андерсен і В. Войке пропонують досить вузьке трактування партійної системи як "взаємопов'язаності відносин між сукупністю партій". В сучасній українській партіології поступово утверджується думка, що сутність партійної системи проявляється в наявності стійких зв'язків не тільки між партіями, а й між партіями та державою (Ю. Шведа, М. Примуш, Л. Дунаєва). Влада як об'єкт міжпартійних відносин з'єднує партії в певну цілісність, владно-партійна взаємодія формує стійкі відносини між суб'єктами

партійної системи. Тому в партійну систему включаються лише ті з партій, які:

- а) виражають значні інтереси суспільства і користуються підтримкою громадян;
- б) дотримуються політичних і правових норм, що регулюють партійну конкуренцію;
- в) здобувають представництво в державних органах влади (насамперед, парламенті).

Спираючись на вказані вище ознаки, ми можемо визначити партійну систему як сукупність політичних партій, які, відповідно до чинного законодавства та волі виборців, є представленими в органах влади і забезпечують дієвість взаємодії між суспільством та державою.

Різновиди партійних систем можуть виділятися на базі різноманітних критеріїв, які дозволяють виділити істотні відмінності не тільки між різними типами партійних систем, але й у межах одного типу. Численні типології партійних систем групують на основі кількісного та якісного критерію. Але найбільш плідним видається поєднання та взаємодоповнення цих критеріїв (модифікована класифікація).

Кількісний критерій вказує на те, скільки партій реально борються за владу або здійснюють вплив на неї. При якісній характеристиці партійної системи увага акцентується на формах взаємодії між партіями та на способах формування ними урядів (на ґрунті однопартійної більшості, стійких або змінюваних коаліцій, за наявності антисистемної опозиції у парламенті або без неї тощо). Якісні характеристики враховують, скільки партій беруть реальну участь у політичній боротьбі і формуванні інститутів державної влади.

Залежно від числа партій *М. Дюверже* виділив:

- 1) однопартійні (неконкурентні) системи, які поділяються на деспотичні та демократичні різновиди;
- 2) багатопартійні (конкурентні) — з однією домінуючою партією, двопартійні та мультипартійні системи.

Класифікація партійних систем *Ж. Блонделя* ґрунтується на врахуванні двох змінних – кількості партій та їх положення в партійній системі. У результаті вчений виділив чотири типи партійних систем: *двопартійна; система двох з половиною партій; багатопартійна з домінуючою партією; багатопартійна без домінуючої партії.*

На сьогодні найбільшого поширення в теорії партійних систем набрала класифікація, запропонована американським політологом *Дж. Сарторі*. При класифікації партійних систем Дж. Сарторі оперує щонайменше двома змінними: кількість партій-суперниць та ідеологічна дистанція між ними. У результаті вчений запропонував семичленну класифікацію партійних систем. Політична наука (згідно Дж. Сарторі) виокремлює такі типи партійних систем, кожна з яких відображає конкретні особливості певного суспільства:

- 1) *однопартійна*: в країні є одна правляча партія, а діяльність інших не допускається; партійний апарат зрощується з державним. Така система існувала в 20-40-х роках ХХ ст. у фашистській Італії, у 30-40-х роках – у гітлерівській Німеччині, у 20-80-х роках – у Радянському Союзі. Сьогодні – на Кубі, в Північній Кореї, та деяких країнах Африки: Кенії, Малі, Лівії та ін.;
- 2) *домінантна*: з переважаючою партією, яка за підсумками виборів незмінно залишається при владі протягом десятків років; уряд формується лише домінуючою партією;

- 3) *двопартійна (біпартизм)*: дві найбільші, найвпливовіші партії в країні поперемінно внаслідок виборів здійснюють владу; впливова опозиція партії, що програла вибори;
- 4) *трипартійна*, яку ще називають *двох-з-половинною (2,5) партійною системою*: характеризується тим, що жодна з двох найбільших партій країни самостійно не може сформувати уряд, а тому потребує для цього підтримки третьої партії, значно меншої від них, але яка постійно представлена в парламенті;
- 5) *чотирипартійна, або двоблокова*: відзначається наявністю правого та лівого блоків партій, що змагаються між собою за владу;
- 6) *партійна система обмеженого (поміркованого) плюралізму*: відсутні анти системні партії двосторонньої опозиції; притаманна орієнтованість на участь в уряді, коаліційних кабінетах, незначна ідеологічна різниця між партіями;
- 7) *партійна система крайнього (поляризованого) плюралізму*: їй властиві наявність антисистемних партій, двосторонньої опозиції зліва і справа, стан перманентного конфлікту між опозицією зліва і справа, сильне ідеологічне розмежування між ними;

8) *атомізована партійна система*: не передбачає необхідності точного підрахунку числа партій, всі вони не впливові; тут виникає поріг, за яким кількість партій не має значення; уряд формується на позапартійній основі, або на засадах широкої коаліції.

Практика свідчить, що не існує єдиного стандарту в оцінці того чи іншого типу партійної системи, хоча важливою основою порівняння їх функціонування залишається чуттєвість політичної системи до соціальних запитів і потреб населення, можливість включення в процес прийняття рішень різних соціальних груп, здатність населення до демократичного контролю за діяльністю правлячих еліт.

Розвиток партійних систем відбувається під впливом багатьох чинників: традицій та особливостей історичного розвитку суспільства, його економічної, політичної і соціальної структури, етнічного та релігійного складу населення країни тощо. Вплив усіх цих чинників досліджується у межах двох основних підходів — соціетального та інституційного.

Соціетальний підхід розглядає становлення і розвиток партійних систем через призму соціально-політичних поділів (ліній соціального і політичного

розмежування). На думку німецької дослідниці А. Реммеле: «Розмежування – це довгострокові структурні конфлікти, які призводять до появи протилежних позицій, що їх представляють конкурентні політичні організації». Саме партії виступають важливим інструментом розробки та впровадження у політичну систему гострих, конфліктних проблем суспільного розвитку.

Для вивчення формування суспільно-політичних розмежувань та їх об'єктивації на рівні партійної системи слід звертатися до історичної ретроспективи. Фундатори теорії *соціально-політичних поділів* С. Лінсет і С. Роккан розглядали становлення та розвиток партійних систем країн Заходу у тісному зв'язку з революційними перетвореннями і суперечностями, що виявлялися між центром і периферією, між державою і церквою, між містом і селом, між власниками і робітниками.

Про важливість того чи іншого соціально-політичного поділу свідчить представництво у владі партій, які є виразниками інтересів сторін конфлікту. Приміром, в сучасній Німеччині конфлікт цінностей та політичних орієнтацій громадян проявився в розмежуванні за віссю "схід—захід", в диференціації партійних систем східних та західних земель. Виявлення основних ліній

соціально-політичних розмежувань має важливе значення для визначення структури та характеру міжпартійної конкуренції.

Для аналізу формальних умов функціонування партій, механізму взаємозв'язку між партійною та державно-владною системами застосовують інституційний підхід.

Серед основних інституційних факторів, які впливають на розвиток партійної системи, слід назвати: форму правління, форму державного устрою, тип політичного режиму, структуру парламенту, тип виборчої системи, норми правового регулювання.

Одним із перших звернув увагу на проблему взаємозв'язку між виборчою та партійною системами М. Дюверже. Зіставляючи виборче право, статистичні дані про вибори і партійно-політичний ландшафт у десятках країн світу, вчений виклав своє розуміння зв'язку цих компонентів у трьох формулах, які згодом дістали назву «соціологічних законів»: «1) режим пропорційного представництва призводить до багатопартійної системи з жорсткими, незалежними і стабільними партіями...; 2) мажоритарне голосування в два тури веде до багатопартійної системи, партії якої характеризуються

«м'якою» структурою, схильністю до альянсів і відносною стабільністю; 8) мажоритарне голосування в один тур веде до дуалістичної системи з чергуванням при владі великих незалежних партій».

На становлення двопартійної системи великий вплив справляє своєрідний психологічний фактор виборчої системи— виборці віддаватимуть голоси за крупні політичні сили, які мають реальні шанси на успіх. Звідси відсутність практичного інтересу у масового виборця до нових і слабких партій.

Підмічені закономірності не є абсолютними, про що заявляв сам М. Дюверже, а визначають лише базові тенденції впливу виборчого режиму на систему партій і, зрозуміло, передбачають винятки. У незрілих демократіях із нестійкою партійною системою та обмеженим впливом партій на виборчий процес ці закономірності мають лише часткове відображення.

Цікаву залежність між інституційними факторами розвитку партійної системи відмічає *американський дослідник М. Уоллестайн*. Шляхом поєднання мажоритарної та пропорційної виборчих систем із парламентською та президентською формами правління виокремив чотири варіанти взаємодії партій та влади:

1) парламентська форма правління з мажоритарною системою забезпечує сильний уряд і обмежує систему представництва двома партіями; 2) президентська система з виборчою системою відносної більшості: поєднання біпартизма з слабким впливом партій на прийняття рішень; 3) парламентська модель із системою пропорційного представництва породжує багатопартійність із коаліційними урядами; 4) президентська система з пропорційною виборчою системою зумовлює багатопартійність, але присутність у парламенті представників багатьох політичних сил може призвести до конфлікту між президентом та парламентом.

Отже, партійна система фіксує якісний стан розвитку багатопартійності, коли певна сукупність партій встановлює стійкий і стабільний зв'язок з електоратом, представляючи інтереси значної частини виборців у системі державної влади, бере участь у її здійсненні чи впливає на цей процес. Кількість партій, особливості їх державно-владного представництва та ступінь впливу конкретних партій на прийняття політичних рішень дозволяють виокремлювати чимало різновидів партійних систем. А комплексний підхід при аналізі факторів розвитку партійних систем, врахування соціетальних та

інституційних чинників дозволяє визначити тенденції, закономірності становлення та функціонування партійних систем на сучасному етапі.

Питання для самообдумування:

- 1) *Які існують підходи щодо визначення «політичного темпераменту» політичних партій?*
- 2) *За якими критеріями можливо класифікувати партії?*
- 3) *У чому полягає сутність залізного «закону олігархії» Р. Міхельса?*
- 4) *Дайте характеристику представницьким органам і органам виконавчої влади з точки зору їх партійно-політичної приналежності.*
- 5) *Який стан та перспективи української партійної системи?*

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Вузький коридор. Держави, суспільство і доля свободи. К.: Наш Формат, 2020.
2. Аналіз, моделювання та управління економічними ризиками : навч. посіб. / за ред. Останкова Л. А., Шевченко Н. Ю. К.: Центр учбової літератури, 2011.
3. Андресюк Б.П. На шляху до громадянського суспільства. К.: Вища школа, 2000.
4. Бадер А.В. Державний переворот у функціонуванні політичних систем світ-імперій крізь призму цілісно-системного підходу / А.В. Бадер // Регіональні студії. Ужгород, Видавничий дім «Гельветика». Вип. 21. 2021.
5. Байме К. Політичні теорії сучасності. К.: Стилос, 2008.
6. Барбер М. Як керувати урядом на користь громадян і для спокою платників податків. К.: Наш Формат, 2019.
7. Бебик В.М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика. К.: Вища школа, 2000.
8. Бжезінський З. Велика шахівниця. К.: Фабула, 2019.
9. Бойко О. Стратифікація політична. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011.

10. Бойко О.Д. Політичне маніпулювання: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010.
11. Боринська О. Моніторинг виборчого процесу як сприяння розвитку демократії. *Політ. менеджмент*. 2009. № 1. С. 79-86.
12. Валле В. Влада і свобода. Реквієм за Нікколо Мак'явеллі. К.: Юрінком Інтер, 2019.
13. Ващенко І.В. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посіб. К.: Знання, 2013.
14. Вірна Ж.П. Особистісна вимогливість професіонала: теорія, практика, методи вивчення: монографія. Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк: Вежа-Друк, 2014.
15. Вегеш М.М. Політологія: підручник. Київ: Знання, 2008. 384 с. URL: https://politics.ellib.org.ua/pages-cat-60.html#google_vignette/
16. Верещук І. А. Системний підхід до дослідження адміністративно-територіального устрою. Ефективність державного управління. 2015. Вип. 42. С. 255–265.
- 17.
18. Воронянський О. В. Політичні інститути: механізм формування в конкурентному середовищі. *Сучасне*

суспільство. 2014. Вип. 1. С. 15–28. URL:
http://nbuv.gov.ua/j-pdf/cuc_2014_1_4.pdf.

19. Воронянський О.В. Політологія: підручник. Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017.

20. Гайдучський П. Сага про українські реформи П. Гайдучський. *Дзеркало тижня*. 2018. № 30. URL:
https://dt.ua/internal/saga-pro-ukrayinski-reformi285303_.html.

21. Галайко Б. Економічний націоналізм та соціальна справедливість. К., 2019.

22. Гантінгтон С. Політичний порядок у мінливих суспільствах. К.: Наш Формат, 2020.

23. Гелей С. Д., Рутар С. М. Політологія: Навч. посіб. 7-ме вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008.

24. Гелей С., Рутар С., Кендус О. Політико-правові системи світу: Навч. Посіб. Львів : Вид-во ЛКА, 2002.

25. Головатий М.Ф. Політологічний словник. URL:
<https://subject.com.ua/political/dict/index.html>.

26. Горбняк О. В. Політичний ризик та його фактори. *Політологічні студії*. Кам'янець-Подільський, 2010. Вип. 1. С. 101–104.

27. Гошовська В.А. Соціалізація політичної еліти: навч.-метод. матер. Нац. акад. держ. упр. при Президентові

України. К.: НАДУ, 2015.

28. Грицяк Н. В. Державне управління в умовах розвитку інформаційного суспільства : навч. посіб. К.: К.І.С., 2015.

29. Гуменюк В. Я. Управління ризиками : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Рівне: НУВГП, 2010.

30. Данильян О. Г. Політична влада як механізм регулювання конфліктів у сучасних суспільствах. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2014. № 4. С. 7-14.

31. Дворецька Г.В Соціологія: Навч. посіб. 2-е вид., перероб. і допов. К.: КНЕУ, 2002.

32. Дегтярьов А. А. Політика як сфера суспільного життя. *Соціально-політичний журнал*. 2007. No2. С.24.

33. Декларація Ханчжоу. Забезпечити центральне місце культури в політиці стійкого розвитку. Ханчжоу, КНР, 17 травня 2013 р. URL: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/final_hangzhou_declaration_russian.pdf.

34. Дждт Т., Снайдер Т. Роздуми про двадцяте століття. К.: Човен, 2019.

35. Дзьобань О. П. Проблеми захисту національних інтересів України у сфері державної безпеки в умовах геополітичних

трансформацій ХХІ століття: монографія / О. П. Дзьобань, В. Я. Настюк, В. В. Бєлєвцева; Нац. ун-т Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, НАПН України, НДІ інф-ки і права. Х. : Право, 2013. 295 с.

36. Дослідження державних політик: методологія, процедури та європейські практики : монографія. Авт. кол. : Л. В. Гонюкова, В. М. Козаков, В. А. Ребкало та ін. / за заг. ред. Л. В. Гонюкової, В. М. Козакова. К.: НАДУ, 2018.

37. Енциклопедія державного управління: у 8 т. К.: НАДУ, 2011. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. Т. 8.

38. Євтух В. Бурдьє П'єр. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.

39. Єсельчик С. Повсякденний сталінізм. К.: Laurus, 2019.

40. Заблудська І. В., Гуджан О. В. Особливості адміністративно-територіального устрою України: організаційний аспект. Економіка та держава. 2012. № 7. С. 9-12.

41. Зв'язки з громадськістю. Наукові основи, методика, практика. Підручник, 3-тє вид. доп. і перероб. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009.

42. Інформаційна політика України: європейський контекст : монографія / Л.В. Губерський, Є. А. Макаренко, Є. Є. Камінський та ін. К.: МІЛП, 2007.
43. Інформаційна складова державної політики та управління: монографія / заг. ред. Грицяк Н. В. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, каф. інформ. політики та електрон. урядування. Київ: К. І. С., 2015.
44. Істон Д. Політична система. URL: <https://anthologyforthelazy.webnode.com.ua/l/devid-iston-politichna-sistema/>.
45. Кармазіна М. «Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=59&c=1308>.
46. Кармазіна М. Політичні інститути: питання методології дослідження. *Історичний журнал*. 2004. № 12. С. 14–19.
47. Кириченко В. М. Політичні системи світу: кредитно-модульний курс. Видавництво «ЦУЛ». 2020. 218 С.
48. Кицюк О. В опозиції до всіх урядів і режимів. Микола Міхновський і його місце у боротьбі за розбудову Української національної держави. *Історія України*. 2011. № 18.

49. Кілієвич О. І. Економічний аналіз державної політики : навч. посіб. К. : НАДУ, 2012.
50. Кілієвич О. І. Розвиток аналітичних умінь державних службовців в процесі підготовки аналітичних документів з аналізу політики. Європейські принципи і стандарти підготовки публічних управлінців: орієнтири для України : матеріали щоріч. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 5-6 лис. 2015 р.) / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, М. М. Білінської, В. М. Сороко, Л. А. Гаєвської. К.: НАДУ, 2015. С. 154-156.
51. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті. К.: Наш Формат, 2020.
52. Класики політичної думки (від Платона до Макса Вебера) / за ред. Й. З. Дзюбка, Х.М. Левківського. К.: Вища школа, 2002.
53. Клименко І. В. Інформаційно-аналітичне забезпечення державного управління. Інформаційна складова державної політики та управління : монографія / за заг. ред. д. держ. упр. проф. Н. В. Грицяк. Київ : К.І.С., 2015. С. 71–98.
54. Клімушин П.С. Електронне урядування в інформаційному суспільстві: монографія. Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2010.

55. Кляйн Н. Змінюється все. Капіталізм проти клімату. К.: Наш Формат, 2016.
56. Кньопфель П., Ларю К., Варон Ф., Малишева Н. Аналіз і пілотаж публічної політики. Пер з фр. І. С. Микитин. Вищ. ін-т публ. упр. Швейцарії. К.: Алерта, 2010.
57. Козьма В.В. Політичні інститути сучасної представницької демократії. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія.* 2013. Т. 21. Вип. 23(4). С. 29–33. URL: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vdufsp_2013_21_23\(4\)_7.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vdufsp_2013_21_23(4)_7.pdf).
58. Колодій А. Основи демократії. К.: Астролябія, 2009.
59. Конституція України: Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року. К.: Україна, 1996.
60. Кравчук І. В. Оцінювання державної політики в Україні : монографія. К.: К.І.С., 2013.
61. Крижановська Т. О. Соціальні інститути: витоки європейського розуміння. *Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди «Філософія».* 2012. Вип. 38. С. 3–14. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKhnpu_filos_2012_38_3.pdf.
62. Круглашов А. Боден Жан. Політична енциклопедія / Ред кол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. с.69

63. Крутій В.О. Політична система України: необхідність наукового осмислення. *Оптимізм і песимізм: амбівалентність українського соціуму в духовному і матеріальному вимірах*: матеріали XVI науково-практичної конференції (м. Київ, 18 травня 2017 р.). К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2018.
64. Крутій В.О. Трансформація політичних систем: безпекове пояснення. *Рівень ефективності та необхідність впливу суспільних наук на розвиток сучасної цивілізації*: збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 23-24 лютого 2018 р.). ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2018.
65. Кудряченко А. Дюверже Моріс. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. с.232.
66. Кулеба О. Політична участь: суть, різновиди та особливості. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Львів, 2010. Вип. 22. С. 65–69.
67. Лідерство в місцевому самоврядуванні: словник термінів / за заг. ред. В.А. Гошовської, Л.А. Пашко, А.К.

Гука та ін. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Харків: Фактор, 2015.

68. Лісничий В.В. Політико-адміністративні системи зарубіжних країн. Харків: Професіонал, 2001.

69. Ляпін Д. В. Нові можливості регуляторної політики (для бізнес-асоціацій та неурядових організацій). К.: USAID ЛЕВ, 2015.

70. Матусевич В. Соціальний інститут: функція, генеза, структура. *Соціологія, методи, маркетинг*. 2004. № 4. С. 43–54.

71. Михальченко М. Політична влада. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011.

72. Міклош І. Реформи по-українськи. Що було досягнуто й чого очікувати? Іван Міклош. *Дзеркало тижня*. 2018. 28 груд.-13 січ. URL: https://dt.ua/macrolevel/reformi-po-ukrayinski-scho-bulo-dosyagnuto-y-chogoochikuvati-264637_.html.

73. Москаленко С. О. Держава. Енциклопедія державного управління. У 8 т. / Нац. акад. держ. упр. При Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Т. 1 : Теорія державного управління. Київ: НАДУ, 2011. с. 134 – 136.

74. Надольний І.Ф. Національна самосвідомість у контексті державотворення. *Вісн. Акад. кер. Кадрів культури і мистецтв*. 2000. № 3. С. 5-9.
75. Наїм М. Занепад влади. К: Book Chef, 2018.
76. Нікітіна В. Жінка в Українській політиці. Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві. К., 2003.
77. Нова Європа. Львів: Видавництво Старого Лева, 2018.
78. Павліченко П.П., Литвиненко Д.А. Соціологія: Навч. посіб. для студ. несоціолог. Спеціальностей / за ред. В.В. Півень. 2-е вид. К.: Лібра, 2002.
79. Партії та блоки: що у них в програмах. І. Підлуська, Л. Кудіна, Н. Демчук, Л. Яцюк. К. : ГО Фонд «Європа ХХІ, ГО «Молодіжна Альтернатива», 2006.
80. Пахарев А. Д. Политическое лидерство и лидеры. К.: Знание Украины, 2001.
81. Петренко І. І. Аналіз державної політики як вид аналітичної діяльності. *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія*. 2014. № 3(117). С. 36–39.
82. Покликання до політики. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Макс Вебер; Перекл. з нім., післям. та комент. О. Погорілого. Київ, 1998. С. 173-191.

83. Політичний консалтинг в Україні / за ред. Т. В. Березовець. К.: Агенція комплексного розвитку, 2005.
84. Політологічний словник. Студентська бібліотека. URL: https://studies.in.ua/part_sistem/4038-poltologchniy-slovník.html.
85. Поліщук Я. Пошуки Східної Європи: тіні минулого, міражі майбутнього. К.: Книги–XXI, 2020.
86. Потехін О., Тодоров І. Глобалізація системи безпеки : навчальний посібник. Донецьк, 2011.
87. Реалізація державної молодіжної політики в Україні: монографія / С. М. Домбровська та ін. Харків: Нац. ун-т цивіл. захисту України, 2018.
88. Розвиток політичної та адміністративно-управлінської еліти в Україні: теоретико-методологічні засади: наук. розробка / за заг. ред. В.А. Гошовської. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Ін-т підвищення кваліфікації керівних кадрів. К.: НАДУ, 2014.
89. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір. Львів : Тріада-плюс, 2004.
90. Романюк А. С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: монографія. Львів: Вид. Центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007.

91. Сервіс Р. Товариші. Комунізм: світова історія. К.: Темпора, 2012.
92. Сірий Є.В. Соціологія: заг. теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії. Навч. посібн. К.: Атіка, 2004.
93. Скар О. Гендер у політиці: проблеми та перспективи запровадження. URL: <http://www.galarina@kiev.ldc.net>14.
94. Скар О. Політичне лідерство: гендерний аспект. URL: <http://politicon.iatp.org.ua/tpgs/scnar1.htm>13.
95. Сорока П.М. Аналіз, моделювання та управління ризиками: навч. посіб. / за наук. ред. О. Д. Гудзинського. Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини «Україна». К.: Ун-т «Україна», 2011.
96. Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. В.Г. Городяненка. К.: Видавничий центр «Академія», 2005.
97. Соціологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. В.Г. Городяненка. К.: Видавничий центр «Академія», 2006.
98. Сталий розвиток суспільства : навч. посіб. / А. Садовенко, Л. Масловська, В. Серeda, Т. Тимочко. 2-ге вид. Київ, 2011.
99. Сугестивні технології маніпулятивного впливу : навч. посіб. / за заг. ред. Є. Д. Скулиша. К.: ЗАТ «ВІПОЛ», 2011.

100. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій: монографія / В.Ф. Солдатенко, Т.А. Бевз, В.П. Горбатенко та ін. К.: Парлам. вид-во, 2009.
101. Телешун С.О., Рейтерович І.В. Вплив фінансово-політичних груп на прийняття стратегічних рішень у сфері політики та економіки: українські реалії: монографія. К.; Херсон, 2008.
102. Трансформація української національної ідеї / упор. О. Доній. К.: Наш Формат, 2019.
103. Трипольський В.О. Демократія і влада. К.: Парламентське вид-во, 2007.
104. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип. 1 (15). Т. 2. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2014.
105. Український шлях до гендерної рівності: збірник матеріалів по проекту / уклад. О. В. Плахотнік. Харків : Крона, 2007. Ч. 2.
106. Феномен пропаганди та антипропаганди у сучасному світі: історико-політологічний дискурс: монографія. Запоріжжя: Інтер-М, 2018.
107. Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції. К.: Наш Формат, 2019.

108. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. К.: Наш Формат, 2019.
109. Хохлов В., Башлаков С., Золотарьов В. Лібертаріанська перспектива. Від посткомунізму до вільного суспільства. К.: Ніка-Центр, 2019.
110. Цюрупа М.В., Ясинська В.С. Основи сучасної політології: підручник. К.: Кондор, 2009.
111. Чернецький Ю. Сучасний інституціоналізм як напрям соціологічного теоретизування. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2003. № 3. С. 33–45.
112. Шарп Дж. Від диктатури до демократії: концептуальні засади здобуття свободи. Ін-т ім. А. Ейнштейна. Львів: Сполом, 2004.
113. Шведа Ю. Р. Теорія політичних партій і партійних систем: навч. Посібник. Львів : Тріада плюс, 2004.
114. Шведа Ю.Р. Вибори від А до Я. Настільна книга менеджера виборчої кампанії. К.: Астролябія, 2015.
115. Щедрова Г.П. Громадянське суспільство та політична культура: теоретичний і прикладний аспекти: монографія. Луганськ : Вид-во «Елтон-2», 2009.
116. Щедрова Г.П. Політологія: Навчальний посібник. Луганськ : Вид-во Ноулідж, 2012.

117. Щерба С.П., Щедрін В.К., Заглада О.А. Філософія: навчальний посібник. К.: МАУП, 2004. 216 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-215.html>.
118. Юрій М.Ф. Політологія. Підручник. Київ : Дакор, 2006. URL: ebk.net.ua/Book/political_science/uriy_politologiya/part4/901.htm
119. Analyzing Stylistic Variation Across Different Political Regimes Dinu, L.P., Uban, A.S. 2023
120. Anthropomorphizing religious advertising: The moderating role of political ideology van Esch, P., Cui, Y., Arli, D., Hutchins, J. 2022
121. Application of Fuzzy TOPSIS Method in Group Decision-Making for Ranking Political Parties Martynova, L., Kondratenko, G., Sidenko, I., Kondratenko, Y. 2019
122. Avoidance and engagement: Do societal problems fuel political parties' issue attention? Seeberg, H.B. 2023
123. Campaigning on the Ability to Govern: A Study of Strategic References to Competence Made by Political Parties in Europe Rafałowski, W. 2023
124. Conceptual approaches in comparative family policy research Zagel, H., Lohmann, H. 2020

125. Conclusion: The next decade of family policy research
van Lancker, W., Nieuwenhuis, R. 2020
126. Connecting to Power: Political Connections,
Innovation, and Firm Dynamics Akcigit, U., Baslandze,
S., Lotti, F. 2023
127. Consumers' responses to hotels' donation of rooms to
homeless people: The impact of political ideology Bae, S. 2023
128. Cultures of Cultural Globalization: How National
Repertoires and Political Ideologies Affect Literary and
Artistic Circulation Levitt, P., Siliunas, A. 2023
129. Determinants of store patronage: The roles of political
ideology, consumer and market characteristics Madani, F.,
Seenivasan, S., Ma, J. 2021
130. Do Personal Values and Political Ideology Affect
Sustainable Consumption? Mathur, A., Moschis, G.P. 2022
131. Do Political Regimes Matter for Technology
Diffusion? Okada, K., Samreth, S. 2023
132. Does Political Oversight of the Bureaucracy Increase
Accountability? Field Experimental Evidence from a Dominant
Party Regime Raffler, P.I.A.J. 2022
133. Economic liberalization, political regimes and ideology
Castro, V., Martins, R. 2021

134. Economics laureates should disclose their political ideologies in policy petitions Kuvvet, E. 2022
135. Exploring the possible sources of fiscal space for health in India: insights from political regimes Behera, D.K., Dash, U., Sahu, S.K. 2022
136. From Benefits and Beneficiaries: The Historical Origins of Old-Age Pensions From a Political Regime Perspective Grünewald, A. 2023
137. Hodgkinson C. Philosophy of Leadership. Oxford, 1983.
138. Human rights communicators: FRA's evolving voice on research, rights and policy Byrne, R. 2019
139. International Perspectives on Undergraduate Research: Policy and Practice Hensel, N.H., Blessinger, P. 2020
140. It's my party: The enforceability of political party rules Orr, G. 2022.
141. Kuhn T. S., *The Road Since Structure: Philosophical Essays, 1970-1993*, Chicago: University of Chicago Press, 2000.
142. Less Money, Fewer Donations: The Impact of New South Wales Political Finance Laws on Private Funding of Political Parties Anderson, M., Tham, J.-C., Nwokora, Z., (...), Mills, S., Miragliotta, N. 2018

143. Mapping Research on European VET Policy With a Systematic Literature Review Method: A Pilot Study Scheuch, I., Bohlinger, S., Bieß, A., Nguyen, H.L. 2021
144. Nomination trade-offs: How context affects political parties' strategies to nominate immigrant-origin candidates Martone, V., Piccio, D.R. 2022
145. On the structure of the political party system in Indian states, 1957–2018 Ferris, J.S., Dash, B.B. 2023
146. Parochial Altruism and Political Ideology Brewer, M.B., Buchan, N.R., Ozturk, O.D., Grimalda, G. 2023
147. Parsons Talcott «The Theory of Human Behavior in its Individual and Social Aspects» *The American Sociologist* Vol.27.no.4. Winter 1996. pp. 13-23
148. Perceived party polarization, news attentiveness, and political participation: a mediated moderation model Wang, T., Shen, F. 2018
149. Political change as group-based control: Threat to personal control reduces the support for traditional political parties Rodríguez-López, Á., de Lemus, S., Bukowski, M., Potoczek, A., Fritsche, I. 2022
150. Political ideology and fair-trade consumption: A social dominance orientation perspective Gohary, A., Madani, F., Chan, E.Y., Tavallaei, S. 2023

151. Political Ideology and Issue Importance Rice, D., Schaffner, B.F., Barney, D.J. 2021.
152. Political Ideology and Moral Dilemma Judgments: An Analysis Using the CNI Model Luke, D.M., Gawronski, B. 2021
153. Political ideology and moral dilemmas in public good provision Hoenig, L.C., Pliskin, R., De Dreu, C.K.W. 2023
154. Political inequality, political participation, and support for populist parties Kellermann, K.L. 2022
155. Political institutions, governments, and parties Martone, V., Piccio, D.R. 2022
156. Political participation and regime responses Dupuy, K., Arriola, L.R., Rakner, L. 2023
157. Political parties and climate policy: A new approach to measuring parties' climate policy preferences Carter, N., Ladrech, R., Little, C., Tsagkroni, V. 2018
158. Political parties matter: The impact of the populist radical right on health Falkenbach, M., Greer, S.L. 2018
159. Political power in a heterarchical world: A categorization of extra-state authorities Belmonte, R. 2022
160. POLITICAL POWER THROUGH LAW: CRITICAL REFLECTIONS | [PODER POLÍTICO MEDIANTE EL DERECHO: REFLEXIONES CRÍTICAS] Fernández

Andrade, L.G., Falconi Herrera, R.A., Alvarado Carrasco, E.C.
2022

161. Political socialization, political gender gaps and the intergenerational transmission of left-right ideology Van
Ditmars, M.M. 2023

162. Populist discourse and entrepreneurship: The role of political ideology and institutions Bennett, D.L., Boudreaux, C., Nikolaev, B. 2023

163. Presidents and Political Parties Azari, J.R. 2023

164. Ramlackhan, Karen Culturally sensitive imperatives for educational administration, leadership, and policy research: For the undocumented in the United States. International Journal of Information Management. 2023

165. Research guides in a public policy environment Davenport, N.A., Vajs, K.M. 2019

166. Research of Economic Policy and Financial Asset Allocation based on Regression and correlation analysis model Wang, S., Zhou, R. 2020

167. Research of public infrastructure system and security policy in cyberspace Qiu, J., Han, R., Wei, Z., Wang, Z.

168. Research on International and Domestic Internet of Things Security Policy Gang, Z.-H., Yu, C.-Y., Huang, H.-B., Wang, L.-J. 2020

169. Research on Maker Space Policy Expression Based on Co-Word Analysis Chen, W., Yang, T., Lai, L. 2020.
170. Robert C. Merton. Encyclopædia Britannica. URL: <https://www.bing.com/search?q=+Robert+C.+Merton+%2F%2F+Encyclopædia+Britannica&form=ANNTTH1&refig=6a462a4284fc4f679132763355ea5435>
171. Spanish journal of agricultural research editorial policy update: Pre-registration of submissions based on primary data Barreiro-Hurlé, J. 2021.
172. Talcott Parsons, «The Theory of Human Behavior in its Individual and Social Aspects» *The American Sociologist* Vol.27.no.4. Winter 1996. pp.13-23.
173. The development of national ideology in myanmar: Political socialization and the role of the tatmadaw since the second world war Kyaw, Y.P. 2020
174. The effects of the political parties' selective bias on descriptive representation: Analysis of the candidates' sociological and political background Dodeigne, J., Teuber, F. 2018
175. The impact of political ideology, knowledge and participation on electoral conspiracy endorsement Jiang, Y. 2023

176. The nature and origins of social venture mission: An exploratory study of political ideology and moral foundations Lucas, D.S., Park, U.D. 2023
177. The political system through a partisan lens: Within-person changes in support for political parties precede political system attitudes Satherley, N., Osborne, D., Sibley, C.G. 2023
178. The politics of panel systems: political insurance and the organization of high courts Krehbiel, J. 2022
179. Threat of policy alienation: Exploring the implementation of Open Science policy in research practice Lilja, E. 2020
180. United we feel stronger? On the Olympics and political ideology Matti, J., Zhou, Y. 2022
181. Vasquez, T., Levi, R., Akers, M., Blanck, H.M., Seligman, H. The value of the Nutrition and Obesity Policy Research and Evaluation Network in advancing the evidence base for effective nutrition and obesity policy: assessment using the Consolidated Framework for Collaborative Research. *BMC Public Health*, 23(1), 375. 2023
182. When do political parties listen to interest groups? Røed, M. 2023
183. When polarization hits corporations: the moderating effect of political ideology on corporate activism Villagra, N.,

Clemente-Mediavilla, J., López-Aza, C., Sánchezherrera, J.
2021

184. Which political regimes foster entrepreneurship? An international examination Goel, R.K., Nelson, M.A. 2023

185. Why are some resource-rich countries more sophisticated than others? The role of the regime type and political ideology Avom, D., Keneck-Massil, J., Njangang, H., Nvuh-Njoya, Y. 2022

186. Why are some resource-rich countries more sophisticated than others? The role of the regime type and political ideology Avom, D., Keneck-Massil, J., Njangang, H., Nvuh-Njoya, Y. 2022

187. Weber Max, Swedberg Richard (1999). *Essays in economic sociology*. Princeton University Press. c. 7.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література

1. Баранник, Л. Б., Піскова, Ж. В., & Писковая, Ж. В. (2018). Державна податкова політика в Україні в контексті нової парадигми розвитку.
2. Бебик В. М. Політологія для політика та громадянина. К.: МАУП, 2003.
3. Бліхар, В. С., Гетьманчук, М. П., Орлов, С. Ф., Приймак, Б. І., Сіромська, Г. М., Гладун, Г. І., & Поцюрко, О. Ю. (2018). Політологія: навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях).
4. В. О. Корнієнко, Т. І. Неприцька Політична відповідальність української владної еліти: монографія/ В.О. Корнієнко, Т. І. Неприцька. Вінниця: ВНТУ, 2018. - 154с.
5. Вітман, К. М., Вітман, К. М., Витман, К. Н., Краснопольська, Т. М., Краснопольська, Т. М., & Краснопольская, Т. Н. (2020). Етнонаціональна політика

постсоціалістичних країн: моделі, особливості, проблеми: навчально-методичний посібник. Одеса: Фенікс.

6. Воронянський О. В., Кулішенко Т. Ю., Скубій І. В. Політологія: підручник. Харків, ХНТУСГ імені Петра Василенка, 2017. 180 с.

7. Гелей С. Д., Рутар С. М. Політологія: Навч. посіб. 7-ме вид., перероб. і доп. К. : Знання, 2008.

8. Гелей С., Рутар С. Політологія. К.: ЦНЛ, 2019. 348 с

9. Гетьманчук М.П., Гетьманчук П.М., Ільницька У.В., Луцишин Г.І., Пасічний Р.Я., Турчин Я.Б. Політологія: у схемах, таблицях, визначеннях. К.: Львівська політехніка, 2020. 272 с.

10. Гільбурт, А. М. "Політична та правова системи суспільства: співвідношення і взаємодія." (2018).

11. Горбатенко В. П. Прикладна політологія : навч. посіб. К.: Альма-Матер, 2008.

12. Державна політика : підруч. / редкол.: Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) та ін. К.: НАДУ, 2014.

13. Державна політика: підруч. / редкол.: Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) та ін. К.: НАДУ, 2014.

14. Іванова, Наталія Сергіївна. "Політологія." (2019).
15. Історія політичних і правових вчень: від стародавніх часів до XVII століття/ Д.В. Журавльов, О.В. Коротюк, О.В. Лавринович та ін.. К. : ОВК, 2021. 238.
16. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Л.: «Новий Світ-2000», 2017. – 1000 с.
17. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ; [Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, І. Ю. Вільчинська та ін.]; 2-е вид., перероб. і доп. Львів : «Новий Світ–2000», 2017. Т.2.: XX – початок XXI ст. 598 с.
18. Кернякевич-Танасійчук, Юлія Володимирівна. "Кримінально-виконавча політика України: монографія." (2019).
19. Кирилюк Ф.М. Історія політології : підручник. К.: Вища школа, 2002.
20. Кирилюк Ф.М., Батрименко О.В., Мельник В.М. Історія зарубіжних політичних вчень (презентаційний посібник для студентів спеціальності 052 «-Політологія», ОС «Бакалавр») / Ф.М. Кирилюк, О.В. Батрименко, В.М.Мельник. Київ: Вид. «Центр учбової культури», 2022. 208 с.

21. Кластерна політика інноваційного розвитку національної економіки: інтеграційний та інфраструктурний аспекти : монографія / За загальною редакцією д.е.н., проф. С. В. Смерічевської. Познань : Wydawnictwo naukowe WSPIA, 2020. 382 с
22. Колодій А., Харченко В., Климанська Л., Космина Я. Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Ельга-Н, Ніка-Центр, 2007.
23. Костирев, Андрій Геннадійович. "Політологія." (2019).
24. Кулагін Ю.І., Полурез В. І. Політологія. Практикум: навч. посіб. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010.
25. Куц, Г. М. "Традиції розрізнення правих та лівих політичних партій: методологічний контекст." (2019).
26. Малиновська, О. А. (2018). Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії. Національний інститут стратегічних досліджень.
27. Муляр В.І. Політологія: навч. посібник. 4-те вид., перероб. і доп. Житомир: ЖДТУ, 2014.
28. Муляр В.І. Політологія: Навчальний посібник. К. : ВУЛ, 2003.

29. Новік, Андрій Костянтинович. "Праві політичні ідеології в сучасному світі: фактори та напрямки трансформації." (2021).
30. Основи громадянського суспільства: Словник для студ. вищ. навч. закл. / Н. Т.Джинчарадзе, М. А. Ожеван, А. В. Толстоухов, .В. Ф. Загурська та ін. К. : Знання України, 2006.
31. Основи демократії: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. / Авт. колектив: М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарчук та ін.; за заг. ред. А. Колодій. Міністерство освіти і науки України, Інститут вищої освіти АПН України, українсько-канадський проект «Демократична освіта», Інститут вищої освіти. К.: вид-во «АйБі», 2002.
32. Пенітенціарна політика як складова соціального контролю: монографія/ Дмитро Ягунов. Одеса: Фенікс, 2020. 674 с.
33. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: підручник для студ. вищ. закладів освіти. 5-те вид., стер. Львів: Новий Світ-2000, 2008.
34. Політична наука: історія дисципліни/ Г. Алмонд. Поліс, 2010. №6. С. 32 –40.

35. Політична наука: Словник: категорії, поняття і терміни / Б. Кухта, А. Романюк, Л. Старецькатаін.; [заред. Б. Л. Кухти]. Львів: Кальварія, 2003.
36. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Шемшученка Ю.С. К.: Генеза, 2004.
37. Політологія / за ред. А. М.Чернія.К.: Вища школа, 2007.
38. Політологія / за ред. В.Г.Кременя, М.І.Горлача. Київ-Харків : Єдинорог, 2001.
39. Політологія / за ред.Й. З.Дзюбка, Х.М. Левківського. К.: Вища школа, 2011.
40. Політологія : підручник / за ред. Ю. М. Розенфельд, Л. М. Герасіна, Н. П. Осипова та ін. Харків: Право, 2010.
41. Політологія: наука про політику/ за ред. В. Г. Кременя. К.–Х.: Єдинорог, 2011.
42. Політологія: підручник / [М. П. Требін та ін.]; за ред. проф. М. П. Требіна; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. - 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. 460 с.
43. Політологія: підручник / за ред. проф. М. П. Требіна. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018.

44. Політологія: підручник / О.В. Бабкіна (ред.), В.П. Горбатенко (ред.). 3-тє вид., перероб., доп. К.: Академія, 2008.
45. Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів/ за ред. Кременя В.Г., Горлача М.І. К.; Харків: Єдинорог, 2007.
46. Політологія: сучасні терміни і поняття. Короткий навчальний словник-довідник. 3-тє вид., випр. і доп. / уклад. В. М. Піча. Львів: Новийсвіт-2000, 2014.
47. РудичФ. М. Політологія: підручник. К.: Либідь, 2004.
48. Семенченко, Федір Григорович. "Органи місцевого самоврядування як суб'єкти організації політичної влади." Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування 1 (2018).
49. Солодовський, Єгор Вячеславович. "Сучасний політичний режим та політичний транзит України: проблеми та перспективи." (2018).
50. Сучасні суспільно-політичні процеси у світі та Україні: монографія /авт. колектив: Т. Л. Нагорняк, М. В. Примуш, М. А. Польовий, та ін. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 228 с.

51. Томахів В. Політологія: Навчальний посібник. Вид. 3-є, доп. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 224 с.
52. Томахів, В. Я. "Політологія." (2018).
53. Фріт А., Гор Р., Ставелл Л. Політика для початківців. К.: # книголав, 2019.
54. Шабанов, М. О., & Шабанов, М. А. (2022). Сучасні політичні режими: концептуальні засади та практичний вимір.
55. Шведа, Юрій. Політичні партії: Енциклопедичний словник. Видавництво Астролябія/Astrolabe Publishing, 2022.
56. Шляхтун П.П. Політологія: історія та теорія. К.: ЦНЛ, 2019.
57. Introduction: policy integration and institutional capacity: theoretical, conceptual and empirical challenges
Domorenok E., Graziano P., Polverari L. 2021 Policy and Society 40(1)
58. Klimova, Galina Pavlivna. "ПОЛІТИЧНА ІДЕОЛОГІЯ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ." Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія 53.2 (2022): 166-181.

59. Policy assemblages and policy resilience: lessons for non-design from evolutionary governance theory Hartley K., Howlett M. 2021 Politics and Governance 9(2)
60. Promoting policy coherence within the 2030 agenda framework: Externalities, trade-offs and politics Brand A., Furness M., Keijzer N. 2021 Politics and Governance 9(1)
61. Public deliberation and policy design Stark A., Thompson N.K., Marston G. 2021 Policy Design and Practice 4(4)
62. Research and education in public sector practice: a systems approach to understanding policy impact Althaus C., Carson L., Sullivan H., van Wanrooy B. 2021 Policy Design and Practice 4(3)
63. Shyshymenko, Ihor. "Політична експертиза як вид громадського контролю за діями влади." Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії 2 (4) (2018): 62-72.

Допоміжна література

188. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Вузкий коридор. Держави, суспільство і доля свободи. К.: Наш Формат, 2020.
189. Аналіз, моделювання та управління економічними ризиками : навч. посіб. / за ред. Останкова Л. А., Шевченко Н. Ю. К.: Центр учбової літератури, 2011.
190. Андресюк Б.П. На шляху до громадянського суспільства. К.: Вища школа, 2000.
191. Бадер А.В. Державний переворот у функціонуванні політичних систем світ-імперій крізь призму цілісно-системного підходу / А.В. Бадер // Регіональні студії. Ужгород, Видавничий дім «Гельветика». Вип. 21. 2021.
192. Байме К. Політичні теорії сучасності. К.: Стилос, 2008.
193. Барбер М. Як керувати урядом на користь громадян і для спокою платників податків. К.: Наш Формат, 2019.
194. Бебик В.М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика. К.: Вища школа, 2000.
195. Бжезінський З. Велика шахівниця. К.: Фабула, 2019.
196. Бойко О. Стратифікація політична. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011.

197. Бойко О.Д. Політичне маніпулювання: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010.
198. Боринська О. Моніторинг виборчого процесу як сприяння розвитку демократії. *Політ. менеджмент*. 2009. № 1. С. 79-86.
199. Валле В. Влада і свобода. Реквієм за Нікколо Мак'явеллі. К.: Юрінком Інтер, 2019.
200. Ващенко І.В. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посіб. К.: Знання, 2013.
201. Вірна Ж.П. Особистісна вимогливість професіонала: теорія, практика, методи вивчення: монографія. Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк: Вежа-Друк, 2014.
202. Воронянський О. В. Політичні інститути: механізм формування в конкурентному середовищі. *Сучасне суспільство*. 2014. Вип. 1. С. 15–28. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/cuc_2014_1_4.pdf.
203. Воронянський О.В. Політологія: підручник. Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017.
204. Гайдуцький П. Сага про українські реформи П. Гайдуцький. *Дзеркало тижня*. 2018. № 30. URL: https://dt.ua/internal/saga-pro-ukrayinski-reformi285303_.html.

205. Галайко Б. Економічний націоналізм та соціальна справедливість. К., 2019.
206. Гантінгтон С. Політичний порядок у мінливих суспільствах. К.: Наш Формат, 2020.
207. Гелей С. Д., Рутар С. М. Політологія: Навч. посіб. 7-ме вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008.
208. Гелей С., Рутар С., Кендус О. Політико-правові системи світу: Навч. Посіб. Львів : Вид-во ЛКА, 2002.
209. Горбняк О. В. Політичний ризик та його фактори. *Політологічні студії*. Кам'янець-Подільський, 2010. Вип. 1. С. 101–104.
210. Гошовська В.А. Соціалізація політичної еліти: навч.-метод. матер. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. К.: НАДУ, 2015.
211. Грицяк Н. В. Державне управління в умовах розвитку інформаційного суспільства : навч. посіб. К.: К.І.С., 2015.
212. Гуменюк В. Я. Управління ризиками : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Рівне: НУВГП, 2010.
213. Данильян О. Г. Політична влада як механізм регулювання конфліктів у сучасних суспільствах. Вісник Національного університету «Юридична академія України

імені Ярослава Мудрого». Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2014. № 4. С. 7-14.

214. Дворецька Г.В Соціологія: Навч. посіб. 2-е вид., перероб. і допов. К.: КНЕУ, 2002.

215. Дегтярьов А. А. Політика як сфера суспільного життя. *Соціально-політичний журнал*. 2007. №2. С.24.

216. Декларація Ханчжоу. Забезпечити центральне місце культури в політиці стійкого розвитку. Ханчжоу, КНР, 17 травня 2013 р. URL: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/final_hangzhou_declaration_russian.pdf.

217. Джадт Т., Снайдер Т. Роздуми про двадцяте століття. К.: Човен, 2019.

218. Дослідження державних політик: методологія, процедури та європейські практики : монографія. Авт. кол. : Л. В. Гонюкова, В. М. Козаков, В. А. Ребкало та ін. / за заг. ред. Л. В. Гонюкової, В. М. Козакова. К.: НАДУ, 2018.

219. Енциклопедія державного управління: у 8 т. К.: НАДУ, 2011. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. Т. 8.

220. Єсельчик С. Повсякденний сталінізм. К.: Laurus, 2019.

221. Зв'язки з громадськістю. Наукові основи, методика, практика. Підручник, 3-тє вид. доп. і перероб. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009.
222. Інформаційна політика України: європейський контекст : монографія / Л.В. Губерський, Є. А. Макаренко, Є. Є. Камінський та ін. К.: МІЛП, 2007.
223. Інформаційна складова державної політики та управління: монографія / заг. ред. Грицяк Н. В. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, каф. інформ. політики та електрон. урядування. Київ: К. І. С., 2015.
224. Кармазіна М. «Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=59&c=1308>.
225. Кармазіна М. Політичні інститути: питання методології дослідження. *Історичний журнал*. 2004. № 12. С. 14–19.
226. Кириченко В. М. Політичні системи світу: кредитно-модульний курс. Видавництво «ЦУЛ». 2020. 218 С.
227. Кицюк О. В опозиції до всіх урядів і режимів. Микола Міхновський і його місце у боротьбі за розбудову

Української національної держави. *Історія України*. 2011. № 18.

228. Кілієвич О. І. Економічний аналіз державної політики : навч. посіб. К. : НАДУ, 2012.

229. Кілієвич О. І. Розвиток аналітичних умінь державних службовців в процесі підготовки аналітичних документів з аналізу політики. Європейські принципи і стандарти підготовки публічних управлінців: орієнтири для України : матеріали щоріч. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 5-6 лис. 2015 р.) / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, М. М. Білинської, В. М. Сороко, Л. А. Гаєвської. К.: НАДУ, 2015. С. 154-156.

230. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті. К.: Наш Формат, 2020.

231. Класики політичної думки (від Платона до Макса Вебера) / за ред. Й. З. Дзюбка, Х.М. Левківського. К.: Вища школа, 2002.

232. Клименко І. В. Інформаційно-аналітичне забезпечення державного управління. Інформаційна складова державної політики та управління : монографія / за заг. ред. д. держ. упр. проф. Н. В. Грицяк. Київ : К.І.С., 2015. С. 71–98.

233. Клімушин П.С. Електронне урядування в інформаційному суспільстві: монографія. Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2010.
234. Кляйн Н. Змінюється все. Капіталізм проти клімату. К.: Наш Формат, 2016.
235. Кньопфель П., Ларю К., Варон Ф., Малишева Н. Аналіз і пілотаж публічної політики. Пер з фр. І. С. Микитин. Вищ. ін-т публ. упр. Швейцарії. К.: Алерта, 2010.
236. Козьма В.В. Політичні інститути сучасної представницької демократії. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія.* 2013. Т. 21. Вип. 23(4). С. 29–33. URL: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vdufsp_2013_21_23\(4\)7.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vdufsp_2013_21_23(4)7.pdf).
237. Колодій А. Основи демократії. К.: Астролябія, 2009.
238. Конституція України: Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року. К.: Україна, 1996.
239. Кравчук І. В. Оцінювання державної політики в Україні : монографія. К.: К.І.С., 2013.
240. Крижановська Т. О. Соціальні інститути: витоки європейського розуміння. *Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С.*

Сковороди «Філософія». 2012. Вип. 38. С. 3–14. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKhnpu_filos_2012_38_3.pdf.

241. Крутий В.О. Політична система України: необхідність наукового осмислення. *Оптимізм і песимізм: амбівалентність українського соціуму в духовному і матеріальному вимірах*: матеріали XVI науково-практичної конференції (м. Київ, 18 травня 2017 р.). К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2018.

242. Крутий В.О. Трансформація політичних систем: безпекове пояснення. *Рівень ефективності та необхідність впливу суспільних наук на розвиток сучасної цивілізації*: збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 23-24 лютого 2018 р.). ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2018.

243. Кулеба О. Політична участь: суть, різновиди та особливості. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Львів, 2010. Вип. 22. С. 65–69.

244. Лідерство в місцевому самоврядуванні: словник термінів / за заг. ред. В.А. Гошовської, Л.А. Пашко, А.К. Гука та ін. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Харків: Фактор, 2015.

245. Лісничий В.В. Політико-адміністративні системи зарубіжних країн. Харків: Професіонал, 2001.
246. Ляпін Д. В. Нові можливості регуляторної політики (для бізнес-асоціацій та неурядових організацій). К.: USAID ЛЕВ, 2015.
247. Матусевич В. Соціальний інститут: функція, генеза, структура. *Соціологія, методи, маркетинг*. 2004. № 4. С. 43–54.
248. Михальченко М. Політична влада. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011.
249. Міклош І. Реформи по-українськи. Що було досягнуто й чого очікувати? Іван Міклош. *Дзеркало тижня*. 2018. 28 груд.-13 січ. URL: https://dt.ua/macrolevel/reformi-po-ukrayinski-scho-bulo-dosyagnuto-y-chogoochikuvati-264637_.html.
250. Надольний І.Ф. Національна самосвідомість у контексті державотворення. *Вісн. Акад. кер. Кадрів культури і мистецтв*. 2000. № 3. С. 5-9.
251. Наїм М. Занепад влади. К: Book Chef, 2018.
252. Нікітіна В. Жінка в Українській політиці. Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві. К., 2003.

253. Нова Європа. Львів: Видавництво Старого Лева, 2018.
254. Павліченко П.П., Литвиненко Д.А. Соціологія: Навч. посіб. для студ. несоціолог. Спеціальностей / за ред. В.В. Півень. 2-е вид. К.: Лібра, 2002.
255. Партії та блоки: що у них в програмах. І. Підлуська, Л. Кудіна, Н. Демчук, Л. Яцюк. К. : ГО Фонд «Європа ХХІ, ГО «Молодіжна Альтернатива», 2006.
256. Пахарев А. Д. Политическое лидерство и лидеры. К.: Знание Украины, 2001.
257. Петренко І. І. Аналіз державної політики як вид аналітичної діяльності. *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія*. 2014. № 3(117). С. 36–39.
258. Політичний консалтинг в Україні / за ред. Т. В. Березовець. К.: Агенція комплексного розвитку, 2005.
259. Поліщук Я. Пошуки Східної Європи: тіні минулого, міражі майбутнього. К.: Книги–ХХІ, 2020.
260. Реалізація державної молодіжної політики в Україні: монографія / С. М. Домбровська та ін. Харків: Нац. ун-т цивіл. захисту України, 2018.
261. Розвиток політичної та адміністративно-управлінської еліти в Україні: теоретико-методологічні

- засади: наук. розробка / за заг. ред. В.А. Гошовської. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Ін-т підвищення кваліфікації керівних кадрів. К.: НАДУ, 2014.
262. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір. Львів : Тріада-плюс, 2004.
263. Романюк А. С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: монографія. Львів: Вид. Центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007.
264. Сервіс Р. Товариші. Комунізм: світова історія. К.: Темпора, 2012.
265. Сірий Є.В. Соціологія: заг. теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії. Навч. посібн. К.: Атіка, 2004.
266. Скар О. Гендер у політиці: проблеми та перспективи запровадження. URL: <http://www.galarina@kiev.ldc.net>14.
267. Скар О. Політичне лідерство: гендерний аспект. URL: <http://politicon.iatp.org.ua/tpgs/scnar> 1.htm13.
268. Сорока П.М. Аналіз, моделювання та управління ризиками: навч. посіб. / за наук. ред. О. Д. Гудзинського. Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини «Україна». К.: Ун-т «Україна», 2011.

269. Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. В.Г. Городяненка. К.:Видавничий центр «Академія», 2005.
270. Соціологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. В.Г. Городяненка. К.: Видавничий центр «Академія», 2006.
271. Сталий розвиток суспільства : навч. посіб. / А. Садовенко, Л. Масловська, В. Серeda, Т. Тимочко. 2-ге вид. Київ, 2011.
272. Сугестивні технології маніпулятивного впливу : навч. посіб. / за заг. ред. Є. Д. Скулиша. К.: ЗАТ «ВІПОЛ», 2011.
273. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій: монографія / В.Ф. Солдатенко, Т.А. Бевз, В.П. Горбатенко та ін. К.: Парлам. вид-во, 2009.
274. Телешун С.О., Рейтерович І.В. Вплив фінансово-політичних груп на прийняття стратегічних рішень у сфері політики та економіки: українські реалії: монографія. К.; Херсон, 2008.
275. Трансформація української національної ідеї / упор. О. Доній. К.: Наш Формат, 2019.
276. Трипольський В.О. Демократія і влада. К.: Парламентське вид-во, 2007.

277. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип. 1 (15). Т. 2. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2014.
278. Український шлях до гендерної рівності: збірник матеріалів по проекту / уклад. О. В. Плахотнік. Харків : Крона, 2007. Ч. 2.
279. Феномен пропаганди та антипропаганди у сучасному світі: історико-політологічний дискурс: монографія. Запоріжжя: Інтер-М, 2018.
280. Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції. К.: Наш Формат, 2019.
281. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. К.: Наш Формат, 2019.
282. Хохлов В., Башлаков С., Золотарьов В. Лібертаріанська перспектива. Від посткомунізму до вільного суспільства. К.: Ніка-Центр, 2019.
283. Цюрупа М.В., Ясинська В.С. Основи сучасної політології: підручник. К.: Кондор, 2009.
284. Чернецький Ю. Сучасний інституціоналізм як напрям соціологічного теоретизування. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2003. No 3. С. 33–45.

285. Шарп Дж. Від диктатури до демократії: концептуальні засади здобуття свободи. Ін-т ім. А. Ейнштейна. Львів: Сполом, 2004.
286. Шведа Ю. Р. Теорія політичних партій і партійних систем: навч. Посібник. Львів : Тріада плюс, 2004.
287. Шведа Ю.Р. Вибори від А до Я. Настільна книга менеджера виборчої кампанії. К.: Астролябія, 2015.
288. Щедрова Г.П. Громадянське суспільство та політична культура: теоретичний і прикладний аспекти: монографія. Луганськ : Вид-во «Елтон-2», 2009.
289. Щедрова Г.П. Політологія: Навчальний посібник. Луганськ : Вид-во Ноулідж, 2012.
290. Analyzing Stylistic Variation Across Different Political Regimes Dinu, L.P., Uban, A.S. 2023
291. Anthropomorphizing religious advertising: The moderating role of political ideology van Esch, P., Cui, Y., Arli, D., Hutchins, J. 2022
292. Application of Fuzzy TOPSIS Method in Group Decision-Making for Ranking Political Parties Martynova, L., Kondratenko, G., Sidenko, I., Kondratenko, Y. 2019
293. Avoidance and engagement: Do societal problems fuel political parties' issue attention? Seeberg, H.B. 2023

294. Campaigning on the Ability to Govern: A Study of Strategic References to Competence Made by Political Parties in Europe Rafałowski, W. 2023
295. Conceptual approaches in comparative family policy research Zagel, H., Lohmann, H. 2020
296. Conclusion: The next decade of family policy research van Lancker, W., Nieuwenhuis, R. 2020
297. Connecting to Power: Political Connections, Innovation, and Firm Dynamics Akcigit, U., Baslandze, S., Lotti, F. 2023
298. Consumers' responses to hotels' donation of rooms to homeless people: The impact of political ideology Bae, S. 2023
299. Cultures of Cultural Globalization: How National Repertoires and Political Ideologies Affect Literary and Artistic Circulation Levitt, P., Siliunas, A. 2023
300. Determinants of store patronage: The roles of political ideology, consumer and market characteristics Madani, F., Seenivasan, S., Ma, J. 2021
301. Do Personal Values and Political Ideology Affect Sustainable Consumption? Mathur, A., Moschis, G.P. 2022
302. Do Political Regimes Matter for Technology Diffusion? Okada, K., Samreth, S. 2023

303. Does Political Oversight of the Bureaucracy Increase Accountability? Field Experimental Evidence from a Dominant Party Regime Raffler, P.I.A.J. 2022
304. Economic liberalization, political regimes and ideology Castro, V., Martins, R. 2021
305. Economics laureates should disclose their political ideologies in policy petitions Kuvvet, E. 2022
306. Exploring the possible sources of fiscal space for health in India: insights from political regimes Behera, D.K., Dash, U., Sahu, S.K. 2022
307. From Benefits and Beneficiaries: The Historical Origins of Old-Age Pensions From a Political Regime Perspective Grünewald, A. 2023
308. Hodgkinson C. Philosophy of Leadership. Oxford, 1983.
309. Human rights communicators: FRA's evolving voice on research, rights and policy Byrne, R. 2019
310. International Perspectives on Undergraduate Research: Policy and Practice Hensel, N.H., Blessinger, P. 2020
311. It's my party: The enforceability of political party rules Orr, G. 2022
312. Less Money, Fewer Donations: The Impact of New South Wales Political Finance Laws on Private Funding of

Political Parties Anderson, M., Tham, J.-C., Nwokora, Z., (...),
Mills, S., Miragliotta, N. 2018

313. Mapping Research on European VET Policy With a
Systematic Literature Review Method: A Pilot Study Scheuch,
I., Bohlinger, S., Bieß, A., Nguyen, H.L. 2021

314. Nomination trade-offs: How context affects political
parties' strategies to nominate immigrant-origin candidates
Martone, V., Piccio, D.R. 2022

315. On the structure of the political party system in Indian
states, 1957–2018 Ferris, J.S., Dash, B.B. 2023

316. Parochial Altruism and Political Ideology Brewer,
M.B., Buchan, N.R., Ozturk, O.D., Grimalda, G. 2023

317. Perceived party polarization, news attentiveness, and
political participation: a mediated moderation model Wang, T.,
Shen, F. 2018

318. Political change as group-based control: Threat to
personal control reduces the support for traditional political
parties Rodríguez-López, Á., de Lemus, S., Bukowski, M.,
Potoczek, A., Fritsche, I. 2022

319. Political ideology and fair-trade consumption: A social
dominance orientation perspective Gohary, A., Madani,
F., Chan, E.Y., Tavallaei, S. 2023

320. Political Ideology and Issue Importance Rice, D., Schaffner, B.F., Barney, D.J. 2021
321. Political Ideology and Moral Dilemma Judgments: An Analysis Using the CNI Model Luke, D.M., Gawronski, B. 2021
322. Political ideology and moral dilemmas in public good provision Hoenig, L.C., Pliskin, R., De Dreu, C.K.W. 2023
323. Political inequality, political participation, and support for populist parties Kellermann, K.L. 2022
324. Political institutions, governments, and parties Martone, V., Piccio, D.R. 2022
325. Political participation and regime responses Dupuy, K., Arriola, L.R., Rakner, L. 2023
326. Political parties and climate policy: A new approach to measuring parties' climate policy preferences Carter, N., Ladrech, R., Little, C., Tsagkroni, V. 2018
327. Political parties matter: The impact of the populist radical right on health Falkenbach, M., Greer, S.L. 2018
328. Political power in a heterarchical world: A categorization of extra-state authorities Belmonte, R. 2022
329. POLITICAL POWER THROUGH LAW: CRITICAL REFLECTIONS | [PODER POLÍTICO MEDIANTE EL DERECHO: REFLEXIONES CRÍTICAS] Fernández

Andrade, L.G., Falconi Herrera, R.A., Alvarado Carrasco, E.C.
2022

330. Political socialization, political gender gaps and the
intergenerational transmission of left-right ideology Van
Ditmars, M.M. 2023

331. Populist discourse and entrepreneurship: The role of
political ideology and institutions Bennett, D.L., Boudreaux,
C., Nikolaev, B. 2023

332. Presidents and Political Parties Azari, J.R. 2023

333. Ramlackhan, Karen Culturally sensitive imperatives
for educational administration, leadership, and policy research:
For the undocumented in the United States. International
Journal of Information Management. 2023

334. Research guides in a public policy environment
Davenport, N.A., Vajs, K.M. 2019

335. Research of Economic Policy and Financial Asset
Allocation based on Regression and correlation analysis model
Wang, S., Zhou, R. 2020

336. Research of public infrastructure system and security
policy in cyberspace Qiu, J., Han, R., Wei, Z., Wang, Z.

337. Research on International and Domestic Internet of
Things Security Policy Gang, Z.-H., Yu, C.-Y., Huang, H.-B.,
Wang, L.-J. 2020

338. Research on Maker Space Policy Expression Based on Co-Word Analysis Chen, W., Yang, T., Lai, L. 2020
339. Spanish journal of agricultural research editorial policy update: Pre-registration of submissions based on primary data Barreiro-Hurlé, J. 2021
340. The development of national ideology in myanmar: Political socialization and the role of the tatmadaw since the second world war Kyaw, Y.P. 2020
341. The effects of the political parties' selective bias on descriptive representation: Analysis of the candidates' sociological and political background Dodeigne, J., Teuber, F. 2018
342. The impact of political ideology, knowledge and participation on electoral conspiracy endorsement Jiang, Y. 2023
343. The nature and origins of social venture mission: An exploratory study of political ideology and moral foundations Lucas, D.S., Park, U.D. 2023
344. The political system through a partisan lens: Within-person changes in support for political parties precede political system attitudes Satherley, N., Osborne, D., Sibley, C.G. 2023
345. The politics of panel systems: political insurance and the organization of high courts Krehbiel, J. 2022

346. Threat of policy alienation: Exploring the implementation of Open Science policy in research practice Lilja, E. 2020
347. United we feel stronger? On the Olympics and political ideology Matti, J., Zhou, Y. 2022
348. Vasquez, T., Levi, R., Akers, M., Blanck, H.M., Seligman, H. The value of the Nutrition and Obesity Policy Research and Evaluation Network in advancing the evidence base for effective nutrition and obesity policy: assessment using the Consolidated Framework for Collaborative Research. BMC Public Health, 23(1), 375. 2023
349. When do political parties listen to interest groups? Røed, M. 2023
350. When polarization hits corporations: the moderating effect of political ideology on corporate activism Villagra, N., Clemente-Mediavilla, J., López-Aza, C., Sánchezherrera, J. 2021
351. Which political regimes foster entrepreneurship? An international examination Goel, R.K., Nelson, M.A. 2023
352. Why are some resource-rich countries more sophisticated than others? The role of the regime type and political ideology Avom, D., Keneck-Massil, J., Njangang, H., Nvuh-Njoya, Y. 2022

353. Why are some resource-rich countries more sophisticated than others? The role of the regime type and political ideology Avom, D., Keneck-Massil, J., Njangang, H., Nvuh-Njoya, Y. 2022

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ В ІНТЕРНЕТІ

1. Сайт альманаху «Грані» URL:
<http://www.grani.org.ua/>
2. Сайт журналу «Віче» URL: <http://www.viche.info/>
3. Сайт журналу «Нова парадигма» URL:
<http://www.novaparadigma.org.ua/>
4. Сайт Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України URL:
<http://www.ipiend.gov.ua/>
5. Сайт наукового вісника «Гілея» URL:
<http://www.gileya.org.ua/>
6. Сайт Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>
7. Сайт Національної Парламентської бібліотеки України URL: <http://www.nplu.kiev.ua/>

ГЛОСАРІЙ ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ

А

Аболіціонізм (від лат. abolitio - скасування, знищення) - суспільний рух, налаштований на припинення дії певного закону, на відміну або скасування якогось урядового рішення, на усунення когось з керівної посади.

Абсентеїзм (від лат. absentia - відсутність) – ухилення виборців від участі в голосуванні на виборах парламенту, президента, місцевих органів влади і т. ін Основними причинами А. є аполітичність громадян, індиферентне ставлення до політики, втрата довіри до неї, низький рівень політичної компетентності виборців, невпевненість громадян у правильності свого вибору.

Абсолютизм (фр. absolutisme; англ. absolutism; лат. absolutus — необмежений, безумовний) — абсолютна монархія; самодержавна влада, форма держави, при якій монарху належить необмежена верховна влада, що виключає участь народу в законодавстві і контролі за виконавчою владою. А. — одна з форм автократії.

Автократія - система правління, за якої необмежена верховна влада у державі належить одній особі й не контролюється представницькими органами.

Авторитаризм – політичний режим, характерними ознаками якого є монополія особистої влади, відсутність демократичних інститутів, диктаторські методи правління.

Авторитет (лат. судження, вплив, вага, приклад) – одна з основних форм здійснення влади, за допомогою якої забезпечується контроль за діями людей та їх погодження щодо загальних та індивідуальних інтересів.

Авторитет влади - одна з форм легітимного здійснення влади. Це якість, яку може мати або не мати суб'єкт влади.

Аксіологія – наука про цінності, учення про природу духовних, моральних, естетичних та інших цінностей, їх зв'язок між собою, із соціальними, культурними чинниками та особистістю людини.

Активність політична - одна з форм суспільної активності, діяльність соціальних суб'єктів, яка має на меті впливати на прийняття політичних рішень, здійснення своїх інтересів. Політична активність властива як індивідам, так і масам, буває усвідомленою і стихійною.

Амбівалентність політична - двоїстість чуттєвих переживань, котра виражається у тому, що один і той

самий об'єкт викликає в людини одночасно два протилежних почуття, тобто неоднозначність у ставленні людини до навколишнього середовища і визначенні системи цінностей.

Аналітична майстерність – здатність суб'єкта управління правильно використовувати наукові підходи, техніку і засоби для вирішення управлінських завдань.

Аполітичність - ухилення від участі у політичному житті.

Б

Бюрократія (бюрократизм) – система управління, яку часто характеризують як канцелярщину та тяганину заради дотримання формальностей.

В

Виборча система - сукупність правил і законів, що забезпечують певний тип організації влади, участь суспільства у формуванні державних представницьких, законодавчих, судових і виконавчих органів, вираження волі тієї частини громадян, яка за законодавством вважається достатньою для визначення результатів виборів легітимними.

Влада - 1) центральне, організаційне й регулятивно-контрольне начало політики, здатність, право і можливість

суб'єкта політики нав'язувати власну волю, розпоряджатися іншими людьми, суспільними групами, державами за допомогою авторитету, закону, примусу тощо; 2) система керівних (державних) органів.

Волюнтаризм - 1) напрям політичної свідомості, який розглядає людську волю, суб'єктивізм як головний чинник політики; 2) політична діяльність, зумовлена передусім суб'єктивною волею керівних осіб і лідерів панівних політичних угруповань.

Вотум - рішення, прийняте голосуванням. У парламентській практиці часто виражає довіру чи не довіру урядові.

Вплив політичний - дія (або утримання від дії) суб'єкта політики щодо інших суб'єктів або суспільства в цілому з метою реалізації власних цілей і політичних програм.

Г

Геноцид - винищення окремих груп громадян за расовими, національними, соціальними або релігійними мотивами. Конвенцією ООН (1948) геноцид оголошено злочином.

Геополітика - політична доктрина, яка надає переважного значення в обґрунтуванні політики зовнішнім чинникам.

Глобалізм - стиль у політиці, за якого певне питання розглядається і вирішується у контексті загальнолюдських проблем, що потребують для свого розв'язання спільних зусиль.

Громадянство - формально зафіксований правовий зв'язок людини з державою, який передбачає певну сукупність взаємних прав та обов'язків.

Громадянське суспільство – неполітична сфера суспільних відносин (економічних, духовних, релігійних, приватних, сімейних та ін.), галузь самовияву інтересів і волі вільних індивідів. У демократичних системах громадянське суспільство зумовлює і визначає сферу діяльності держави та її органів. Основними принципами громадянського суспільства є: 1) право приватного інтересу громадянина; 2) гарантування державою умов для реалізації громадянином своїх приватних інтересів.

Громадські організації - добровільні об'єднання громадян, які сприяють розвитку їхньої політичної, трудової активності й самодіяльності, задоволенню і захисту багатогранних інтересів та запитів, діють відповідно до завдань, цілей, закріплених у їхніх статутах.

Групи інтересів – це переважно добровільні організації різного спрямування (професійні, молодіжні, феміністські,

релігійні, культурні тощо), які мають значну автономію. Такі організації, не претендуючи на політичну владу, прагнуть впливати на неї для забезпечення своїх специфічних інтересів.

Групи тиску - це створювані організованими групами інтересів невеликі управлінські структури для представлення та захисту їх інтересів в органах державної влади.

Д

Демагогія - облудні гасла, нездійсненні обіцянки, викривлені факти, використовувані політичними лідерами або угрупованнями для досягнення власних цілей, переважно для здобуття або утримання влади, маніпулювання свідомістю мас.

Демократія (гр. demos-народ, kratos- влада) – форма політичної організації суспільства, яка визначає джерелом влади народ, його право вирішувати державні справи, водночас захищаючи громадянські права і свободи.

Демократизація – процес впровадження демократичних принципів та процедур в організацію та функціонування суспільного організму.

Держава – це суверенна політико-територіальна організація суспільства, що володіє владою, яка

здійснюється державним апаратом на основі юридичних норм, що забезпечують захист і узгодження суспільних, групових, індивідуальних інтересів.

Діяльність політична - невід'ємна складова загальної людської діяльності, специфічна сутність якої полягає в сукупності дій окремих індивідів і великих соціальних груп, спрямованих на реалізацію їхніх політичних інтересів, насамперед завоювання, утримання і використання влади.

Доктрина - вчення, наукова або філософська теорія, політична система, керівний теоретичний чи політичний принцип або нормативна формула.

Е

Екстремізм - схильність до крайніх політичних поглядів (як "правих", так і "лівих"), прибічники яких вдаються до радикальних (у тому числі насильницьких, терористичних) засобів з метою загострення політичної ситуації, дестабілізації політичного життя.

Електорат - сукупність громадян, яким надано право брати участь у виборах певного органу, політичної партії чи конкретної особи.

3

Закон – нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, що регулює найважливіші суспільні відносини шляхом встановлення загальнообов'язкових правил, прийнятий в особливому порядку (законодавчим органом влади), або безпосередньо народом.

I

Ідеологія - упорядкована, струнка система поглядів, які виражають ставлення до дійсності, цілі й програми, спрямовані на закріплення, розвиток чи зміну суспільних відносин. Як і політика, ідеологія має універсальний характер, тобто охоплює найрізноманітніші галузі думки, діяльності, поведінки, визначає їх спрямованість, цілі й засоби. Ідеологія – відображення інтересів певних суспільних груп.

Імідж політичний - образ, що цілеспрямовано формується й покликаний справити емоційно-психологічний вплив на певних осіб з метою популяризації, політичної реклами і т. ін. Громадяни формують своє уявлення про політика не на підставі безпосередніх контактів, як при звичайному знайомстві, а на основі його символічних уявлень в межах суспільних комунікацій.

Інавгурація - урочиста церемонія вступу на посаду глави держави або посвячення в сан.

Інтрига політична - збіг у часі і просторі низки різнопорядкових політичних подій і процесів, який завдає якісно новий напрям розвитку політичної ситуації. Як правило, вона є результатом цілеспрямованих зусиль гри політичних сил або окремих політичних діячів для досягнення власних політичних цілей.

К

Каста – ендогамні спадкові замкнені групи людей, які зв'язані традиційними професіями і займають певне місце в соціальній ієрархії.

Квота – мінімум голосів, необхідних для отримання депутатського мандата на виборах.

Кібернетика – наука про загальні закони управління в складних економічних, біологічних, соціальних, технічних керуючих системах.

Клас – 1) великі групи людей, які розрізняються за їх місцем в історично визначеній системі суспільного виробництва; 2) відносно стабільні і великі групи суспільства, члени яких мають приблизно однакові інтереси, поведінку і систему цінностей.

Клерикалізм - політична течія, спрямована на посилення впливу релігії та церкви на всі сфери суспільного життя.

Коаліція - союз політичних партій або угруповань, створений на добровільних засадах для спільної участі у виборах або створення спільного (коаліційного) уряду.

Комюніке - офіційне повідомлення про хід і наслідки переговорів між державними і громадськими діячами, делегаціями у міжнародних відносинах.

Консенсус - політичні та практичні позиції, ідеї, питання, які дають змогу різним політичним силам, суб'єктам політики під час переговорів досягти згоди, взаємоприйнятних рішень, встановити взаєморозуміння і взаємодію.

Консерватизм (фр. conservatisme; лат. conservo – зберігати, охороняти) – політична доктрина і практика суспільно-політичного життя, що орієнтується на збереження і підтримання існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад.

Конфедерація - союз суверенних держав, об'єднаних спільними керівними органами, створений для певних

цілей, зокрема координації дій у сфері політики (переважно у зовнішньополітичних і військових справах).

Конформізм - згода, примирення, пристосовництво до різних думок і позицій, пасивне сприйняття існуючого ладу, панівних тенденцій, брак власної позиції у політиці.

Концепція – система поглядів, те або інше розуміння явищ і процесів; єдиний, визначальний задум. Концепція істотно відрізняється від теорії не тільки своєю незавершеністю, але й недостатньою верифікованістю.

Концептуалізація– процес пізнавальної діяльності людини, осмислення, впорядкування і структурування інформації, що надходить по різних каналах.

Корупція - злочинна діяльність щодо використання посадовими особами довірених їм прав і владних можливостей з метою власного збагачення. Типові вияви - підкуп чиновників, політичних діячів, хабарництво, протекціонізм.

Культ – (від лат. «cultus» - шанування) – надмірне звеличання чого-небудь або кого-небудь (культ особистості).

Культ особи – 1) максимально завищена оцінка функцій та ролі політичних лідерів в історії, включно до їхнього обожнення; 2) інструмент підпорядкування

суб'єкту владних повноважень волі інших людей, що стоять нижче за ієрархією; 3) характерна риса натовпу «елітарного» суспільства та інструмент управління ним; 4) концентрація непомірної політичної, економічної, соціальної влади в руках однієї людини.

Л

Легітимація - процедура суспільного визнання, пояснення і виправдань якоїсь дії особи, факту. Не означає юридично оформленої законності й цим відрізняється від легалізації.

Лібералізм (лат. *liberalis* - вільний) – політична доктрина, яка проголошує свободу індивіда в усіх сферах життя як умову нормального розвитку суспільства; в економіці підтримує свободу приватного підприємництва і конкуренції; в політиці – правову державу, парламентську демократію, розширення політичних і громадянських прав і свобод.

Лідер – 1) будь-який член співтовариства, який справляє значний вплив на поведінку людей, формально чи неформально виконує функції управління, користується повагою та авторитетом; 2) індивід, який володіє найяскравіше відображеними корисними з точки зору внутрішньо групового інтересу якостями, завдяки яким

його діяльність виявляється найпродуктивнішою: висока швидкість реакції на політичні події, ситуації, що виникають, тямущість, кмітливість, уміння вивертатися та виходити зі складних ситуацій тощо.

Лідер політичний - глава держави, керівник політичної партії, громадської організації, народного руху тощо, який має високий авторитет, реальну владу і здатний здійснювати її задля розв'язання соціальних і політичних завдань.

Лобі – (англ. lobby — прийомна, вестибюль, кулуари):

- 1) перший, частіше нежитловий, поверх багатоповерхової будівлі, доступний для відвідування сторонніми особами;
- 2) представники або агенти великих банків і монополій, що здійснюють тиск на законодавців і державних чиновників з метою прийняття чи відхилення тих або інших законів в інтересах цих банків і монополій.

Лобізм - система впливу на членів законодавчих органів, з метою ухвалення або неухвалення того чи іншого законопроекту, вигідного монополіям.

Лобіст - особа, яка здійснюється або організовує тиск на законодавців з метою прийняття або відхилення тих чи інших законодавчих актів в інтересах певних осіб або їх груп.

Люмпени – маргінальні, декласовані й деморалізовані верстви громадян, які опинилися на "дні" суспільства й нездатні до самостійного організованого руху, хоча висувають завищені соціальні вимоги й претензії.

Люмпенізація - процес втрати якимось класом, соціальним прошарком характерних рис, перехід в нижчий соціальний статус. Л. здебільшого супроводжується втратою професіоналізму та соціальної ініціативи, безробіттям, правовим нігілізмом, зниженням рівня культури.

М

Масова свідомість - один із видів суспільної свідомості, конкретна форма її реалізації. Функціонує як на груповому, так і на індивідуальному рівні. Характеризується збігом у певний момент і за певних умов основних компонентів свідомості великої кількості різних суспільних груп. У М.с. дістають відображення знання, уявлення, норми, цінності, які поділяють маси і які вироблені в процесі спілкування, спільного сприйняття соціально-політичних реалій, інформації тощо.

Марксизм - узагальнена назва сукупності теоретичних поглядів німецьких мислителів Карла Маркса та Фрідріха Енгельса на історію, політику та суспільство загалом, які

їхні послідовники намагаються інтерпретувати, розвивати та втілювати на практиці.

Медіатор - посередник, незалежна, третя особа, що здійснює допомогу сторонам у вирішенні конфлікту в процесі медіації.

Монархія (гр. monarchia – єдиновладдя; monos - один) – форма правління, за якої верховна державна влада цілком або частково зосереджена в руках однієї особи і передається у спадок. Розрізняють М. абсолютну (необмежену) - Саудівська Аравія, Оман та ін.; конституційну (обмежену) - Бельгія, Велика Британія, Данія та ін.; виборну - Малайзія, Бутан; теократичну – Ватикан.

Метод – це система принципів, вимог, правил, керуючись якими можливо досягти поставленої мети.

Методологія – вчення про метод діяльності як такий, включає принципи, методи діяльності і знання, що відображує їх.

Н

Натуралізм – це погляд на світ, відповідно до якого природа виступає як єдиний універсальний принцип пояснення всього суцього. Ця засада виступає методологічним принципом обґрунтування моральності,

пояснення моральності людини і побудови етичних теорій на основі законів природознавства.

Націоналізм - 1) світогляд і система політичних поглядів, яка проголошує пріоритет національних цінностей щодо усіх інших; 2) один з основних принципів державного устрою, коли нація розуміється як одержавлений етнос.

Національна ідея - акумулятор прогресивних національних програм, політичних ідей, гасел, цінностей, рушій національного прогресу, основа національно-визвольних рухів, національної самосуверенізації. Н.і. становить платформу національної ідеології, визначає теоретичні засади національної свідомості.

Національна свідомість - сукупність теоретичних, буденних, масових, елітних, власне національних і зарубіжних ідей, настанов, прагнень, культурних набутків, які сприяють прогресивному розвитку нації в усіх сферах її функціонування. Н.с. - універсум буття нації. Основні рівні: буденний, теоретичний.

Національні відносини - відносини між різними соціально-етнічними спільнотами, з одного боку, й урядами, державними і політичними організаціями, установами - з іншого.

Нація - 1) історична соціоетнічна, політична, духовна спільнота людей з певною психологією, самосвідомістю, спільними територією, культурою, мовою, економічним життям; 2) сукупність громадян однієї держави.

О

Обструкція - спосіб вияву протесту, один із методів політичної боротьби, який полягає у спонуканні до зриву засідань або зборів (наприклад, вчинення галасу), щоб не допустити або затримати прийняття небажаного для суб'єкта соціально-політичного життя рішення, законопроекту тощо.

Олігархія (гр. oligos - невеликий, незначний; arche – начало, влада; буквально – влада небагатьох) – форма державного правління, за якої політичне та економічне правління здійснюється невеликою групою людей, а також сама ця група.

Опозиція – (лат. oppositio - протиположення) – 1) протиставлення своєї політики політиці інших політичних сил; 2) виступ проти думки більшості у законодавчих, партійних та інших структурах. Розрізняють опозицію помірковану, радикальну, лояльну, конструктивну, деструктивну (руйнівну).

Опportunізм – (фр. opportunisme; лат. oportunus – зручний, вигідний) політичний курс, який характеризується пристосовництвом, безпринципністю, угодовством, зрадою інтересів певної політичної сили чи ідеології.

Організаційно-управлінська діяльність – діяльність, пов'язана зі здійсненням певних колективних або індивідуальних дій (оперативно-організаційних і матеріально-технічних операцій), її можна охарактеризувати як способи вільного колективного пошуку оптимального варіанта вирішення якоїсь управлінської проблеми.

Охлократія – (гр. ochlos - натовп; kratos - влада)¹⁾ ситуація заколотів, погромів, безладдя, в якій господарем становища є натовп; 2) влада суспільно-політичних груп, що апелюють до популістських настроїв у їх примітивних, масованих варіантах. Така влада динамічно реагує на суспільні настрої, стереотипи масової свідомості, орієнтується на люмпенізовані та маргінальні верстви, вдається до провокацій для спонукання масових пристрастей і заворушень. Перебування О. у владних структурах спричинює публічний галас, безвихідні ситуації, різні авантюри, бешкети, корупційні скандали. О.

- загрозливий політичний феномен, що може призвести суспільство до загальнонаціональної катастрофи.

II

Паблік рилейшнз – (англ. publikrelations - зв'язки з громадськістю) спеціалізована діяльність державних і громадських організацій, що забезпечує взаєморозуміння і доброзичливість у контактах з масами (публікою), соціальними групами. Реалізується поширенням інформації, що розкриває механізми здійснення влади, контактами, які забезпечують довіру у взаємовідносинах влади і мас. П.р. - важлива складова управлінської діяльності, покликана забезпечити взаєморозуміння, довіру між сферою управління і широкими суспільними верствами, соціальним середовищем.

Парадигма – 1) поняття, що характеризує сферу вічних ідей як прототип, зразок, відповідно до якого бог-деміург створює світ суцього; 2) система теоретичних, методологічних і аксіологічних установок, які взяті за зразок розв'язування наукових задач і які поділяють всі члени наукового співтовариства; 3) система форм, уявлень та цінностей одного поняття, які відображають його видозміну, історичний шлях, заради досягнення ідеального поняття.

Парламент (англ. parliament – від parlia - говорити) – виборний вищий законодачий орган країни.

Патерналізм - система політичних відносин, принцип державного управління або політична практика, за якої одні політичні суб'єкти поводять себе до інших як «батько» до «дітей» в патріархальній сім'ї. В першу чергу мається на увазі поведінка держави або її інститутів у відношенні до громадян, суспільства.

Пацифізм (лат. pacificus - миротворчий) – антивоєнний рух, представники якого виступають проти будь-яких воєн незалежно від їх характеру й мети.

Плебісцит - форма загального голосування, різновид референдуму.

Плюралізм (нім. plural – багато, множина) – система влади, заснована на взаємодії та співпраці основних політичних сил і організацій. Принцип демократії, який означає поділ законодавчої, виконавчої та судової гілок влади на засадах їх взаємного стримування та противаг.

Політика – сфера діяльності, пов'язана з відносинами між класами, націями та іншими соціальними спільностями, ядром яких виступає проблема завоювання, утримання і використання державної влади. Зміст політики визначається інтересами класу або союзу класів.

Політична доктрина - система настанов, які визначають цілі, що за певних конкретно-історичних умов можуть бути прийняті для реалізації державою, партією чи рухом, а також засоби їх досягнення.

Політична етика – історично сформувалася в межах політичної філософії. Вона вивчає вплив на політику моральних принципів, норм і уявлень людей.

Політичне знання - результат дослідження політичних явищ і процесів, структура яких, тобто взаємозв'язок різних елементів політичних знань може бути представлена в різних відносинах.

Політична культура - сукупність соціально-психологічних настанов, цінностей і зразків поведінки соціальних верств, окремих громадян, які стосуються їх взаємодії з політичною владою. П.к. охоплює рівень знань та уявлень про політику, емоційне ставлення до неї, що мотивує політичну поведінку громадян.

Політична методологія - цілісна система логічно зв'язаних теоретичних, власне методологічних, методичних та організаційно-технічних процедур з метою отримання достовірних знань щодо природи, сутності, змісту, напрямків реалізації політики держав та значних

соціальних сил, які використовують засоби політики, мають відповідні інституції для її проведення.

Політична система - упорядкована сукупність державних, політичних, громадських організацій та інститутів, сфера політичного життя суспільства. П.С. конкретного суспільства визначається його класовою природою, соціальним ладом, формою правління, типом держави, характером політичного режиму, геополітичними причинами, політико-ідеологічними та культурними відносинами у суспільстві, політико-правовим статусом держави, історичною та національною традиціями політичного життя.

Політична соціалізація - освоєння особою соціального й політичного досвіду шляхом включення її у політичну систему, в управління політичними процесами. Найважливішими результатами П.с. є політичні уявлення, знання та переконання, почуття, цінності й норми політичної діяльності, що роблять суспільство спроможним забезпечити збереження, модернізацію чи зміну політичного режиму.

Політична сфера - порівняно самостійна сфера суспільного буття, що охоплює всі прояви і реалії функціонування політичного життя.

Політичний режим - система методів здійснення політичної та державної влади, яка відображає рівень демократичних прав і свобод громадян. Визначається способом і характером формування представницьких установ, органів влади, співвідношенням законодавчої, виконавчої і судової влади, центральних і місцевих органів, станом, роллю та умовами діяльності громадських організацій, рухів, партій, правовим статусом особи, ступенем розвитку демократичних свобод. Розрізняють демократичні, авторитарні, тоталітарні, ліберальні, диктаторські, фашистські, екстремістські, парламентські, президентські, монархічні, республіканські, надзвичайного правління, абсолютистські та інші П.р.

Політичні відносини - відносини між суб'єктами політики у процесі здобуття та утримання політичної влади, реалізації інтересів у сфері політики.

Політичні інститути - сукупність суб'єктів, які беруть участь у політичному житті суспільства (органи державного правління, законодавчі, судові органи, політичні партії, рухи, фронти тощо).

Популізм - загравання влади або інших суб'єктів політичного життя з народом для забезпечення

популярності, що характеризується демагогічними гаслами, необґрунтованими обіцянками.

Правова держава – рівень ступенів організації державної влади, за якої верховенство в усіх сферах життя належить праву, яке адекватно виражається законом. У П.д. всі державні органи й громадяни однаковою мірою відповідальні перед законом; реалізуються всі права людини; здійснюється розподіл влади на (законодавчу, виконавчу, судову).

Предмет дослідження політики - феномен політичної влади, закономірності її функціонування та розвитку, її використання у суспільстві.

Прикладний – має практичне значення, не теоретичний.

Прошарок – соціальна спільнота, яку виділяють за однією або декількома ознаками диференціації суспільства – доходами, престижем, рівнем освіти, культури і т. ін.

Р

Раціоналізм — філософська точка зору, яка наголошує першість і компетентність розуму в пошуках правди. В історії філософії раціоналізм протиставляється емпіризму – філософській установці, яка кладе в основу пошуків істини досвід.

С

Самоврядування - надане законом і державною владою право місцевих органів самостійно розв'язувати коло питань, що входять до їхньої компетенції; діяльність щодо реалізації цього права.

Соціалізм - учення про суспільний устрій, для якого характерний підхід до розв'язання всіх соціальних проблем з погляду суспільства як єдиного цілого. Основні тлумачення: 1) марксистське - перша фаза комуністичної формації; суспільство, засноване на загальній власності на засоби виробництва; 2) соціал-демократичне - процес реалізації ідеалів свободи, справедливості, солідарності та інших цінностей; розуміється як вічне завдання.

Соціальна верства – частина суспільного класу, соціальна група, соціальний стан; сукупність індивідів, зайнятих економічно й соціально рівноцінними видами праці, які отримують приблизно рівну матеріальну та моральну винагороду; спільнота, в якій кожен індивід є носієм однієї ознаки.

Соціальна структура – внутрішній устрій суспільства або соціальної групи, що складається з певним чином розташованих, впорядкованих частин (в групі – соціальних

індивідів, осіб), що знаходяться у соціальному зв'язку, взаємодіють між собою.

Стан – великі угруповання людей, котрі умовно об'єднані своїм правовим та економічним становищем у соціальній ієрархії, тобто соціальній структурі суспільства. Відрізняється від таких понять як суспільний клас, суспільний прошарок, соціальна страта.

Страти – це великі сукупності людей, які різняться за своїм становищем у соціальній ієрархії суспільства. Основою утворення страт є природна й соціальна нерівність.

Стратифікація суспільства – диференціація суспільства на соціальні класи та верстви населення.

Суб'єкти політики – діючі у сфері політики і влади особи, соціальні групи, організації, рухи, інститути. У число суб'єктів входять громадяни, соціальні верстви, нації, народності, суспільно-політичні організації, держави, народ, суспільство в цілому.

Суверенітет – незалежність держави, що полягає у її праві на власний розсуд вирішувати свої внутрішні і зовнішні справи, без втручання будь-якої іншої держави. С. народу - визнання всіх громадян країни джерелом політичної влади. С. особи - право керуватися власними

інтересами у взаємовідносинах з іншими політичними суб'єктами.

Сцієнтизм (або саєнтизм) – глибоке переконання в можливості універсального застосування наукового методу та підходу, точка зору, що емпірична наука є найбільш авторитетним світоглядом або найціннішою частиною людських знань.

Т

Теократія - форма державного правління, за якої політична влада належить духовництву або главі церкви.

Теорія – сукупність висновків, що відображає відносини і зв'язки між явищами реальності у вигляді інформаційної моделі. Теорією стає гіпотеза, що має відтворюване підтвердження явищ та механізмів і дозволяє спостерігачу прогнозувати наслідки дій чи зміни стану об'єкта спостережень. Теорія лежить в основі вчення.

Терор - особлива форма політичного насильства, що супроводжується жорстокістю, цілеспрямованістю та удаваною ефективністю. Широко використовується як засіб політичної боротьби в інтересах держави, організації чи певної групи осіб.

Технократія – соціологічна та політологічна концепція, за якою керівною силою суспільства є науково-технічна інтелігенція.

Тоталітаризм (фр. total - повний, повністю) – політичний режим, за якого державна влада здійснює повний контроль за всіма сферами життя суспільства. Характерні ознаки: громадянського суспільства, відсутність демократичних прав і свобод, наявність єдиної державної ідеології (дмократія), обов'язкової для всіх громадян, насильство, терор влади проти народу.

У

Унітарна держава - єдина неподільна держава, яка не має у своєму складі інших державних утворень (наприклад автономій), в якій функціонують єдині система права та конституція.

Унія – об'єднання певних частин, суб'єктів (напр. - державних) у єдине ціле.

Ф

Фашизм - правоекстремістська політична течія та ідеологія, що спирається на войовничий антидемократизм, расизм, шовінізм, доведені до істерії, на звеличування тоталітарної держави, обстоювання сильної, авторитарної

партії, що забезпечує абсолютний контроль над людиною і державою.

Фундаменталізм - радикальне і войовниче неприйняття принципів, форм і цілей будь-якої модернізації, обстоювання традиційних життєвих і світоглядних форм.

X

Харизматичний лідер - громадсько-політичний діяч, ватажок, вождь, авторитет якого ґрунтується на вірі громадян у його надприродні, видатні здібності, виняткові якості, непогрішність, святість.

III

Шовінізм - крайній вияв націоналізму, що полягає у надмірному звеличенні своєї нації, наданні їй винятковості. Робить ставку на гноблення, поневолення "малих" народів, таврування їх за прихильність до своєї культури.

КОРОТКИЙ БІОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК

А

Августин Блажений, Аврелій (354-430 рр.) – християнський теолог, філософ, релігійний діяч. Обґрунтував у праці “Про державу Божу” ідею панування церкви над державою. Один із систематизаторів християнської філософії та віровчення.

Алмонд Гебріел (1911р. н.) – відомий американський політолог, професор Стенфордського університету, піонер у дослідженні політичної культури.

Антонович Володимир (1834-1908 рр.) – відомий український історик та громадський діяч, народник, прихильник ідеї демократичної рівності і політичної свободи. Теоретик “хлопоманства”- об’єднання українофільської польської інтелігенції. Невід’ємною прикметною рисою українського народу вважав його вроджену нездатність до державницького життя.

Арістотель (384-322 рр. до н. е.) - один із найвизначніших філософів античності, вихователь Олександра Македонського, автор творів про політику та право “Політика”, “Афінська політія”, “Етика”. Виділяв як найбільш ідеальну форму державного устрою так звану політію, де в усіх сферах життя, в першу чергу політичній, має домінувати поміркованість. Це була, по суті, перша спроба введення в науковий обіг (у своєрідному трактуванні) понять “соціальна держава” та “середній клас”.

Б

Берк Едмунд (1729-1797 рр.) – англійський публіцист та філософ, один із лідерів партії вігів. Засновник консервативної політичної доктрини, яку виклав у роботі "Роздуми про революцію у Франції" (1790 р.).

Бек Ульріх (1944-2015 рр.) - дослідник-суспільствознавець німецького походження, який займався дослідженнями у сфері глобалізації і теорії глобального суспільства.

Боден Жан (1530-1596рр.) – французький мислитель і правознавець. Автор праці "Шість книг про республіку" (1576р.). Один з перших сформулював поняття суверенітету.

Бранд Віллі (Герберт Карл Фрам) (нар. 1913 р.) – голова соціал-демократичної партії Німеччини з 1964 р., голова Соціалістичного Інтернаціоналу з 1976 р., федеральний канцлер ФРН у 1969-1974 рр.

В

Вебер Макс (1864-1920рр.) – німецький філософ, соціолог та історик, визначним є його внесок у розвиток політичної соціології. Один із перших вдався до тлумачення політичної науки як “науки про державу”. Запропонував ідеальну типологію влади, яка базується на праві та законах. Розробив психологічну теорію походження держави та типологію політичного лідерства.

Верба Сидней (нар. 1932 р.) – відомий американський політолог, професор Гарвардського університету. Найбільш відомі роботи присвячені питанням типологізації політичних культур.

Вольтер (Франсуа Марі Аруе) (1694-1778 рр.) – філософ, політичний мислитель епохи французького Просвітництва, завзятий прихильник принципів свободи, рівності та недоторканості приватної власності.

Г

Ганді Мохандас Карамчад (1869-1948 рр.) – один із лідерів індійського національно-визвольного руху, його ідеолог. За освітою – юрист. Вчення гандизму стало програмою національно-визвольної боротьби. Після завоювання Індією незалежності (1947 р.) та поділу її на дві держави (Індія і Пакистан) Ганді виступив проти індо-мусульманських погромів. Загинув від рук членів індуїстської шовіністичної організації.

Гегель Георг Вільгельм Фрідріх (1770-1831 рр.) – представник німецької класичної філософії, створив об'єктивно-ідеалістичне вчення про право та державу. Обґрунтував теорію “суспільного договору” у питаннях походження держави, визначив основні засади громадянського суспільства ("Філософія права").

Гесіод (7 ст. до н.е.) – давньогрецький поет, автор поем ”Труди та дні”, “Теогонія”. Разом з Гомером представляють міфологічний період у розвитку давньогрецької політичної думки.

Гітлер Адольф (справжнє прізвище Шикльгрубер) (1889-1945 рр.) – з 1933 р. по 1945 р. очолював німецьку фашистську державу.

Гоббс Томас (1588-1679 рр.) – англійський філософ та політичний мислитель, обгрунтував ідею абсолютного суверенітету держави (праця “Левіафан або матерія, форма і влада держави церковної та громадянської”). Засновник теорії держави як суспільного договору.

Гомер (7 ст до н. е.) – давньогрецький поет, автор “Іліади” та “Одісеї”. Представник міфологічного періоду в розвитку політичної думки Стародавньої Греції.

Гелбрейт Джон Кенетт (нар. 1908 р.) – американський економіст, соціальний мислитель. Розробляв теорію “нового індустріального суспільства”.

Грушевський Михайло Сергійович (1863-1934 рр.) – відомий український історик. Перший президент Української Народної республіки (29 квітня 1918 р.) Обґрунтував основні політичні орієнтації України (праця "На порозі нової України").

Д

Донцов Дмитро (1883-1973 рр.) – український політичний діяч, публіцист, літературний критик, філософ. Засновник теорії українського інтегрального націоналізму ("Націоналізм", "Дух отари і дух провідництва").

Драгоманов Михайло (1841-18950 рр.) – видатний український вчений, політичний та громадський діяч. Був прихильником ідеї утворення держави на федеративних засадах, а також “громадівського ” соціалізму як вирішальної умови перебудови царської імперії на засадах автономії. Основні праці: “Старі хартії вольностей ”, “Чудацькі думки про українську справу”, “Восточная политика Германии и обрусение”.

Дюверже Морис (нар. 1917 р.) – французький політичний мислитель, професор політичної соціології в

Сорбоні. Основні роботи зосереджені у питаннях сутності політики.

Дюркгейм Еміль (1858-1917 рр.) – є одним із засновників соціології як науки, що оперує власними емпіричними методами, які служать не тільки ілюстрацією до різноманітних гіпотез, а головним чином для їх доказу.

Е

Енгельс Фрідріх (1820-1895 рр.) – німецький філософ, політичний мислитель, економіст. Один із засновників марксизму. Автор теорії класового походження держави. ("Походження сім'ї, приватної власності та держави" (1884 р.). Співавтор західноєвропейського варіанту політичної концепції комунізму.

І

Істон Девід (1917 р.) – провідний американський політолог. Досліджував політичну систему і проблеми політичної соціалізації ("Політична система", "Системний аналіз політичного життя").

К

Кант Імануїл (1724-1804 рр.) – представник німецької класичної філософії, розробив завершену філософсько-політичну концепцію лібералізму.

Каутський Карл (1854-1938 рр.) – один із лідерів та теоретиків німецької соціал-демократії та II Інтернаціоналу.

Конфуцій (551-479рр. до н. е.) – великий китайський мислитель. Обґрунтував патріархально-патерналістську концепцію держави. Основна праця "Лунь Юй" ("Бесіди та висловлювання").

Костомаров Микола (1817-1885 рр.) – один із перших українських політологів, історик, видатний політичний та громадський діяч. Обґрунтував політичну програму Кирило-Мефодієвського братства, яка знайшла відображення в "Книзі буття українського народу". Основні праці: "Думки про федеративний принцип у старій Русі", "Дві руські народності", "Риси народної південно-руської історії".

Кун Томас (1922-1996) - американський філософ і історик науки, один з лідерів сучасної постпозитивістської філософії науки. На відміну від логічного позитивізму, що займався аналізом формально-логічних структур наукових теорій, Кун одним з перших у західній філософії акцентував значення історії природознавства як єдиного джерела справжньої філософії науки.

Л

Лазерсфельд Пол Фелікс (1901-1976 рр.) – американський соціолог, учасник найбільших емпіричних досліджень, які проводились у США з приводу ролі засобів масової комунікації у формуванні громадської думки.

Ласвелл Гарольд Дуайт (1902-1978) – американський політолог, представник біхевіористської методології у політичній науці.

Ленін (Ульянов) Володимир Ілліч (1870-1924 рр.) – засновник радянської держави, теоретик та керівник комуністичного руху в Росії.

Липинський В'ячеслав (1882-1931 рр.) – видатний український політичний діяч, історик, історіософ,

публіцист, соціолог. Родоначальник української консервативної політичної теорії ("Україна на переломі (1657-1659 рр.) Замітки до історії українського державного будівництва в XVII ст.", "Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму").

Локк Джон (1632-1704 рр.) – англійський філософ-просвітник та політичний ліберальний мислитель, прибічник теорії суспільного договору та панування природного права. Основна праця “Два трактати про врядування”.

М

Макіавеллі Нікколо (1469-1527 рр.) – італійський громадський діяч епохи Відродження, політичний мислитель, історик, автор першого політико-прикладного трактата “Державець”.

Мао Цзе Дун (1893-1976 рр.) – китайський політичний та державний діяч, ім'я якого пов'язано із феноменом так званої "культурної революції" в Китаї і встановленням тоталітарного політичного режиму. Очолював ЦК КПК з 1943 р.

Маркс Карл (1818-1883 рр.) – німецький філософ, політичний мислитель та економіст, засновник марксизму, автор фундаментальної економічної праці “Капітал”, революціонер-організатор політичного руху робітників. Один з фундаторів європейської доктрини комунізму. (праці "Маніфест комуністичної партії", "Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта" та ін.).

Мартін Лютер (1482-1546 рр.) – німецький теолог, реформіст і перекладач Біблії, реформатор церкви, засновник протестантського руху в Німеччині. Професор богослов'я Віттенберзького університету. Автор 95 тез проти торгівлі індульгенціями (31.X.1517 р. вивісив їх на дверях замкової церкви у Віттенбергу).

Мертон Роберт Кінг (1910-2003 рр.) - американський соціолог, один з засновників школи структурно-функціонального аналізу.

Мілль Джон Стюард (1806-1873 рр.) – англійський філософ, політичний мислитель та діяч, економіст, один із перших теоретиків політичної теорії лібералізму.

Міхельс Роберт (1876-1936 рр.) – історик, економіст, соціолог, політолог. Один із творців теорії еліт. Одна з відомих праць – "Соціологія політичної партії".

Міхновський Микола (1873-1924 рр.) – український політичний та громадський діяч, правник, публіцист, політичний мислитель. Представник націоналістичного напрямку в українській політичній думці на зламі XIX-XX ст. Автор праці "Самостійна Україна".

Монтеск'є Шарль Луї (1689-1755 рр.) – видатний політичний мислитель та правник епохи французького Просвітництва. Обґрунтував теорію поділу влад ("Про дух законів").

Могила Петро (1596-1674 рр.) – молдавський боярин, політичний, церковний діяч Речі Посполитої, архімандрит Києво-Печерського монастиря з 1627 року, Митрополит Київський, Галицький і всієї Русі з 1633 року. Канонізований церквою 1996 року.

Мономах Володимир (1053-1125 рр.) – державний діяч Київської Русі, князь смоленський, чернігівський,

перяславський, великий князь київський, полководець, філософ. Автор праці "Повчання".

Моска Гаєтано (1858-1941 рр.) – італійський дослідник, один із засновників сучасної політології. Більшість творів присвячені концепції політичних еліт.

Муссоліні Беніто (1883-1945 рр.) – диктатор Італії (1922-1943 рр.). Заснував одну з перших фашистських партій в світі (1919 р.). Вважав тоталітарний режим найкращим способом посилення єдності та цілісності держави.

Мудрий Ярослав (978-1054 рр.) – державний діяч, великий князь Київський, син Володимира Святославича, "Тесть Європи". Автор першого політико-правового кодексу Київської русі "Руська правда".

Н

Неру Джавахарлал (1889-1964 рр.) – прем'єр-міністр та міністр іноземних справ Індії з 1947 р. Один з фундаторів доктрини "непротівление злу насиліем".

Ніксон Річард Мілхаус (1913-1993 рр.) – 37-й президент США (1969-1974 рр.) від Республіканської партії. Пішов у відставку внаслідок звернення парламентарів до процедури імпічменту у зв'язку з так званою “Уотергейтською справою”.

О

Оруел Джорж (1903-1950 рр.) – англійський політичний письменник, публіцист. Автор антитоталітарної сатири “Ферма”, та роману- антиутопії “1984”.

Орлик Пилип (1672-1742 рр.) – видатний український політичний діяч, гетьман «на вигнанні», автор першої української Конституції, відомої під назвою «Pacta et constitutiones» або Бендерської.

П

Парето Вільфредо (1848-1923 рр.) – італійський соціолог та економіст, дослідник політичних еліт.

Платон (427-347 рр.) – один із визначних філософів античності, автор діалогів про політику (“Держава”, “Політик”, “Закони”). Найвизначніший політичний мислитель стародавньої Греції.

Р

Руссо Жан-Жак (1712-1778 рр.) – політичний мислитель революційно-демократичного крила французького Просвітництва. Автор концепції "суспільного договору".

С

Спіноза Бенедикт (Барух) (1632-1677 рр.) – нідерландський філософ та раціоналіст, політичний мислитель, автор "Політичного трактата".

Сталін (Джугашвілі) Йосип Вісаріонович (1879-1953 рр.) – професійний революціонер, член РСПРП з 1898 року, з 1922 року – Генеральний секретар ЦК РКП(б). З 1941 року – Голова Ради Народних Комісарів, а потім Ради Міністрів СРСР. Встановив в країні авторитарний режим, який поступово переріс в тоталітарний (кінець 30-х - початок 50-х рр. XX ст.).

Т

Троцький (Бронштейн) Лев Давидович (1879-1940 рр.) – професійний революціонер, військовий нарком в уряді більшовиків, прибічник центрризму. Творець теорії

“перманентної революції”. Загинув у Мексиці від рук найманого убивці.

Тетчер Маргарет (1925–2013 рр.) – прем’єр-міністр Великобританії з 1979 до 1991 року, лідер Консервативної партії з 1975 року, а тривалий час була членом парламенту (Палати Громад).

Токівль Алексіс Де (1805-1859 рр.) – французький політичний мислитель, соціолог, державний діяч. Один з перших у західноєвропейській політичній практиці використав емпіричні методи до вивчення явища демократії. Автор фундаментальної праці "Про демократію в Америці" (1835 р.).

Томас Мор (1483-1546 рр.) – англійський державний діяч, канцлер Англії (1529-1532 рр.), соціальний філософ, політичний мислитель. Автор знаменитого твору "Утопія" (1516 р.), страчений королем Генріхом VIII. Один із засновників політичної теорії так званого утопічного комунізму (соціалізму).

Трумен Гарі Ес (1884-1972 рр.) – видатний державний діяч, 33 президент США від Демократичної партії.

Ф

Фома Аквінський (1225-1274 рр.) – середньовічний філософ та теолог, “отець церкви”. Найбільш відомі праці “Сума теології”, “Про правління володарів”, “Коментарі до Арістотелевої “Політики”. Один із систематизаторів християнської філософії та віровчення.

Франко Іван (1856-1916 рр.) – український письменник, поет, публіцист, філософ і політичний мислитель, громадський і політичний діяч. Один з ініціаторів заснування “Російсько-Української радикальної партії” (пізніше УРП), що діяла на території Австро-Угорщини. Прихильник соціал-демократичної політичної доктрини (“Соціалізм і соціалізм-демократизм”, “Що таке поступ?”)

Х

Хелд Девід – американський дослідник у політично-економічній сфері.

Хеллер Агнеш (1929-2019 рр.) – угорський філософ-марксист.

Хомейні Рухолла Мусові (1898-1989 рр.) – аятолла (найвище духовне звання шиїтів) Ісламської республіки Іран. 1979 р. очолив революцію, внаслідок якої була повалено шахський режим та встановлено ісламську республіку. Один з фундаторів політичної доктрини ісламу.

Хрущов Микита Сергійович (1894-1971 рр.) – радянський громадський та державний діяч. З 1953 року – Перший Секретар ЦК КПРС, виступив з критикою сталінського політичного режиму, так званого «культу особи».

Ц

Ціцерон Марк Тулій (106-43 рр. до н.е.) – римський оратор та громадський діяч, філософ та політичний мислитель. Його політичні твори – "Про державу", "Про закони".

Ш

Шевченко Тарас Григорович (1814 – 1861 рр.) – український поет, прозаїк, мислитель, живописець, гравер, етнограф, громадський діяч. Національний герой і символ України. Діяч українського національного руху, член Кирило-Мефодіївського братства.

Навчальне видання

ЗАГУРСЬКА-АНТОНЮК Вікторія Францівна

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ

Навчальний посібник

Електронне видання

Комп'ютерний набір та верстка: Загурська-Антонюк В.Ф.

Формат 60х84 1/16. Гарнітура Таймс.
Ум. друк. арк.8,14

Державний університет «Житомирська політехніка»
вул. Чуднівська 103, Житомир, 10005